



TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

ABIKS
NLKP AJALOO ÕPPIJAILE

2. vihik

TARTU 1973

VIII
No-2607
TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

ABIKS
NLKP AJALOO ÕPPIJAILE

2. vihik

TARTU 1973

Kinnitatud TRÜ Ühiskonnateaduste kateedrite
nõukogus 22. veebruaril 1971.

Anh.

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

12730

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
N

В ПОМОЩЬ ИЗУЧАЮЩИМ ИСТОРИЮ КИТА

Вступок вгараф

На экононом КИТА

Тартуский государственный университет

СССР, г. Тарту, ул. Кинкоски, 18

Vastutav toimataja V. Ruus

Korrektor A. Norberg

Erükkida satud 29.1.1973. Rotastoripa-
bar 30x42. 1/4. Erükkipoogmaid 10,0.
Fingtrükkipoogmaid 9,3. Arvaatamprong-
maid 7,4. Erükkisav 1500. N 00170.
Tall. nr. 43. ERÜ rotaprint, Tassan,
Päinani tn. 14.

Hind 17 kop.

EESTI BOLŠEVIKE ORGANISATSIOON OKTOOBRI-
REVOLUTSIOONI AJAJÄRGUL

K. S i l l i v a s k

E e s t i b o l š e v i k u d r e v o -
l u t s i o o n i r a h u l i k u
a r e n e m i s e p e r i o o d i l .

Oktoobrirevolutsiooni perioodil on eriline koht Eesti-
maa Kommunistliku Partei ajaloos. Esiteks võtsid eesti bol-
ševike organisatsioonid sellal väga aktiivselt ja edukalt
osa Oktoobrivõidu sepiitsemisest, teiseks oli see periood,
kus eesti bolševikud võisid esimest korda pikema aja jook-
sul tegutseda legaalselt. Veelgi enam, eduka relvastatud
ülestõusu tulemusena muutus bolševike partei valitsevaks
parteiks Venemaal ja tema Eestimaa organisatsioon juhti-
vaks poliitiliseks jõuks Eestis. 1918.a. veebruarist, Saksa
okupatsioonist alates, tuli aga jällegi üle 20 aasta te-
gutseda sügaval põrandal all.

Legaalne tegevuse võimaldam bolševike parteile kodan-
lik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooni võit. Selle revol-
utsiooni käigus toimusid 2. - 10. märtsil isevalitsuse
vastu suunatud võimsad väljaastumised ka kõigis suuremates
Eesti linnades. Tallinnas, Tartus ja Narvas olid sündmuste
eesotsas bolševike organisatsioonid. Eriti efektiivselt te-
gutses VSDT(b)P Narva organisatsioon eesotsas Jaan Anveltiga,
viies mitte ainult kiiresti ja organiseeritult läbi ko-
haliku tsaaripolitsei ja endise võimuaparaadi purustamise,
vaid kindlustas endale juhtiva positsiooni ka Narva Töö-
liste ja Soldatite Saadikute Nõukogus. Nõukogud tekkisid
ka Tallinnas, Tartus, Valgas, Viljandis, Pärnus, Haapsalus,

Saaremaal ja mujal. Nende kätte koondus revolutsioonipäevadel kogu võimutäius. Kuid enamuse Eesti nõukogudes, välja arvatud Narvas, said nagu Venemaalgi väikekodanlike parteide esindajad, eeskätt sotsialistid-revolutsionärid (esseerid) ja menševikud.

Petrogradis loodud kodanlikul Ajutisel Valitsusel puudus esialgu igasugune toetuspind Eestis. Alles 3. märtsil nimetas Ajutine Valitsus oma võimu esindajaks endiste kuberneride võimupiirides Eestimaa kubermangu komissari, kelleks sai Tallinna linnapea, eesti kodanluse esindaja Ivan Poska. Iseloomulik ongi see, et pärast Veebruarirevolutsiooni, mil isevalitsuse surveaparaat oli osaliselt purustatud, pühitigi minema ka suur osa endistest tsaaritsinovnikutest Eestis. Nüüd pidi kodanlik valitsus Baltimaadel toetuma kohalikele rahvuslikele kodanlusele võitluses revolutsiooni vastu. Ka Ajutise Valitsuse maakondade komissarid ja miilitsaülemad (asendasid endisi politseiametnikke) nimetati eesti kodanlike tegelaste huigast. 30. märtsil andis Ajutine Valitsus eesti kodanluse taotlusel välja määruse, mille kohaselt Liivimaa kubermangu kuulunud Lõuna-Eesti liideti Eestimaa kubermanguga, mille koosseisu seni oli kuulunud vaid Põhja-Eesti. Määrusega nähti ette endiste balti-saksa rüütelkondade omavalitsusasutuste asemele uute kodanlike omavalitsuste (Eestimaa Kubermangu Maanõukogu, maakondade maanõukogud) sisseseadmine. Ka linnade omavalitsused läksid märtsis-aprillis eesti kodanluse esindajate kätte. Rahvuslik kodanlus tõusis seega kohaliku administratiivaparaadi ja omavalitsuste etteotsa seal varem domineerinud tsaariametnike ja balti sakslaste asemel. See pärast hindas eesti kodanlus Veebruarirevolutsiooni õige kõrgelt ja võttis juubeldusega vastu 9. - 10. aprillil Tallinnas viibinud Vene Ajutise Valitsuse tolleaegse kohtuminiistri A. Kerenski. Koos valitsuse ja vene kodanlusega ruttas ka eesti kodanlus võitlema revolutsiooni edasiarendamise vastu.

Ka Eestis kujunes väikekodanlike parteide kokkuleppepoliitika tulemusena välja kaksikvõimu olukord. Nõukogud eesotsas Tallinna Nõukoguga asusid koostööle uute kohalike kodanlike asutustega, loovutasid neile riigivõimu funktsioonid. Ent rahvahulgad olid kätte võitnud laialdased demokraatlikud vabadused. Ka bolševike partei võis pöranda alt välja tulla ja heisata avaliku poliitilise võitluse lipu.

Sõjaaegsele tsaaripolitsei terrorile olid suutnud vastu panna ja püsima jääda Eestis vaid Tallinna, Narva ja Tartu parteiorganisatsioonid. Veebruarirevolutsiooni päevil oli neist igähes arvel keskmiselt 40 - 50 partei liiket. Liikmete vähesus oli tingitud sagedastest rüüstamistest. Paljud juhtivad parteitöötajad (J.Sihver, H.Pöögelmann, H.Suuder jt.) olid kas vanglates, asumisel või emigratsioonis. Paljud partei liikmed olid ajutiselt kaotanud sideme organisatsiooniga. Pärast legaliseerumist võtsid nad end uuesti arvele ja algas hulgaline uute liikmete vastuvõtt. Eriti kiire oli partei ridade kasv Tallinnas, kus märtsi lõpul oli juba üle 500 partei liikme.

VSDT(b)P Tallinna organisatsioonist lähtus ka üle-eestilise bolševike ajalehe taastamise idee, mis leidis üldist toetust. Töölise hulgas korraldati laialdane rahakorjandus, mis tõi paari nädalaga sisse üle 8000 rubla. Ajalehe toimetajaks kutsuti Narvast J.Anvelt ning 18. märtsil 1917.a. võiski 1914.a. suletud "Kiire" esimene number jälle ilmuda. Ajaleht omandas suure populaarsuse ja ilmus kindlalt bolševistlikus vaimus. Teda hindas kõrgelt "Pravda", mis pühendas "Kiire" esimestele numbritele spetsiaalse artikli "Meie kaasvend", milles rõhutati, et eesti töölisajaleht ilmub pravdistlikus vaimus.

"Kiir" kujunes tööliklassi ja maatöörahma hulgas väga populaarseks ja tema järgi hakati eesti bolševikke sellal nimetama ka "Kiire"meesteks. Seda enam, et ajalehe toimetus täitis esialgu ka üle-eestilise parteikeskuse funktsioone.

Üle-eestilise parteikonverentsi ettevalmistustööd algasid Eestis juba märtsis, kuid selle kokkukutsumiseni jõuti aprilli keskpaiku, seega juba pärast V.I.Lenini tagasi-
pöördumist kodumaale. Lenini saabumine ja tema Aprilliteesid, milles anti parteile suund sotsialistlikule revolutsioonile, võeti eesti bolševike enamuse poolt heakskiiduga vastu. Varsti pärast Lenini Petrogradi jõudmist saadeti Tallinna ja Narva parteiüldkoosolekute poolt talle südamlikud tervitustelegrammid. Need avaldati "Pravdas".

16. - 17. aprillil tuli Tallinna kokku VSDT(b)P Eestimaa (Põhja-Balti) organisatsioonide konverents, kus oli esindatud üle 2000 partei liikme. Uued organisatsioonid olid loodud Aseris, Kundas, Rakveres, Nõmmel, Järva-Jaanis ja Lehtsel. Parteiliikmete arv oli poolteise kuu jooksul kasvanud rohkem kui 10 korda.

Konverents arutas läbi ja kiitis heaks V.I.Lenini Aprilliteesides väljendatud suuna sotsialistlikule revolutsioonile. Ühtlasi otsustati V.I.Leninile saata tervitustelegramm, milles öeldi, et konverents "...arutades läbi seltsimees Lenini teesid, tunnistas neid täpselt rajanevaks teaduslikul sotsialismil ja tervitab seltsimees Leninit kui vene revolutsioonilise proletariaadi eesrindlikku võitlejat, kes avalikult on astunud sotsiaalse (sotsialistlikku - K.S.) revolutsiooni teele."*

See oli kolmas tervitustelegramm Eestist, mis avaldati "Pravdas" 1917.a. aprillis, 20 mujalt tulnud telegrammi kõrval. See räägib Lenini populaarsusest eesti tööliste hulgas.

Arutades Lenini teesidest võttis konverents vastu õiged otsused Ajutise Valitsuse, võimu, sõja ja teiste küsimuste kohta. Konverents kinnitas ka VSDT(b)P Eestimaa organisatsiooni põhikirja, mis nägi ette VSDT(b)P Eestimaa (Põhja-Balti) Komitee moodustamise ning valis kitsama juhtiva

* "Правда", № 39, 23. aprill 1917.

organi kolmeliikmelise VSDT(b)P Eestimaa (Põhja-Balti) Büroo näol.

Varustatud leninliku sotsialistliku revolutsiooni teooriaga ja rajanud üle-eestilise organisatsiooni, alustasid eesti bolševikud otsustavat võitlust uue revolutsiooni võidu eest. Rajati rida uusi parteiorganisatsioone (Pärnus, Sindis, Viljandis, Häädemeestel). Mais hakati Tallinnas välja andma venekeelset ajalehte "Utro pravdõ", mis etendas suurt osa madruste ja soldatite bolševiseerimisel. Bolševike mõju alla läksid 1917.a. kevadel kõik tähtsamad töölisesorganisatsioonid: ametiühingud, sealhulgas Tallinna Ametiühingute Keskbüroo, vabriku-tehasekomiteed, sealhulgas Tallinna Vabrikuvanemate Kesknõukogu ning Narve Vabriku-Tehase Komiteede Keskbüroo, Tartu Nõukogu töölissektsioon ja rida maatööraha ühinguid. 1917.a. juunis kasvas bolševike partei liikmete arv Eestis üle 5000.

Ent veel 1917.a. juunis-juulis domineerisid enamikus Eesti nõukogudest esseerid ja menševikud. Kõige mõjukam ja arvukam partei oli esialgu esseeride partei. 1917.a. juulis ulatus esseeride partei liikmete arv Eestis ligikaudu kuue tuhandeni. Neil oli kõige suurem mõju soldatite ja madruste hulgas, kus enamuses olid talupojad. Vene ja eesti esseerid kuulusid sellal ühtsesse ülevenemaalisse esseeride parteisse. Eesti esseerid moodustasid küll omaette osakonnad oma juhtiva keskusega. Nende mõju oli tugev eeskätt lõuna-eesti talupoegade hulgas.

Vene ja eesti menševike rühmadel ei olnud Eestis pärast Veebruarirevolutsiooni kindlat organisatsiooni. Katsed ühineda ei andnud tulemusi ja 1917.a. mais löid eesti menševikud oma iseseisva partei - Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühenduse nime all, millesse sellal kuulus ligikaudu 400 inimest. Kokku ei ulatunud 1917.a. kevadel eesti, vene ja läti menševike rühmade liikmete arv Eestis üle 1000 inimese.

1917.a. aprilli lõpul tekkis Eestis veel üks "sotsialistlik" partei - Eesti Radikaal-sotsialistide Partei (hilisem Eesti Tööerakond) eesotsas Jüri Vilmsiga. See partei püüdis fraasidega sotsialismist tõmmata oma mõju alla linna väikekodanlust ja talurahvast maal. Tänu selle partei näilisele käremeelsusele oligi tal 1917. aastal teatud mõju elanikkonna vähem teadlikes kihtides.

Kodanlikest parteidest oli Eestis seni tegutsenud ainult 1905.a. rajatud Eesti Edumeelne Rahvaerakond J.Tõnissoni juhtimisel, kes oli omaks võtnud vene kadettide partei programmi. 1917.a. mais nimetati see partei ümber Eesti Demokraatlikuks Erakonnaks ja võeti maha konstitutsioonilise monarhia loosung. Tõnissoni partei koondas enda ümber eeskätt Lõuna-Eesti linna- ja maakodanlust. Tallinna tööstuslikud-kaubanduslikud ringkonnad löid oma - Eesti Radikaaldemokraatliku partei, mille liidrite hulka kuulus ka K.Päts. 1917.a. kevadel loodi ka külakodanluse erakondadena Tartus Eesti Maarahva Liit ja Tallinnas Estimaa Talurahva Liit, mis 1917.a. lõpupoole ühinesid, moodustades Eesti külakodanluse peamise partei, Eesti Maarahva Liidu, mille koosseisu läks üle ka K.Päts.

Kõigi nende parteide vastu tuli bolševikel pidada ägedat ideelist ja poliitilist võitlust. Aprillikriisi päevadel avaldasid ka Eesti töölisel, siinsed soldatid ja madrused raevukat protesti Ajutise Valitsuse imperialistliku poliitika vastu. Kuid kriisi tulemusena moodustatud koalitsioonivalitsusele avaldasid Eesti nõukogudes enamuses olnud esseerid ja menševikud jällegi usaldust.

Mai lõpus puhkes Eestis terav võimukriis seoses Estimaa Kubermangu Maanõukogu valimistega. Valimised kuulutas kubermangukomissaar Poska aprilli lõpul välja 23. maile. Sel päeval pidid toimuma valijameeste valimised valdades (linnadest saadeti esindus Maanõukogusse linnavolikogude poolt), kes pidid valima Maanõukogu ja maakondade maanõukogude koosseisud. Kodanlus kiirustas va-

limiste läbiviimisega, et mitte lasta maatöörahval - mõisatöelistel, talusulastel, popsidel ja kehvikutel, kes moodustasid 2/3 elanikkonnast maal, ühineda. Bolševike ettepanekul võttis Tallinna Nõukogu vastu otsuse valimised üle viia 25. juunile, ent Poska ei arvestanud seda nõudmist. Seetõttu oli osavõtt valimistest vähene (alla 30% hääleõiguslikest kodanikest) ja tulemused maatöörahvale kahjulikud.

26. mail võttis Tallinna Nõukogu bolševike fraktsiooni ettepanekul vastu otsuse, millega Poska tagandati kubermangukomissari kohalt, kubermanguvalitsus võeti Nõukogu täitevkomitee kontrolli alla ning nõuti 23. mai valimistulemuste tühistamist. See oli küllalt kaugeleminev otsus, mis tähendas Nõukogu ainuvõimu ajutist kehtestamist Eestis. Kuid Ajutise Valitsuse survele hakkasid Tallinna esseerid taganema, mis võimaldas Poskal juuni lõpul oma ametisse tagasi astuda ja ka 23. mai valimiste tulemused jäid jõusse.

Ent selle võitluse käigus tõusis bolševike autoriteet. Seda näitasid ka võimsad 18. juuni demonstratsioonid Tallinnas, Narvas, Valgas ja mujal, mis enamasti toimusid bolševike loosungite all.

Juunisündmustest hargnes juulikriis seoses valitsuse pealetungipoliitikaga riigis. Eestis oli juulisündmustel omapärane iseloom. Nad olid seotud kodanluse poolt organiseeritud nn. r a h v a - j a r a h v u s k o n g r e s s i d e g a . Need kavatseti Eesti kodanlike organisatsioonide poolt korraldada toetuse organiseerimiseks Poskale ja Maanõukogule, kelle autoriteet rahva silmis oli tublisti langenud. Rahvakongressile kavatseti kutsuda Maanõukogu valijamehed, linnavolikogude, kodanlike seltside, poliitiliste parteide ja nõukogude esindajad. Rahvakongress pidi arutama võimu küsimust ja "valima" Poska kubermangukomissariks. Rahvuskongress pidi arutama rahvuslikke nõudmisi ja koosnema rahvakongressi

eesti soost saadikutest.

Eesti bolševikud otsustasid need kodanluse manöövrid nurja ajada. Kokkutulnud Eesti nõukogude esindajate nõupidamisel viisid bolševikud läbi seisukoha, et kongressil tuleb esineda ühise deklaratsiooniga, milles teatada, et nn. rahvakongress on kodanluse poolt komplekteeritud ebademokraatlikult ja kutsuda kõiki töörahva esindajaid sellelt lahkuma. Vastav deklaratsioon esitatigi 2. juulil "Estonias" alanud "rahvuskongressil". Selle tulemusena ligi 400 delegaati, mis moodustas veidi vähem kui poole kongressi delegaatide arvust, sellelt lahkusid. Lahkusid ka esseeride, menševike ja isegi tööerakondlaste esindajad, kes ei pidanud "sotsialistlike" parteidena võimalikuks kodanluse kongressile jääda. Sellega oligi rahvakongress nurja aetud.

Sellele järgnenud "rahvuskongressi" vastu, kuhu esseeride, menševike ja tööerakondlaste esindajad tagasi läksid, korraldati bolševike poolt 4. juulil "Estonia" ees võimas töörahva demonstratsioon, mille survele ka "rahvuskongressi" liidrid pidid teatama, et nad ei esinda mitte eesti rahvast, vaid ainult koosolijaid endid. Nii oli kodanluse poolt kavandatud kongressikampaania läbi kukkunud. Eesti bolševikud olid õige taktikaga saavutanud olulise poliitilise võidu.

Kuid 4. - 5. juulil läks kontrrevolutsioon Petrogradis üldisele pealetungile. Algas ulatuslik repressioonide laine, mis juuli keskpaiku jõudis ka Eestisse. Uue peaministri A. Kerenski korraldusel suleti üle Venemaa riida bolševike ajalehti, nende hulgas ka eesti bolševike ajalehed "Kiir" ja "Utro pravdõ". "Kiire" toimetaja Jaan Anvelt areteeriti, vaatamata sellele, et ta oli Ülevenemaalise Nõukogude Kesktäitevkomitee liige. Kuid Tallinna tööliste protestistreikide ja Tallinna Nõukogu vahelesegamise tõttu oli Ajutine Valitsus sunnitud Anvelti vabastama süütõendite täieliku puudumise tõttu. Üldse oli

kontrevolutsiooni pealetung Eestis märksa nõrgem kui Petrogradis ning eesti bolševike organisatsioonidel ei olnud vaja minna poollegaalsesse olukorda.

Eesti bolševikud relvastatud ülestatõusu perioodil

Juulisündmuste tulemusena oli kaksikvõimu periood riigis lõppenud ning kogu võim läinud kodanliku valitsuse kätte. Ka eesti bolševikel tuli maha võtta loosung "Kogu võim nõukogudele!", sest ka siinsed nõukogud toetasid esialgu veel koalitsioonivalitsuse reaktioonilist poliitikat. Kuid sellegi rahvavastane olemus selgus töölistele, madrustele ja soldatitele üsna varsti ning juuli lõpust alates asuvad töörahva ning sõjaväelaste hulgad Eestis kiiresti revolutsioonilistele seisukohtadele.

Lähtudes uuest poliitilisest situatsioonist, võttis VSDT(b)P VI kongress, kus olid esindatud ka VSDT(b)P Tallinna ja Narva organisatsioonid, suuna relvastatud ülestatõusule. Selle ettevalmistamisele asusid energiliselt ka eesti bolševikud. 16. - 17. augustil tuli Tallinnas kokku VSDT(b)P Eestimaa (Põhja-Balti) organisatsiooni II konverents, mis kiitis suuna relvastatud ülestatõusule heaks. Sellal oli partei liikmete arv Eestis tõusnud juba 7000-le. Bolševike partei oli liikmete arvult tõusnud esikohale Eestis. Menševike ja esseeride parteides aga oli alanud lagunemisprotsess. Nendest hakkasid eralduma opositsioonilised elemendid - pahempoolsed esseerid ja menševikud-internatsionalistid, kes hakkasid lahti ütleva oma parteide parempoolsete liidrite koostööpoliitikast kodanlusega.

Samaaegselt parteikonverentsiga toimus Tallinnas ka

üle-eestiline maatameeste konverents, kus oli esindatud 40 000 maatöolist ja kehvtalupoega. See toimus bolševike juhtimisel. Moodustati Eestimaa Maatameetse Ajutine Keskkomitee eesotsas bolševik Jaan Sihveriga. Konverents toetas nõukogude võimu kehtestamist ja kogu maa natsionaliseerimist. Mõisnike maa pidi kuuluma võõrandamisele. Agraarküsimuses vastuvõetud otsuses soovitati ülevõetavaid mõisamajandeid mitte tükeldada, vaid säilitada sumte ühismajanditena.

Bolševike mõju kasvust rääkisid ka linnavolikogude valimistulemused augustis Tallinnas ja Narvas. Esseeride suureks pettumuseks pidid nad esikoha Tallinna linnavolikogus loovutama bolševikele, kes said 21 572 häält ja 31 kohta linnavolikogus, esseerid 15 145 häält ja 22 kohta. Narva linnavalimistel anti bolševike poolt 47 % kõigist antud häältest. Juuli lõpul ja augusti algul toimunud Tallinna Nõukogu saadikute ümbervalimised andsid samasuguse tulemuse - esseeridel tuli esikoht loovutada bolševikele, kuigi viimastel oli nõukogus veel alla poole saadikukohtadest.

Suurt tähelepanu pöörasid eesti bolševikud ka töölisnoorsoo koondamisele. Juba maikuus oli loodud Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorte Klubi. 1917.a. augusti lõpul reorganiseeriti see VSDT(b)P VI kongressi otsuse kohaselt Tallinna Sotsiaaldemokraatlikuks Noorte Ühinguks, millesse kuulus üle 500 noore. Ühingu tööst võtsid aktiivselt osa vennad Valter ja Arnold Juhkumid, Johannes Lauristin, Hendrik Allik, Alice Tisler ja paljud teised hilisemad tuntud revolutsionäärid. Hiljem tekkisid samasugused ühingud ka Narvas, Tartus ja mujal.

Pärast Kornilovi mässu mahasurumist bolševike autoriteet kasvas veelgi kiiremini. Esseeride ja menševike hulgas aga süvenes lõhenemisprotsess. 1917.a. septembris läks ülekaal Tallinna Nõukogus lõplikult bolševike kätte, kuna pahempoolsed esseerid ja menševikud-internatsionalistid nüüd kõigis tähtsamates küsimustes asusid toetama bol-

ševikke. Septembris bolševiseeriti ka Tartu ja Valga nõukogud. Kiirenes bolševiseerimisprotsess Viljandi ja Pärnu nõukogudes.

V.I.Lenin, kes septembris varjas ennast Soomes (Helsingis ja Viiburis) oli hästi kursis poliitiliste sündmustega kogu Venemaal, eriti aga sündmustega Soomes, Balti laevastikus ja ka Eestis. Analüüsidest kujunevat revolutsioonilist situatsiooni pärast Kornilovi mässu likvideerimist, jõudis ta septembri keskpaiku järeldusele, et tingimused relvastatud ülestõusu teostamiseks hakkavad valmima ja ülestõusu teostamine tuleb praktiliselt päevakorda võtta.

Lenin ei olnud sellal rahul VSDT(b)P Keskkomitee vähese aktiivsusega ülestõusu ettevalmistamisel. Septembri lõpul kirjutas ta artikli "Kriis on küps", milles tõestas, et nii Venemaa rahvusvaheline kui ka sisemine olukord on ülestõusu teostamiseks soodsad. Lenin rõhutas, et bolševike võit on nüüd garanteeritud üheksakümmend üheksa protsenti, kui anda "ootamatu löök Piiterist, Moskvast ja Balti laevastikust..."*

Lenin, olles rahulolematu Keskkomitee loiduse suhtes relvastatud ülestõusu praktilisel ettevalmistamisel, pöördus 27. septembril kirjaga Soome Piirkonna Nõukogude Täitevkomitee esimehe, VSDT(b)P Keskkomitee liikme Ivan Smilga poole, milles palus viimast kohe asuda Soomes paiknevate vägede ja Balti laevastiku ettevalmistamisele ülestõusuks. Ta soovitas Smilgal agiteerida kõigi vahenditega selle poolt, et Petrogradi Nõukogu, ootamata II nõukogude kongressi kokkukutsumist, mida soovitas teha Trotski, võtaks viivitamatult võimu enda kätte. Kirjas sisaldus veel üks oluline soovitus - asuda kohe poliitilise bloki loomisele pahempoolsete esseeridega, mis kiirendab võimu üleminekut bolševike kätte.

* V.I.Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 37.

Lenini soovitusel olid reaalsed ja õigeaegsed ka Eesti suhtes. Septembri lõpuks olid Balti laevastik, tähtsamad Soome, Eesti ja Läti nõukogud bolševiseeritud. Seda tõendavad selgesti sündmused Tallinnas septembrikuu lõpus. 26. - 27. septembril viibis Tallinnas I.Smilga, kes esines kõnega Tallinna Nõukogu koosolekul ja kutsus üles nõukogude võimu kehtestamisele. 27. septembril kutsuti Tallinnas kokku Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee, Tallinna Nõukogu ning Tallinna piirkonna tööliste, soldatite ja madruste esindajate koosolek, millest võttis osa üle 700 delegaadi. Koosolek otsustas üksmeelselt nõuda eelparlamendi viivitamatut laialisaatmist ja teatas oma täielikust valmisolekust toetada võimu üleminekut nõukogude kätte "igal sellele otsusele järgneval päeval kõikide merekindluses olevate jõududega ja abijõududega." See ei olnud ainult lihtne deklaratsioon. Selle otsuse taga seisis kindlalt ligikaudu 40 000 organiseeritud Tallinna töölist ja 50 000 Tallinna merekindluse (nimeitati ka Peeter Suure nimeliseks merekindluseks, mis hõlmas piirkonda Tallinnast kuni Haapsaluni) soldatit ja madrust. Seda nõudmist toetasid ka teised tähtsamad Eesti nõukogud.

Ka Eestis oli pind soodne koostöö ja bloki loomiseks pahempoolsete esseeridega, samuti menševike-internatsionalistidega, kes septembri alguses peale juba toetasid bolševike tähtsamaid nõudmisi - lõpetada imperialistlik sõda ja võtta võim üle nõukogude kätte. Ülevenemaaliselt teatavasti loodi ametlik blokk pahempoolsete esseeridega alles pärast Oktoobriülestõusu võitu. Lenini geniaalsus nägi ette selle bloki vajadust juba septembris ning ilmselt Soome ja Baltimaade tegelikku praktikat arvestades.

Septembri lõpul ja oktoobri algul oli nii Leninil kui ka partei keskkomiteel üsna täpne ülevaade poliitilisest olukorrast Soomes ja Eestis. Spetsiaalselt käisid Keskkomiteed sellest situatsioonist informeerimas I.Smilga

ja üks juhtivaid Tallinna bolševikke I. Rabtšinski. Kindlasti oli see ka üheks teguriks, mis mõjus kiirendavalt ülestõusu üldisele ettevalmistamisele.

Asudes kavandama relvastatud ülestõusu üldplaani, kus otsustav osa kuulus Petrogradile, hindas V.I. Lenin kõrgelt Soome ja Baltikumi osa ülestõusu teostamisel. 8. oktoobril, pärast naasmist Petrogradi, kirjas partei juhtivatele seltsimeestele "Eemalseisja nõuanded", Lenin kirjutas: "... üheaegne, võimalikult ootamatu ja kiire pealetung Piiterile, tingimata nii väljast kui ka seestpoolt, niihästi tööliskvartalist ja Soomest kui ka Tallinnast ja Kroonlinnast, kogu laevastiku pealetung, hiiglasuure jõudude ülekaalu koondamine meie "kodanluse kaardiväe" (juhkrute), meie "Vendee vägede" (osa kasakaid) jne. vastu...

Ümber piirata ja ära lõigata Piiter', vallutada ta laevastiku, tööliste ja sõjaväeosade kombineeritud rünnakuga - selline on ülesanne, mis nõuab kolmekordset julgust."*

Paar päeva hiljem kirjutab Lenin uuesti: "Asi seisab ülestõusus, mille võib ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn"***

Seega langes leninlikus ülestõusu plaanis ka Eesti bolševikele vastutav osa.

Nagu märgitud, olid Eesti ala revolutsioonilised jõud valmis võimu võtmiseks juba septembri lõpul. Oktoobri algul aga halvenes mõnevõrra sõjaline olukord Baltimaadel. 29. septembril tegid saksa väed dessandi Saaremaale, valutades 6. - 7. oktoobriks Lääne-Eesti saared, mille kait-

* V.I. Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 154 - 155.

** V.I. Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 161.

se oli desorganiseeritud. Ent Balti laevastiku meremeeste kangelaslik vastupanu ei võimaldanud Saksa vägedel saavutatud edu arendada. Ometi ähvardas nüüd Eestit ja perspektiivis ka Petrogradi vahetu Saksa invasiooni oht, mis komplitseeris poliitilist olukorda ning sundis ülestõusuga veelgi enam kiirustama.

O k t o o b r i r e v o l u t s i o o n i v ö i t E e s t i s .

Kontrevolutsioon eesotsas kodanliku Ajutise Valitsusega koondas septembris-oktoobris palavikuliselt oma jõude Petrogradi alla, et üle minna vastupealetungile. Valitsusele ustavaid väeosi paigutati ka Põhjarinde tagalasse Eesti territooriumil. Nii paiknes Valga-Mõisaküla rajoonis kolm valitsusele ustavat ratsadiviisi ja Pärnu lähedal soomusdivisjon. Tallinna toodi kaks kaskapolku ja Rakvere piirkonda 49. ukraina korpus. Ülestõusuga tuli kiirustada.

10. oktoobril 1917 võttis VSDT(b)P Keskkomitee vastu otsuse relvastatud ülestõusu kohta. Seda korrati ja täpsustati Keskkomitee laiendatud koosolekul 16. oktoobril. Ülestõusu üldjuhtimiseks loodi sõja-revolutsioonikomitee Petrogradi Nõukogu juures.

Ka Eestis loodi ülestõusu juhtimiseks sõja-revolutsioonikomiteed kohalike nõukogude juures. 22. oktoobril loodi Tallinnas kesksena Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee. Selle esimeheks oli I. Rabtšinski, asetäitjaks V. Kingissepp. Eesti bolševikel, kelle organisatsioonidesse ülestõusu ajal kuulus ligikaudu 8500 inimest, tuli koos sõjaväeosade parteiorganisatsioonidega võtta õigeaegselt võim kohapeal üle, toetada vajaduse korral rel-

vastatud ülestõusu Petrogradis, isoleerida siinsed kontr-revolutsioonilised väeosad, samuti eesti kodanluse jõud, võtta üle kohalik riigivõimuaparaat, kehtestada kontroll armee juhtkonna tegevuse üle.

Bolševike parteiorganisatsioonide, töölisorganisatsioonide ja revolutsiooniliste sõjavägede hulgas oli ülestõusu teostamise seisukohalt eriti tähtis Eesti Töölispunakaardi tegevus, mille ridadesse relvastatud ülestõusu teostamise perioodil kuulus kuni 2000 punakaartlast. See oli poliitiliselt kõige teadlikum ja otsustavam revolutsiooni löögijõud.

Vastavalt VSĐT(b)P Keskkomitee juhenditele võttis Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee 23. oktoobri õhtul oma kontrolli alla kõik strateegilised punktid Tallinnas. Komitee komissarid saadeti kõigisse väeosadesse ja asutustesse. 24. oktoobriks oli kogu võim Tallinnas praktiliselt revolutsioonikomitee käes. Kontrrevolutsioonilised kasakapolgud isoleeriti. 25. oktoobril läks võim kohalike revolutsioonikomiteede kätte ka Tartus ja Narvas. Võim võeti üle rahulikul teel. Kohalik sõjavägede juhtkond ega eesti kodanlus ei suutnud osutada võimu üleminekule relvastatud vastupanu. 27. oktoobril võttis V. Kingissepp I. Poskalt kubermanguvalitsuse juhtimise üle. Võimu üleminek vormistati kirjaliku aktiga, mis kõlab üsna lakooniliselt:

"Seoses toimunud riigipöördega mina, Ajutise Valitsuse komissar Eestimaa kubermangus Ivan Ivani p. Poska, andsin üle ja mina, Eestimaa Nõukogude Sõja-Revolutsioonikomitee volinik Viktor Eduardi p. Kingissepp, võtsin vastu Eestimaa kubermanguvalitsuse asjaajamise".

Pärast seda, kui Kerenskil õnnestus põgeneda Petrogradist, korraldati sõjakäik kindral Krasnovi juhtimisel Petrogradi vastu. Ent see kukkus läbi, kuna Krasnov loodetud toetust Põhjarindelt ei saanud. Läti ja Eesti bolševikud sulgesid raudteeliikluse Valga-Petseri, Tartu-Tapa ja Tapa-Narva raudteeliinidel. Siit ei lastud ühte-

gi väeosa Petrogradi vastu. Balti laevastikust, sealhulgas Tallinnast, saadeti rida sõjalaevu koos revolutsiooniliste madrustega appi Petrogradile. Krasnovi väeosad purustati. Osa neist läks üle revolutsiooni poole.

Seega täitsid eesti bolševikud ja siinsed revolutsioonilised jõud edukalt neile leninlikus ülestõusu plaanis ettenähtud ülesanded. Olles loonud kohapeal ülekaalukad jõud, suudeti võim üle võtta rahulikul teel, ilma relvastatud võitluse ja ohvriteta. See oli Eestis, samuti Lätis toimunud võimu ülemineku kõige iseloomulikum juon.

Et võimu rahuliku ülemineku põhjusi hästi mõista, tuleb lühidalt peatuda Ülevenemaalise Asutava Kogu valimiste tulemustel, mis toimusid 12. - 14. novembril, s.o. vahetult pärast revolutsiooni võitu. Ülevenemaaliselt, eeskätt Sise-Venemaa talurahvakubermangude arvel, said valimistel veel kõige rohkem häält esseerid. Ent bolševikud võitsid revolutsiooni seisukohast sellistes otsustavates piirkondades nagu Moskva, Petrograd, Baltimaad, Põhja- ja Läänerinded. Eestis said bolševikud tsiviilelanikkonna hulgas 125 000 häält ehk veidi üle 40% antud häältest. Tallinnas, Narvas ja Virumaal said aga bolševikud ligi 50% kõigist antud häältest. Põhja-Lätis aga anti bolševike poolt koguni 71% kõigist häältest. Põhjarindel, mille koosseisu kuulusid ka väeosad Eesti territooriumil, said bolševikud 465 000 häält ehk 56,2% antud häältest,

Eriti võimas oli bolševike võit Balti Laevastikus, kus bolševike kandidaatideks olid V.I. Lenin ja P. Döbenko. Siin said bolševikud 58% ja neid toetavad pahempoolsed esseerid 27% antud häältest. Laevastiku koosseisus hääletasid ka Tallinna merekindluse madrused ja soldatid, kes andsid bolševike poolt 61% ja pahempoolsete esseeride poolt 12% häältest. Sealhulgas hääletas Tallinnas paiknevas II eesti polgus 1110 hääletamisest osavõtnud sol-

datist 963 bolševike poolt (Lenini ja Dõbenko poolt). Ka ligikaudu 80% Narva ja Tartu garnisonide soldatitest hääletasid bolševike poolt. Seega oli Eesti tähtsamates keskustes revolutsioonijõududel rõhuv ülekaal, mis ei võimaldanud ohvitseridel ega kodanlusel esialgu mõeldagi relvastatud vastupanu osutamisele.

1917. aasta oktoobrist muutus Eesti tööliklass ja tema avangard VSDT(b)P Eestimaa organisatsioon valitsevaks poliitiliseks jõuks Eestis. Bolševike juhtimisel kehtestati üle kogu Eesti nõukogude võim. Loodi nõukogud ja nende täitevkomiteed ka kõigis valdades. Natsionaliseeriti pangad, seati sisse töölikontrolid tööstusettevõtete üle ja asuti neid natsionaliseerima. Ka maa kuulutati kogu rahva omandiks. Kustutati eesti talurahva võlad. Võeti üle balti sakslastele kuulunud mõisad ja anti need mõisatöölise komiteede kätte. Kõigist mõisatest kavatseti luua eeskujulikud ühismajapidamised. Selles küsimuses esines aga eesti bolševikel pahempoolset kallakut, sest osa mõisatöölisi, sulaseid ja popse soovis siiski saada ka maad individuaalseks kasutamiseks. See asjaolu võimaldas hiljem Kodusõja käigus kodanlikel ja väikekodanlikel parteidel tõmmata osa kehvtalurahvast oma mõju alla.

Ent tervikuna kulges sotsialistlik ülesehitustöö Eestis 1917.a. lõpul ja 1918.a. algul edukalt. Kasvasid ka bolševike partei read. 1918.a. veebruaris, enne Saksa imperialistlike vägede tungimist Mandri-Eestisse, ulatus Bolševike partei liikmete arv Eestis juba 10 000 inimeseni. Parteiorganisatsioonide kõrval tugevnesid ka proletarise noorsoo organiseeritud read. Arvukad sotsiaaldemokraatlikud noorte ühingud koondusid 1918.a. veebruari alguses üle-eestimaaliseks kommunistliku noorsoo ühinguks nimetusega Põhja-Balti Noorsoo Liit. Tema liikmete arv ulatus 2000-ni. See organisatsioon oli kuulsusrikka Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu eelkäija.

Perioodil 1917.a. oktoobrist kuni 1918.a. veebruarini tõestasid eesti bolševikud, töölised ja maatöörahas, et

nad on võimelised mitte ainult võimu enda kätte võtma, vaid ka edukalt lahendama majandusliku ja riikliku ülesehitustöö keerukaid ülesandeid. Oktoobriperioodi poliitilisi kogemusi, mil eesti töörahvas koos kogu Venemaa töörahvaga teostas sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni, kõigi aegade suurima revolutsiooni, mil sotsialismi ideed kandusid laiadest töörahvahulkadest, on eesti kommunistid arvestanud ja kasutanud järgnenud aegade klassivõitluste aegadel ning need kogemused aitasid kaasa ka eesti töörahva lõplikule võidule 1940. aastal.

K i r j a n d u s

1. Ülevaade EKP ajaloost. I osa. Tallinn, 1961.
2. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumendid ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957.
3. Eesti NSV ajalugu. III. Tallinn, 1971.
4. K. Siilivask. Veebruarist oktoobrini. Tallinn, 1972.

EKP VÕITLUSES SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI
LÄBIVIIMISE EST EESTIS 1940. aastal

I. Š e v t š u k

"... töörahva enesemääramist teostades ühineda Venemaa nõukogude vabariigiga ja proletariaadi diktatuuri läbi kaotada igasugune kurnamine."

EKP I programmist

Sotsialistlik revolutsioon on ühiskonna ajaloolise arenemisprotsessi seaduspärane tulemus. Sotsialistlik revolutsioon ei saa tekkida juhuslikult. "Revolutsioone ei tehta tellimise peale, neid ei määrata ühele või teisele momendile ette kindlaks, vaid need valmivad ajaloolise arenemise protsessis ja puhkevad momendil, mille tingib terve rea sisemiste ja väliste põhjuste kompleks."* märkis V.I.Lenin, rõhutades revolutsiooni kui seaduspärase protsessi olemust. Selliseks seaduspäraseks nähtuseks oli juba Oktoobrirevolutsiooni võit Eestis 1917.a. Esmakordselt ajaloos loodi Eesti rahvusriik. Sajad tuhanded töölised ja kehvikud veendusid selles, et nad on ise võimelised valitsema riiki ja ehitama uut elu. Nõukogude võimu taaskehtes-

* V.I.Lenin. Teosed. 27 kd., lk. 506.

tamine 1940.a. suvel kinnitas veel kord seda ja näitas, et imperialistide toetusel oli õnnestunud Eesti kodanlusele tööliisklassi revolutsioonilist liikumist maha suruda vaid ajutiselt. Eesti tööliisklass oli kapitalismi ajutise restauratsiooni aastail tulvil tahet pidada võitlust oma kodumaa sotsialistliku arengu eest ega katkestanud seda võitlust hetkekski, sest tema teadvuses elas kindlalt edasi töörahva võimu idee, soov arendada oma maa majandust ja kultuuri ilma eksploateerijateta.

Eesti 1940.a. sotsialistliku revolutsiooni probleemil on suur teaduslik-teoreetiline, ideoloogiline ning poliitiline tähtsus. Nõukogude korra taaskehtestamine oli murrangulise tähtsusega eesti rahva elus. See tähendas loomulike poliitiliste, majanduslike ja kultuurisidemete ja luleseadmist, süvendamist ja edasiarendamist NSV Liiduga rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse tingimustes. Läänemere idarannikul asuvalle rahvastele tähendas see nn. Balti küsimuse lahendamist ainumõeldavalt õigetest võrdõiguslikkuse ja enesemääramise põhimõtete alustel. Samal ajal etendas see revolutsioon tähtsat osa ka rahvusvahelises elus, olles esimeseks revolutsiooniks kapitalismi üldkriisi teisel etapil. Eestis, samuti ka Leedus ja Lätis oli 1940. aasta suvel tegemist esimese sotsialistliku revolutsiooniga kogu inimkonna ajaloos, kus revolutsioon võitis rahulikult teel ja jäi ka püsima. Nõukogude Eesti ajaloolastelt on ilmunud arvukalt uurimusi 1940.a. sotsialistliku revolutsiooni kohta.* 1940.a. sündmustele omistavad pidevat tähelepanu mitte ainult nõukogude ajaloolased, vaid ka emigrantlikud sulemehed. Viimased püüavad 1940.a. sotsialistlikku revolutsiooni eitada, väites, et Eestis polevat olnud revolutsioonilist situatsiooni.

* O.Kuuli. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis (Historiograafiline ülevaade). Tõid EKP ajaloo alalt I. Tallinn, lk. 108 - 134.

Ajaloolist tõde igati väänates püütakse näidata, nagu oleks see riigipööre olnud "revolutsiooni ekspordi" nähtus, mitte aga kohaliku rahva tahte avaldus ja võitluse tulemus. Samal ajal on võltsijatel enestelgi selge, et kodanluse klikivõimu pankrot ja krahh Eestis oli ajaloo arengu loogiline tulemus. Eestis ja teistes vennasvabariikides avaldatud mahukad allikatepublikatsioonid, sealhulgas dokumentide kogumik "1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis" (Tallinn, 1960), näitavad kõige veenvamalt reaktionääride poolt käibele lastud versioonide põhjendamatus ja kinnitavad, et 1940. aasta revolutsioonis olid põhiliseks aktiivseks teguriks tolleks ajaks küpsenud revolutsioonilises situatsioonis just kohalikud jõud.

Iga revolutsiooni aluseks on vastuolu arenenud tootlike jõudude ja iganenud tootmissuhete vahel. Sotsialistliku revolutsiooni eelduste kujunemine toimub kapitalistliku majanduse arenemise protsessis. Kapitalismi vastuolude äärmine teravnemine seab päevakorda sotsialistliku revolutsiooni kui töölisklassi ja kogu töötava rahva kapitalistlikust ekspluateerimisest vabastamise ainsa vahendi. Kodanluse võimu kukutamisele asumine eeldab revolutsioonilise situatsiooni olemasolu.

V.I.Lenin õpetas: "Revolutsiooni põhiline seadus, mida on kinnitanud kõik revolutsioonid, eriti aga kõik kolm Vene revolutsiooni XX sajandil, seisab järgmises: revolutsiooniks ei piisa, et ekspluateeritavad ja rõhutatud hulgad tunneksid, et vana viisi edasi elada on võimatu ja nõuaksid muudatusi: revolutsiooniks on vaja, et ekspluataatorid ei saaks elada ja valitseda vana viisi. Ainult siis, kui "alamkhiid" ei taha vana viisi ja kui "üle mkhiid" ei suuda vana viisi, ainult siis revolutsioon võib võita. Teisiti võib seda tõde väljendada sõnadega: revolutsioon on või-

matu ilma üldrahvaliku (nii eksploateeritavaid kui ka eksploateerijaid puudutava) kriisita.**

Revolutsioonilise situatsiooni põhitunnustena tuleb eelpoolöeldule lisada veel: 1) harilikust suurema rõhutatud klasside häda ja viletsuse teravnemine ja 2) rahulolematuse tunduv kasv valitsevate klasside tegevuse suhtes, kusjuures see rahulolematuse väljendub laia rahvahulkade aktiivsuse märgatavas kasvus. Nende objektivsete muudatuste kogusummat nimetamegi revolutsiooniliseks situatsiooniks. Kuid mitte igast revolutsioonilisest situatsioonist, õpetab Lenin, ei teki revolutsioon, vaid ainult sellisest, kus nende objektivsete muutustega liitub subjektiivne muutus, nimelt - "revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul ei "kuku" muidu, kui teda ei "kukatata".** Revolutsiooniline situatsioon koos vastavate subjektiivsete tingimustega on iga sotsialistliku revolutsiooni paratamatuks eelduseks (nende tingimuste ignoreerimine on täielik poliitiline avantürism). Nimelt niisugune objektivsete ja subjektiivsete tegurite kogusumma ilmnis 1940.a. suvel Eestis, mil revolutsiooniline situatsioon kasvas võidukaks sotsialistlikuks revolutsiooniks.

* V.I.Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 64.

** Sealsamas, lk. 64.

1. EKP 1940. aasta aprillikonverents.

Seoses sise- ja välispoliitilise olukorra muutumisega ei saanud Eestimaa Kommunistlik Partei jätkata senist taktikat, kodanlik-fašistliku diktatuuri kukutamine tuli muuta nüüd otstarbekaks tegevusloosungiks. Järjest süveneva revolutsioonilise kriisi tingimustes kerkis EKP ette kiireloomuline vajadus partei konverentsi kokkukutsumiseks, et määrata kindlaks konkreetne tegevusplaan eelseisvas revolutsioonis.

EKP illegaalne nõupidamine, mis peeti Tallinnas 1940. aasta 31. märtil ja ööl vastu 1. aprilli on läinud ajalukku EKP aprillikonverentsi nime all. Tema tööst võttis osa 20 delegaati. Päevakorras oli kaks küsimust:

1. Poliitilisest olukorrast ja partei lähemaist ülesandeist. Ettekande tegi EKP Illegaalse Büroo sekretär H. Allik.

2. Partei organisatsioonilisest tööst rääkis EKP Illegaalse Büroo liige J. Lauristin.

Olukorras, kus maa seisis uute revolutsiooniliste sündmuste eel, oli vaja kindlaks määrata partei õige taktikaline joon. Lähtuti Lenini juhendist, et revolutsioonilist taktikat ei saa rajada ainuüksi revolutsioonilisele meeleolule. "Taktika peab olema rajatud esmajoones riigi (ja seda ümbritsevate riikide ning kogu maailma ulatuses kõigi riikide) kõigi klassijõudude kainele ja rangelt objektiivsele arvestamisele, samuti ka revolutsiooniliste kogemuste arvestamisele."

Arvestades soodsaid tingimusi, kus mitte ainult rahva

* V.I.Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 44.

rahulolematus oli tugevasti kasvanud, vaid ka ülemkihtide kriis süvenes eriti seetõttu, et eesti kodanlus oli täielikult isoleeritud, jäetud silma silmavastu oma töörahva vihaga püstitas konverents peamise loosungina fašistliku diktatuuri kukutamise ja demokraatliku valitsuse loomise.

EKP oli veendunud, et kui on moodustatud rahvavalitsus, siis töötav rahvas tõelise demokraatia tingimustes valib ise nõukogude võimu tee. Selles seisiski uue taktikalise peajoone olemus, mille elluviimine pidi tagama EKP strateegilise põhieesmärgi, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi taaskehtestamise.

Aprillikonverents töötas välja sotsialistliku revolutsiooni konkreetse plaani, selle rahuliku arenemise kursi, mis lõpptulemusena pidi viima nõukogude võimu taaskehtestamisele. Konverentsil heaks kiidetud üleskutses "Kogu Eesti rahvale!" rõhutati: "Meil ei ole vaja sarnast demokraatiat, kus kodanlus, hoides oma käes kõik majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised võimuvahendid, teostab oma diktatuuri töörahva üle. Meie sihiks on sarnane demokraatia, kus suurkodanluse majanduslik ja poliitiline võim on murtud ja kus kogu töötav rahvas, töölised, töötavad talupojad, käsitöölised, omast tööst elavad haritlased võivad vabalt otsustada, kuidas oma elu korraldada".* Nagu näha, on siin jutt demokraatiast proletarises mõttes. See näitab ülddemokraatlike ja sotsialistlike ülesannete läbipõimumist revolutsiooni käigus. Lähemaks poliitiliseks sündmuseks oli demokraatliku rahvavalitsuse saavutamine.

Demokraatlikul rahvavalitsusel tuli murda suurkodanluse majanduslik ja poliitiline võim, s.t.

- a) natsionaliseerida suured pangad;
- b) seada sisse töölist kontroll suurtootuse ja kauban-

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 121.

duse üle;

- c) puhastada riigiparaat, sõjavägi, politsei fašistlikest elementidest;
- d) saata laiali fašistlikud organisatsioonid, eelkõige Kaitseliit.

Aprillikonverents rõhutas samuti parteiorganisatsioonilise töö tugevdamist, eriti kriipsutati alla kommunistide töö intensiivistamise vajalikkust ametiühingutes jt. legaalses organisatsioonides.

Seltsimeeste H.Alliku ja J.Lauristini ettekannete põhjal anti poliitilisele olukorrale reaalne hinnang ning otsustati alustada tööd rahvahulkade koondamiseks ja mobiliseerimiseks Pätsi diktatuuri kukutamise ja demokraatliku rahvavalitsuse loomise eesmärgil.

2. Revolutsioonilised sündmused 1940.a. juunis - juulis.

Soodsad tingimused püstitatud eesmärkide realiseerimiseks küpsesid kiiresti. 1940.a. mais alustas fašistlik Saksamaa pealetungi Läänerindel. Hitlerliku armee edu läänepoolne andis hoogu Baltimaade fašistlikele valitsustele nende nõukogudevastastes sepitsustes. Nad lootsid, et varsti pöörab fašistlik Saksamaa oma armee itta ja tungib kallele Nõukogude Liidule. 15. juunil avati Tallinnas nn. Balti nädal, mis pidi demonstreerima Baltimaade nõukogudevastaste jõudude ühtsust. Nõukogude Liit ei saanud jääda rahulikuks pealtvaatajaks tema vastu sihitud sõjalise platsdarmi ettevalmistamisel Baltimaades.

NSV Liidu valitsus esitas noodid 14. juunil Leedule ja 16. juunil Lätile ja Eestile, milles toodi rida fakte NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti rikkumisest. Noodis Eesti valitsusele teatas Nõukogude valit-

sus, et pärast Nõukogude Liidu - Eesti vastastikuse abistamise pakti sõlmimist oli ta lootnud, et Eesti lahkub Balti riikide sõjalisest liidust, mis on suunatud Nõukogude Liidu vastu, sest sinna kuulumine oleks vastuolus NSV Liidu - Eesti pakti IV artikliga, Kuid Eesti valitsus oli hakanud selle asemel koos teiste Balti riikide valitsustega elustama ja laiendama Nõukogude-vastast sõjalist liitu (kolme Balti riigi salajased konverentsid 1939.a.detsembris ja 1940.a. märtsis, Eesti, Läti ja Leedu kindralstaapide sidemete tugevdamine jne.).

Pingelise rahvusvahelise olukorra tõttu ei saanud Nõukogude valitsus kauem leppida sellise vastastikuse abistamise pakti rikkumisega ja nõudis pakti ausat täitmist, Nõukogude-vastaste provokatsioonide lõpetamist.* Seda võis teha ainult uus, demokraatlik valitsus. Nõukogude noodid avasid Baltikumi rahvaste ees täielikult võimul oleva kliki poliitika rahvavaenuliku, avantüristliku olemuse, mis püüdis Eestit, Leedut ja Lätit tõugata sõtta NSV Liidu vastu. Rahvahulkade meelepaha kasvas äärmuseni.

Nõukogude noodi alusel saavutatud kokkuleppe kohaselt saabusid alates 17. juunist Eestisse Punaarmee täiendavad väeosad, selleks, et kindlustada oma väikesearvuliste garnisonide julgeolekut ja ennetada võimalikke provokatsioonide, mis kodanliku Eesti valitsuse ja arvukate fašistlike organisatsioonide tegevuse tõttu võisid aset leida. Nagu 1939.a. sügisel baasidesse saabunud väeosad, nii ka täiendavad üksused ei seganud end Eesti siseasjadesse. Töörahas tervitas maailma esimese proletaarse riigi sõdureid valmistatult.** Punaarmee väeüksuste kohalviibimine andis eesti töölistele julgust ja võitlushoogu.

Päts ei kiirustanud uue valitsuse moodustamisega. Ta püüdis manööverdada, et asendada fašistlik valitsus teise reaktioonilise valitsusega. Kuid reaktioonil ei jätku-

* 1940.aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk.128.

** Sealsamas, lk. 129.

nud enam jõudu oma plaanide elluviimiseks.

17. juunil kukutati Löödus ja 20. juunil Lätis fašistlikud valitsused ja asendati demokraatlike rahvavalitsustega.

Arvestades Eesti kujunenud olukorda ja teistes Balti riikides asetleidnud analoogilisi sündmusi, asus EKP Illegaalne Büroo nüüd viibimata töörahva revolutsioonilist väljaastumist organiseerima. Illegaalne Büroo sõnastas töörahva revolutsioonilised nõudmised ja hakkas ametiühingute aktivistide ja ühisrinde tegelaste kaasabil ette valmistama ja läbi viima tööliste koosolekuid tehastes, vabrikutes ja töölisorganisatsioonides.

18. juunil algasid Eesti ettevõtetes tööliste koosolekud, kus nõuti sõjaprovokaatorite kõrvaldamist, demokraatliku valitsuse kujundamist, poliitiliste vabaduste kehtestamist ja sõbraliku vahekorra loomist NSV Liiduga. Koosolekud jätkusid 19. ja 20. juunil.

20. juuni õhtul korraldas Eestimaa Kommunistlik Partei ametiühingu aktiivi kaudu Tõnismäel asuvas Töölisvõimlas (praegune Kalevi võimla) Tallinna tööliste esindajate koosoleku. Kohale tuli ligi 1000 töölisaktivisti, kes üksmeelselt nõudsid Uluotsa fašistliku valitsuse lahkumist ja töörahva huvisid kaitsva valitsuse moodustamist. Sündmuste arengust hirmutatud politsei ei julgenud koosolekuid takistada.

Peale Töölisvõimla koosoleku lõppu otsustas EKP Illegaalne Büroo korraldada järgmisel päeval, s.o. 21. juunil suuremates keskustes töörahva mitingud ja demonstratsioonid, et saavutada uue valitsuse - revolutsioonilise rahvavalitsuse moodustamist. Vastava ülesandega saadeti kommuniste ja töölisaktiviste teistesse linnadesse. Tallinnas jäi demonstratsiooni ettevalmistamise juhtimine Illegaalse Büroo liikmetele J.Lauristinile, N.Arbonile ja O.Seprele.

Õel vastu 21. juunit levitati Tallinna tööliste hulgas lendlehte. Selles kutsuti Tallinna töölisi Vabaduse

väljakule (praegune Võidu väljak) järgmiste nõudmiste esitamiseks: 1. Maha praegune sõjaprovokaatorite valitsus. 2. Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti. 3. Nõuame töötavale rahvale tööd, leiba ja vabadust.* Üleskutsesele olid alla kirjutanud 17 progressiivset organisatsiooni ja rühmitust.

21. juunil algas Eestis sotsialistlik revolutsioon. Toimus massimiting Võidu väljakul kuni 40 tuhande osavõtjaga. Seal kõnelesid töölisaktivistid O.Pärn ja A.Pirson. Samuti tervitas mittingust osavõtjaid Punaarmee esindaja Pärast mittingut siirdus demonstratsioon valitsuse residentsi juurde Toompeal ja hiljem Kadriorgu. Pikal tänaval Nõukogude Saatkonna rõdul tervitas demonstrante A.Ždanov - ÜK(b)P KK sekretär, kes saabus 19. juunil Tallinna, et jälgida Nõukogude - Eesti pakti täitmist.

21. juunil toimusid töörahva revolutsioonilised väljastumised üle kogu maa: Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis, Rakveres, Türil ja mujal. Mittingul Tartus nõudsid Riigivolikogu Töötava Rahva Ühtlusrühma esimees K.Jalak, kommunist P.Keerdo, ühtlusrühma sekretär N.Ruus, kirjanik A.Hint jt. J.Uluotsa valitsuse kukutamist.

Suur rahvakoosolek toimus Narvas, kus tööliste ees esines Kreenholmi töölisvanem, linnavolikogu liige Arnold Treiberg. Viimane meenutab: "Kui rongkäigu algus oli jõudnud Jaanlinna mäele, siis heitsin pilgu tagasi - nägin kilomeetripikkust inimmerd, kes liikus ning lainetas punalippude all ja laulis revolutsioonilisi laule". Kõikjal nõudis töörahvas üksmeelselt uue, demokraatliku valitsuse loomist, tõelist sõprust NSV Liiduga, demokraatlikke vabadusi

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk.141.

ja elanikkonna elujärje parandamist. Väandra alevikus korraldatud meeleavaldusest osavõtjate poolt heakskiidetud resolutsioonis öeldakse sellele lisaks: "Nõuame 1918.a. veebruaris saksa okupatsioonivägede poolt katkestatud revolutsiooni loomuliku arenemise käigu jätkamist ja võimaldamist."* Töötavate hulkade survele oli Päts sunnitud tagandama Uluotsa fašistliku valitsuse. 21. juuni õhtul moodustati Eestis revolutsiooniline rahvavalitsus eesotsas arst Johannes Vares-Barbarusega, kes oli tuntud aktiivse antifašistina, demokraatliku poeedina.

Kommunistidel oli omapärane taktika revolutsioonilise valitsuse moodustamisel ja selle koosseisu kujundamisel. Kommunistid esialgu ei kuulunud valitsuse koosseisu. Peaministri asetäitjaks kinnitati ajaloo professor Hans Kruus, haridusministriks Johannes Semper; põllutööstriks Aleksander Jõeäär; sotsiaalministriks Neeme Ruus; välisministriks Nigol Andresen. Mitmed rahvavalitsuse ministrid (Ruus, Andresen, Jõeäär) olid juba pikemat aega kuulunud EKP poolt juhitavasse fašismivastasesse tööliklassi ühisrindesse. Osa ministritest ei olnud küll revolutsiooni eel proletaariaadi võitlusest vahetult osa võtnud, kuid nad olid tuntud oma fašismivastaste seisukohtade poolest. Revolutsioonilise rahvavalitsuse põhituumiku moodustasid progressiivse haritlaskonna esindajad.

Tööliklass saavutas J.Uluotsa fašistliku valitsuse kukutamise suure võidu. Kuid kodanluse jõud polnud veel lõplikult murtud. Ööl vastu 22. juunit tegid rahvavastased jõud katsed provotseerida tulevahetust, surmates Raua (praegu Gogoli) tänaval Rahva Omakaitse võitleja J.Leeveti.

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk.145.

22. juunil tegi J.Varese valitsus rahvale teatavaks oma deklaratsiooni*, kus rõhutati, et Eesti Vabariigi uus valitsus peab oma esimeseks pühaks kohustusks ülemal määral teenida rahvast, tema huvisid ja lootusi, mida seni eelmiste valitsuste tagurliku režiimi poolt jämedalt maha suruti ja ignoreeriti.** Uus valitsus teatas, et ta kavatses arendada välispoliitika alal normaalseid suhteid kõigi riikidega, tagada Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti aus täitmine ja kehtestada Nõukogudemaaga siirad ning sõbralikud suhted. Sisepoliitika alal lubati hoolitseda selle eest, et rahvas saaks kasutada oma õigusi, parandada rahva ainelist olukorda ja arendada rahvuslikku kultuuri. Valitsus seadis endale eesmärgiks võitluse reaktsiooni ja bürokratismi vastu. Deklaratsioon kiideti kõikjal arvukatel töötajate koosolekutel üksmeelselt heaks.

1940.a. revolutsiooni ettevalmistamine, kodanliku valitsuse kukutamine, riigiparaadi demokratiseerimine ja teised sammud toimusid EKP otsesel juhtimisel vastavalt EKP aprillikonverentsi otsusele (kuigi ametlikult legaliseeriti EKP ja tema häälekandja "Kommunist" 4. juulist 1940.a.).

Kuidas hinnata Varese valitsuse klassiiseloomu, milliste klasside poliitikat ja seisukohti ta väljendas? Iga revolutsiooni põhiküsimuseks on võimu küsimus. Kellele kuulus võim peale 21. juunit? Võim kuulus töölisklassile ja teistele töötava rahva hulkadele, kes töölisklassi ja tema kommunistliku partei revolutsioonilist tahet ellu viisid.

EKP poliitikas ja J.Varese rahvavalitsuse tegevuses revolutsiooni edasiarendamisel võib täheldada järgmisi

* Eesti Vabariigi demokraatliku valitsuse deklaratsioon kogumikus "1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis", lk. 148 - 149.

** Sealsamas, lk. 148.

suundi;

1. Töörahvale andis revolutsiooniline valitsus kõige laialdasemad võimalused aktiivseks osavõtuks riigi poliitilisest ja ühiskondlikust elust. (Igapäevasteks said rahvakoosolekud, tekkisid uued ja elustati vanu tööliistraditsioone ja intelligentsi massiorganisatsioone, nagu ametiühingud, kultuuri-, noorsoo-, naisorganisatsioonid jt.).

2. Kodanluse kõrvale tõrjumine poliitilisest elust ja tema majandusliku tegevusvabaduse otsustav piiramine;

a) suleti reaktsioonilised kodanlik-natsionalistlikud organisatsioonid, ei antud luba ühegi uue kodanliku organisatsiooni loomiseks. 26. juunil suleti fašistlik partei - Isamaaliit, mis oli ainukeseks legaalseks parteiks Eestis alates 1935.a. 27. juunil likvideeriti ka teine kukutatud kodanliku kliki võimutugi - kodanluse relvastatud organisatsioon - Kaitseliit;

b) kodanluse majandusliku tegevusvabaduse piiramine avaldus selles, et töölisorganisatsioonide kaudu hakati sisuliselt teostama ettevõtetes tööliskontrolli, rea dekreetidega võttis rahvalitsus kodanluselt võimaluse riigi majanduselu saboteerida, oma kapitali vabalt kasutada või kõrvale toimetada. Kapitalistlike ettevõtete natsionaliseerimine toimus teatavasti mõnevõrra hiljem - pärast nõukogude võimu väljakuulutamist. See on ka loomulik, sest sotsialistlik revolutsioon algab alati poliitilise võimu võtmisega ja alles sellele järgneb murrang majandus- ja kultuurisuhete sfääris.

3. Kolmanda tähtsama tegevussuunana revolutsiooni esimesel kuul oli kodanliku fašistliku riigimasina lammutamine ja uue riigiaparaadi loomine:

- esimeseks sammuks oli fašistliku valitsuse asendamine revolutsioonilise rahvalitsusega;

- järgnes puhastustöö ministriumides, kohalikes omavalitsustes jt. riigiasutustes. Kodanlike te- gelaste asemele määrati ametisse kommuniste ja teisi töörahva esindajaid.

Kommunist H.Haberman nimetati siseministri abiks ja sise- kaitseülemaks. J.Lauristin sai valitsuse informatsiooni- keskuse ülema abiks, O.Sepre majandusministri abiks, P.Keer- do sõjaväe ja sõjaministeeriumi poliitiliseks juhiks. 9. juuliks olid uutega asendatud kõik maakondade ja linnade omavalitsuste juhid ning prefektid.

Eriti ulatuslik lammutusprotsess toimus politseis. Va- na politseiaparaat likvideeriti. Viimast hakkas järk-jär- gult asendama Rahva Omakaitse - revolutsioonis sündinud töörahva relvastatud massiorganisatsioon. Esimesed Rahva Omakaitse rühmad loodi juba 21. juunil, vastav seadus anti 5. juulil.

Võimu üleminekul ühe klassi käest teise kätte etendab suurt osa sõjavägi. Analüüsides Moskva ülestõusu kogemusi 1905.a. V.I.Lenin rõhutas, et tegelikult viib sõjaväe kõhk- lemine, mis on paratamatu iga tõelise rahvalikumise puhul, revolutsioonilise võitluse teravnemisel tõelise v o i t - l u s e n i s õ j a v ä e p ä r a s t . Olemasolevaid jõude on vaja "kasutada aktiivseks, julgeks ja ründavaks võitluseks kõikuva sõjaväe pärast."* Vastavalt nendele ju- histele tehti meil juba enne 21. juuni sündmusi sõjaväes aktiivset selgitustööd. Juunipäevil pöörati sellele eri- list tähelepanu.** Sõjaväe suhtes arvestas EKRP, et selle põhikoosseisu moodustaksid töörahva pojad. Armeedemokra- tiseeriti, vallandati kõrgemad sõjaväejuhid, seati sisse poliitjuhtide ametikohad, loodi sõdurite komiteed, mitmed reaktiooniliselt meelestatud ohvitserid vabastati.

V.I.Lenin. Teosed. 11. kd., lk. 151.

** E.Inti. Sõjavägi läheb koos rahvaga. - Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 127 - 138.

Kodanliku Eesti riigivolikogu ja riiginõukogu saadeti laiali. Kuulutati välja uue riigivolikogu valimised. Riiginõukogu otsustati likvideerida.

14. ja 15. juulil 1940 toimusid uue Riigivolikogu valimised. Valimiste ettevalmistamise võttis enda peale EKP, kes ühendas kõik elanikkonna demokraatlikud kihid valimisblokiks - kodanluse vastu suunatud Eesti Töötava Rahva Liiduks. Töötava Rahva Liidu platvormis kajastusid töötavate hulkade elulised nõudmised.* Kuigi siin ei olnud otseselt juttu sotsialistlikust riigist, oli ilmne, et neid nõudmisi suudab täita vaid tema. Valimisseadust demokratiseeriti - lühendati valimiste läbiviimise tähtaegu. Võeti tarvitusele abinõud, et ära hoida vaenulike elementide katsed kasutada valimisi oma reaktsoonilistel eesmärkidel. Riigivolikogu saadikukandidaadid pidid esitama oma valimisplatvormi ja kui see oli ainult formaalne või mõeldud ilmselt valijate petmiseks, siis tuli selle platvormi esitaja kandidaatide nimekirjast kustutada. Tallinnas näiteks annulleeriti 11 esitamisenimekirja. Vabariigi ulatuses kustutati kandidaatide nimekirjast sellised reaktsoonilised kodanlikud tegelased, nagu Tõnisson, Pitka jt. Kartes valimistel läbi kukkuda võtsid mitmed kodanluse esindajad oma kandidatuuri ise maha. Neil valimistel sai kodanlus täielikult lüüa. Hääletamisest võttis osa (üle) 84% valijate üldarvust. Neist 92,8% hääletas Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt. Kõik Töötava Rahva Liidu kandidaadid valiti Riigivolikogu saadikuteks. "Võrreldes kõigi eelmiste Riigikogu ja Riigivolikogu valimistega osutuvad äsjatoimunud valimised kõige

* NSV Liiduga kõige tihedama sõpruse ja liidu loomine, riigi demokratiseerimine, tööpuuduse likvideerimine, tasuta hariduse, rahvaste võrdõiguslikkuse tagamine, rahvusliku kultuuri arendamine, maa andmine maata ja vähese maaga talupoegadele, talupoegade võlakoorma kergendamine.

täielikumaks ja elavamaks, kuna eelmistest osavõtjate protsent oli kõigest 60 - 70", kirjutas "Kommunist".*

Valimistel saavutatud võidu tähistamiseks korraldas töörahvas 17. ja 18. juulil kõikjal demonstratsioone loosungite all: "Elagu Nõukogude Eesti!" ja "Nõuame Eesti astumist Nõukogude Liidu koosseisu!" "Rahva Hää!" märkis selle kohta 18. juulil: "17. juuli meeleavaldused, mis oma ulatuselt ületasid isegi valimiseelsed hiigelmitingud, püstitasid uue poliitilise loosungina nõude - luua töötava rahva nõukogud... muuta Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks, mis oleks liiduliikme vahekorras Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga."

21. juulil 1940 toimus uue Riigivolikogu I istung. Avas vanim saadik, kooliõpetaja A. Janson. Riigivolikogu esimeheks valiti kommunist A. Veimer.

1. Kõige tähtsamaks aktiks oli siin Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väljakuulutamise (J. Lauristini ettekande põhjal).

2. Järgmisel päeval, 22. juulil võeti vastu resolutsioon Eesti astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu (N. Ruusi ettekande põhjal).

3. 23. juulil kinnitati deklaratsioon maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks (A. Jõeääre ettekande põhjal), deklaratsioon pankade, suurte õs-tuse, transpordiettevõtete natsionaliseerimise kohta (O. Sepre ettekande põhjal).

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 192.

Riigivolikogu vabastas senise presidendi Pätsi oma ametikohalt viimase avalduse alusel ja pani presidendi kohuste täitmise J.Varesele. Riigivolikogu istungil 1940.a. juulis anti senise rahvavalitsuse tegevusele kõrge hinnang ja tehti ettepanek, et see valitsus jätkaks oma ülesannete täitmist kuni uue konstitutsiooni alusel kujundatakse uus valitsus.

6. augustil võeti Eesti NSV Nõukogude Liidu koosseisu. 25. augustil 1940 seoses ENSV konstitutsiooni vastuvõtmisega nimetati riigivolikogu ümber Eesti NSV Ajutiseks Ülemnõukoguks - tema Presiidiumi esimeheks valiti J.Vares. Moodustati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu eesotsas J.Lauristiniga.

8. oktoobril 1940 võeti Eestimaa Kommunistlik Partei ÜK(b)P ridadesse. Oli täitunud EKP I kongressil avaldatud mõte: "Võidurikas töörahva revolutsioon ühendab Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa Kommunistliku Parteiga uuesti ka organisatsiooniliselt".*

3. 1940.a. revolutsiooni iseloom ja EKP tak- tika iseärasused.

I. 1940.a. revolutsioon Eestis, mis leidis aset imperiaalsmi üldkriisi teise etapi algerihoodil, oli algusest peale oma iseloomult sotsialistlik revolutsioon temale omaste üldiste seaduspärasustega. J.Varese revolutsiooniline rahvavalitsus, kes tegutses EKP juhtimisel, ületas oma

* Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 89.

tegevuse esimestest päevadest fašismivastase tegevuse raamid ja asus koos demokraatlike ümberkujundustega täitma ka proletariaadi diktatuuri funktsioone. Revolutsioonilised ümberkujundused olid algusest peale seotud järjest tugevneva võitlusega kodanluse kui klassi vastu tervikuna. Revolutsiooni esimesel kuul põimused ülddemokraatlike ülesannete ja proletariaadi diktatuuri funktsioonide täitmine.

2. 1940.a. sotsialistliku revolutsiooni üks kõige olulisemaid iseärasusi seisneb selles, et ta toimus rahulikul teel, s.t. tööliklass võttis võimu kodanluselt ilma relvastatud ülestõusuta, ilma kodusõjata. Revolutsiooni rahulik areng on suur haruldus.

Pätsi-Laidoneri kliki käsutuses olid küll relvastatud jõud, kuid neid ei juletud kasutada, sest

1) vaatamata kodanluse väidetele rahvasterviklusest, oli valitseva ladviku sotsiaalne baas Pätsi kodanlik-fašistliku diktatuuri lõpul väga kitsaks muutunud. Sõdurite enamus koosnes tööliste ja talupoegade esindajatest. Nende "rahvuslik" meelsus klikivõimu viimastel aastatel oli tublisti nõrgenenud. Päts ja Laidoner said aru, et kui nad oleksid andnud sõjaväele käsu tarvitada tööliste vastu relvi, siis suurem osa sõjaväest oleks relvad nende endi vastu pööranud.

2) Eesti kodanlus osutus alanud sõja tõttu lääneriikidest isoleerituks. Aktiivse sõja tingimustes Prantsusmaa ja Inglismaa vastu ei saanud fašistlik Saksamaa osutada kodanlikule Eestile otsesest sõjalist abi. Revolutsioonilised sündmused Leedus ja Lätis vahetult enne 21. juunit viisid klikivalitsuse välispoliitilise isoleerituse lõpule.

3) Punaarmee väeosade kohalviibimise fakt oli revolutsiooni rahuliku arengu oluliseks faktoriks. Mõned Eestist lahkunud kodanlikud tegelased on püüdnud hiljem seletada, nagu oleks nende valitsusele lõpu teinud Punaarmee! "21.

juunil ei kõverdanud ükski punaarmee lane ühelgi eesti kodanlasel ühtegi juuksekarva. Kuid kahtlemata halvas Punaarmee väeosade kohalviibimise fakt niivõrd fašistliku kliki võitlustahet, et ta ei teinud katsetki kasutada relvi, mida ta teistsuguses olukorras võib-olla oleks teinud. Selles seisab Nõukogude Liidu rahvaste hindamatu abi Eesti töötavale rahvale sellel ajaloolisel päeval,"* märgib oma mälestustes üks EKP juhte H.Allik.

3. 1940.a. revolutsiooni üheks iseärasuseks oli see, et Eesti kodanlus osutas proletariaadile suhteliselt nõrka vastupanu. See võimaldas revolutsiooni käigus võitnud proletariaadil teatud aja oskuslikult ära kasutada oma huvides kodanlikku riigiparaati ja seadusandlust võitluses kodanluse vastu.

Päts jäeti revolutsiooni esimesel kuul vormiliselt presidendi kohale edasi ja tema sanktsioneeris kõigepealt ka revolutsioonilise valitsuse moodustamise.

Revolutsioonilise sisuga ümberkujundusi teostati keh-tiva kodanlik-fašistliku põhiseaduse alusel ja kukutatud diktatuuri peamehe president K.Pätsi näilisel heakskiit-misel. Kõik uue valitsuse ettepanekud ja seadusandlikud aktid riigi elu demokratiseerimise kohta, käskkirjad reakt-siooniliste tegelaste ametikohtadelt vallandamise ning uute määramise kohta, olid tema viisa ja sanktsioonidega (esi-mene, kelle vallandamise käskkirjale tuli alla kirjutada, oli K.Pätsi lähim võitlus- ja mõttekaaslane, sõjavägede ülemjuhataja kindral J.Laidoner). Sellega anti sündmuste arengule seaduslik käik, sest EKP arvestas õigesti, et tea-tud ühiskonnakihtides omistatakse suurt tähelepanu just sellele seaduslikkuse momendile revolutsiooniliste sünd-muste arengus. Vanade seaduste kasutamine aitas mõningal määral desorienteerida kodanlust ning ühtlasi lähendada

* H.Allik. Mälestusi 1940.aasta 21. juuni ettevalmis-tamisest. Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 68 - 69.

uuele võimule neid väikekodanlikke elemente, kes veel uskusid kodanlikku "seaduslikkusesse".

Seejuures ei tohi unustada, et neile seadustele oli nüüd antud teine eesmärk ja ka sisu. Tööraha mahasurumise asemel kasutati neid fašismi väljajuurimiseks ja järkjärgult ka kodanluse kui klassi vastu tervikuna.

Näiteks fašistlik klikk andis välja kaitseisukorra seaduse, et kasutada teda töölisorganisatsioonide sulgemiseks, antifaašistlike tegelaste vallandamiseks jne. Sama seadus kehtis formaalselt ka pärast 21. juunit. Kuid nüüd suleti selle seaduse alusel kodanlik-faašistlikke organisatsioone, vallandati reaktsoonilisi tegelasi vastavalt ametikohtadelt, asendati tööraha võimule ustavate isikutega. Kus aga vaja, seal muudeti ka vana seaduse kirjatähte (näiteks riigivolikogu kandidaatide ülesseadmise kord). Paljudel juhtudel jõudis revolutsiooni praktika kaugele ette ametlikust fikseerimisest seadusega.

On loomulik, et uus võim lähtus eelkõige revolutsiooni edasiarendamise vajadusest, mitte aga fašistlikust seadusandlusest.

Kodanlike seaduste (konstitutsioon, valimisseedus) ärakasutamisega näitas EKP ilmekalt, et sotsialistliku revolutsiooni läbiviimine on võimalik ka kodanliku legaalsuse kasutamisega.

4. EKP ei asunud otsekohe avalikult revolutsiooni juhi kohale. See soodustas fašismi- ja kodanlusevastase ühisrinde kujunemist. See võimaldas revolutsiooniga kaasa tuua ka need, kes olid rahulolematud kodanluse poliitika suhtes, kuid, kes kodanluse omaaegse propaganda mõjul oleksid kartnud ka kommunistliku partei juhtimist. EKP selline taktika andis neile aega veendumiseks eesti kommunistide poliitika õigsuses. Me märkisime eespool, et Varese valitsuse koosseisus esialgu kommuniste polnud. Selles mõttes

erines ta Leedus ja Lätis moodustatud valitsustest.*

5. EKP oskusliku taktika iseärasuseks on ka see, et nõukogude võimu taaskehtestamise loosung võeti avalikult päevakorda alles juulis.

Alates 21. juunist nõudsid töölised mõnedel koosolekutel ja mitingutel Nõukogude võimu viivitamatut taaskehtestamist. EKP selgitas, et antud momendil sellise loosungi püstitamine ei ole õige.

Selleks, et töötava rahva laialdased hulgad loomulikult, iseendast tuleksid selle loosungini, oli vaja propageerida partei programmi ja valitsuse praktilise tegevusega tuli tuua laiad hulgad nõukogude võimu taaskehtestamise loosungini.

Sellepärast Riigivolikogu valimisteni kommunistid ei pidanud vajalikuks püstitada nõukogude loosuhgit. 17. juulist oli see loosung laialdaselt päevakorras. Sellest ajast alates hakkas EKP propageerima nõukogude võimu taaskehtestamise ideed. Kommunistidele ja ka tööliisklassi kõige eesrindlikumale osale oli varemgi selge, et ainukeseks proletariaadi riigi vormiks Eestis võib olla nõukogude võim, arvestades 1917.a. ja Eesti Tööräha Kommuuni tegevust, kuid laiadele rahvahulkadele oli tarvis seda selgitada pikema aja jooksul.

Rõhutame: EKP toetus rahvahulkade järjest kasvavaile veendumustele tema taktika ja loosungite õigsuses. Seepärast oleksid 21. juunil proletariaadi diktatuuri ja NSV Liiduga ühinemise loosungid varajased olnud. Eelkõige pidi toimuma nende küsimuste sisuline arutamine rahvakoos-

* Nii läks juba 19. juunil Leedu revolutsioonilise valitsuse koosseisu kommunist M. Gedrilas, mõni päev hiljem kommunistid M. Juntzas-Kutsinskas, S. Pupeikia jt. 19. juunil nimetati Leedumaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretär A. Snieckus riikliku julgeolekuvalitsuse direktoriks jne. Eestis aga võeti revolutsiooni käigus enamik uue valitsuse liikmeid vastu EKP ridadesse (11-st ministrist 8).

olekuil. Tuginedes üksnes nende heakskiidule võis neid kinnitada kõrgema riigivõimuorgani otsusena.

6. EKP toetus tööraha hulkadele ja löi nendega sidemed kõikide progressiivsete massiorganisatsioonide kaudu. Põhiliseks organisatsiooniliseks baasiks said ametiühingud. Ametiühinguliikmete arv revolutsiooni lävel ulatus umbes 18-19 tuhandesse.* Ametiühingute liikmed olid oma enamuses klassiteadlikud võitlejad. Nende järel joondusid ka organiseerimata proletariaadi hulgad. Enamiku ametiühingute eesotsas oli Kommunistliku Partei juhtimisel tegutsev aktiiv. Selle aktiivi suurusest annab ligikaudse ettekujutuse 1940.a. revolutsiooni käigus parteisse vastuvõetud liikmete arv. Nii astus Eestimaa Kommunistliku Partei ridadele 1940.a. juulis ja augusti esimesel poolel üle 1000 töötaja (lihtsustatud korras, s.o. ilma kandidaadistazhita). Kaugelt üle poole nendest olid revolutsioonilises võitluses karastunud aktivistid ametiühinguist ja viimastega tihedalt seotud kultuuriorganisatsioonidest. 22. juunil alustas tööd Ametiühingute Keskliidu juhatus, kes võitis kiiresti endale rahvamasside poolehoidu. Revolutsiooni algupäevil (kui EKP veel ametlikult töölisklassi juhina ei esinenud) täitis Keskliit töölisklassi juhi osa - E K P j u h t i s t e m a k a u d u . Ametiühingud olid esimeste hulgas valitsuse ürituste selgitamisel ja toetamisel. Nad aitasid tõsta rahva loovat initsiatiivi. Nii siis, leninlik üldjuhend, et "proletariaadi arenemine ei toimunud kusagil maailmas ega saanudki toimuda teisiti kui ametiühingute kaudu, ametiühingute ja töölisklassi koostöö kaudu",** avaldas revolutsiooni edusammudes Eestis eriti tähtsat osa.

* O.Kuuli, A.Liebman, H.Sarnit. Tööraha riigi eest. Eesti ametiühingute võitlusest aastail 1918 - 1940. Tallinn, 1967, lk. 418 - 419.

** V.I.Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 32.

1940.a. revolutsiooni kandvaks jõuks oli t ö ö l i s -
k l a s s , kelle võitlusel oli määrav tähtsus. Liitlaseks
t ö ö t a v t a l u r a h v a s .

7. Üheks revolutsiooni omapäraks oli, et EKP teostas poliitikat, mille eesmärgiks oli tugineda kehvikule, luua kindel liit keskmikuga ja pidada otsustavat võitlust maa suurkanaluse vastu. Töölisklass liidus töötava talurahvaga oli revolutsiooni liikumapanevaks jõuks.

EKP ei teostanud keskmiku neutraliseerimise poliitikat, nagu seda tegi VSDT(b)P 1917.a. revolutsioonis. Keskmiku meeoleolu oli teistsugune ja seepärast teostas partei revolutsiooni algusest peale temaga järjekindla liidu poliitikat.

8. 1940.a. revolutsiooni juhiks oli EKP, kes ei kaotanud hetkekski usku oma ürituse õigsusesse ja viis rahva sotsialistliku revolutsioonini. Ka partei ise sai tugeva karastuse osaliseks. EKP oli revolutsiooni eel küll suhteliselt väikesearvuline*, kuid EKP ideeline mõju oli hoopis suurem kui tema arvuline koosseis, sest tal oli mitu korda rohkem parteitut aktiivi. Juulis algas parteisse vastuvõtt ning 1940.a. lõpuks kuulus EKP-sse 2064 kommunisti. 1. juulil 1941.a. - 3 7 5 1 k o m m u n i s t i .** (Praegu kuulub EKP-sse üle 73 tuhande kommunisti).

Et revolutsioon võitis rahulikul teel ja jäi püsima, oli eelkõige EKP ettenägeliku ja oskusliku taktika tulemus.

1940.a. revolutsioon Eestis oli Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni seaduspärane järg, proletaarsete internatsionalismi ideede võit. Nõukogude võimu taaskestamisega Eestis 21. juulil 1940.aastal jõudis lõpule kauakestunud ajalooline võitlus rahva vabastamise eest, mida pidas eesti töölisklass ja tema kommunistlik avangard.

* 1940.a. aprillis kuulus Eesti parteiorganisatsiooni ligikaudu 150 kommunisti.

** А.К.Панкеев. На основе ленинских организационных принципов. Таллин, 1967, стр. 219.

K i r j a n d u s .

1. Ülevaade EKP ajaloost. II osa. Tallinn, 1963.
2. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960.
3. Saabus päev. 1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjate mälestusi. Tallinn, 1960.
4. Eesti rahvas Suures Isamaasõjas. I. Tallinn, 1971.
5. Eesti NSV ajalugu. III. Tallinn, 1971.

EKP JA NÕUKOGUDE VALITSUSE ABINÕUD LENINLIKU
SOTSIALISMI EHITAMISE PLAANI ELLUVIIMISEKS
EESTIS 1940. - 1941.a.

V. R u u s

"Nõukogude rahva kangelaslike jõupingutusi kroonib
vääriliselt arenenud sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine
NSV Liidus, kus: kõrge arengutaseme on saavutanud
üleliiduline majandus - omavahel seotud rahvamajanduslik
kompleks ... hävitatud on klassi- ja rahvuslik antagonism
... loodud kõik vajalikud tingimused kõigist rahvustest
töötajate aktiivseks osavõtuks teaduse, tehnika ja kul-
tuuri arendamisest." (Ettevalmistuste kohta Nõukogude Sot-
sialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 50. aastapäe-
vaks. NLKP Keskkomitee otsus. Tln., 1972, lk. 13.)

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist tõusid vaba-
riigis esiplaanile sotsialistliku ülesehitustöö ülesan-
ded. Lähtudes V.I.Lenini pärandist ja NLKP sotsialismi
ehitamise kogemustest, asus eesti töötav rahvas Eestimaa
Kommunistliku Partei juhtimisel organiseerima uut, nõu-
kogude riigiparaati ja sotsialistlikku majandussüsteemi,
läbi viima agraarreformi ning ümberkorraldusi hariduse
ja kultuuri alal.

Erinevalt sotsialismi ehitamise algusest vanemates
liiduvabariikides võidi revolutsiooniliste ümberkorral-
duste tegemisel tugineda juba võitnud sotsialismimaa -
NSV Liidu - kaitsevõimele, tema industriaalsele baasile
ja saada vennasvabariikidest otsest abi.

Sotsialistlike ümberkorralduste läbiviimiseks tuleb purustada vana, kodanlik, ja luua uus, proletaarne riigiparagraaf. "Proletariaat...", õpetas V.I.Lenin, "kui ta tahab kaitsta käesoleva revolutsiooni saavutusi ja minna kaugemale, võita kätte rahu, leiva ja vabaduse, peab "purustama" väljendudes Marxi sõnadega, selle "valmis" riigimasina ja asendama selle uuega, ühte liites poliitsei, sõjaväe ja bürokraatia rahvaga, kes on ... relvastatud."*

Ühtlasi näitavad kommunistlike parteide kogemused kodanliku riigiaparaadi üksikute lülide (tehnilis-majanduslike) ära kasutamise võimalust töörahva poolt.

Erioluline tähtsus revolutsiooniliste ümberkorralduste esimesel etapil oli Rahva Omakaitse. Revolutsiooni käigus sündinud tööliklassi relvastatud võitlusüksused hoidisid ära kodanluse kontrrevolutsioonilisi väljaastumisi, kaitsesid rahvahulki vaenulike provokatsioonide eest, võtsid enda peale valitsusasutuste ja tähtsate riiklike objektide kaitse. Suurt osa etendasid nad ka majandusliku sabotaazi vastu võitlemisel. RO valvas suuri tööstus- ja kaubandusettevõtteid, jõujaamu, panku ja ladusid, pidas kinni kurjategijaid ja saboteerijaid. Näiteks likvideeris Tartus kohaliku natsionaliseerimise komitee juures olev RO valvemeeskond kuritegelike elementide ulatusliku riisumis- ja relvade hankimise katse, avastas väärtesemete kõrvaletoimetaja ning hoidis oma tegevusega ära hulgalise tööstuskaupade kõrvaldamise. Analoogilisi näiteid võib tuua ka teiste linnade ja maakohtade kohta. "Nad (punakaartlased - V.R.) täitsid seda suurt ajaloolist ülesannet", ütles V.I.Lenin Ülevenemaalisel Kesktäitevkomitee istungil 29. aprillil 1918.a., "Nad võtsid püüsi kätte selleks, et kukutada eksploatatorid ja kaitsta oma püüsi

* V.I.Lenin. Kirjad kaugelt (1917). - Teosed. 23. kd., lk. 317.

abil töölisi, et valvata tootmise ja töö määra ja tarbimise määra järele.**

1940.a. 22. augustil kuulus Rahva Omakaitse juba 6349 vabatahtlikku. Selleks ajaks oli võrdlemisi täiuslikult välja kujundatud ka organisatsiooni struktuur ja koosseisud (vt. lisa nr. 1). Juhtkond, eesotsas peastaabi ja ringkonnajuhtidega koosnes pörandaaluse võitluse läbinud kommunistidest või töölisaktivistidest, kes 1940.a. juulis EKP ridadesse võeti. Võitlusüksused moodustati põhiliselt töolistest. Tallinnas kuulusid siia näiteks tuntud töörahva huvide eest võitlejad M.Eisen, A.Mäemat, B.Pokrovsky, K.Raesaar, G.Reitsak, A.Sulp jt. On huvitav märkida, et RO juhtkonna moodustasid Hispaania kodusõja lahingud läbi teinud kommunistid (K.Hansson, V.Feigin) ja et tema liikmeskonna erialalist väljaõpet aitas korraldada Eesti NSV siseasjade rahvakomissari asetäitja S.Kingisep - Eesti töörahva silmapaistva juhi V.Kingisepa poeg.

Karastunud revolutsionääride juhtimisel kujunes RO relvastatud jõuks, kes kaitses rahva revolutsioonilist võimu ja esimesi sotsialistlikke ümberkorraldusi, tugevdas revolutsioonilist distsipliini, võimaldas häireteta lõpule viia kodanliku politseiaparaadi likvideerimise ning oli selleks baasiks, kust tööliste-talupoegade miilits sai kogenud kaadrit.

Mõningatele erinevustele vaatamata võib Rahva Omakaitset hinnata kui töölisklassi vabatahtliku võitlusorganisatsiooni, mis oli lähedane 1917/1918.a. tegutsenud Eesti Punakaardile. Seoses nõukogude miilitsaorganite loomisega lõpetas RO 1940.a. septembri lõpul - oktoobri esimesel poolel tegevuse.**

* V.I.Lenin. Teosed. 27. kd., lk. 273.

** EKP, F. 1, nim. 1, sü. 427, lk. 1 - 3.

Kodanluse poliitiline politsei likvideeriti tegelikult kohe pärast sotsialistliku revolutsiooni algust. Kriminaalpolitsei laialisaatmist valmistati ette politsei-aparaadist tagurlike elementide järkjärgulise kõrvaldamisega. Kodanliku politsei koosseisu sundis kuulekusele nii Rahva Omakaitse olemasolu kui ka asjaolu, et politseiüksustes olid juhtpositsioonidel kommunistid. Teiselt poolt sai kodanlikku politseid edukalt ära kasutada kriminaalse elemendi jälitamiseks ja üldkohustusliku korra ning liikluseeskirjade täitmise kindlustamiseks. Kuigi tervikuna likvideeriti vana politseiaparaat Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 11. septembrist 1940 seoses tööliste ja talupoegade miilitsa asutamisega,* olid kohalikud politseiasutused üle võetud juba augustikuu lõpul. "Meie tahame sellist vabariiki, kus ei oleks rahva üle irvitavat politseid; kus kõik ametnikud, alt kuni üles, oleksid ainult valitavad ja rahva nõudel igal ajal tagandatavad... kus rahvast eraldatud, rahvale võõraste klasside komando alla seatud alaline sõjavägi oleks asendatud rahva üldise relvastamisega..."**, märkis V.I.Lenin kirjas ülevenemaalise talupoegade saadikute delegaatidele (1917.a. mais).

Üheks EKP ja vabariigi valitsuse tähtsamaks ülesandeks oli kodanliku armee reorganiseerimise lõpuleviimine.

Kodanluse diktatuuri lõpuperioodil koosnes Eesti sõjavägi 11 377 mehest, sealhulgas 1440 ohvitseri ja kindralit, 1828 allohvitseri ja 8109 reameest. Pärast Teise maailmasõja puhkemist kodanliku sõjaväe koosseisu suurendati, nii et 1940.a. alguseks kuulus sial umbes 14 000 meest.*** Organisatsiooniliselt jagunes sõjavägi maaväeks (neli jalaväediviisi ja õppeasutused), õhukaitseks (kolm lennuväe-

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 284.

** V.I.Lenin. Teosed. 24. kd., lk. 341.

*** P.Larin. Lahingud Eestis 1941.a. Tallinn, 1962, lk. 123.

divisjoni ja õhukaitse suurtükiväegrupp) ja merejõududeks (mere- ja Peipsi laevastiku divisjonid ning rannakaitsepatreid).

Kuivõrd sõjaväe reakoosseisu moodustas põhiliselt töörahvas, siis seisnes poliitiline ülesanne selles, et parolüseeerida kodanlik-natsionalistliku ohvitserkonna mõju armee põhikoosseisule. Ühelt poolt toimus see marurahvuslikult meelestatud ohvitseride sõjaväeteenistusest eemaldamise ja kodanliku armee isikulise koosseisu vähendamise teel, teiselt poolt aga sõjaväelaste poliitiliste õiguste andmise ja väeosade laiaulatusliku poliitilise selgitustöö organiseerimisega.

1940.a. juunist augustini kustutati Eesti rahvaväe nimikirjast 45 vanemohvitseri - rõhuvas enamuses sõjaministeeriumist ja sõjavägede staabist.* Toetudes kehtivale seadusandlusele andis vabariigi president** ka rea dekreete, millega vabastati tegevteenistusest ajateenijad ja vähendati isikulisi koosseise. Nii vabastati 25. juuli dekreediga osa mereväe ja merekindlustuse ning õhukaitse suurtükiväegrupi ajateenijaid***; arvati reservi 1939.a. ajateenistusse astunud aga samuti ka üleajateenijaid.**** Suur tähtsusi oli samuti presidendi dekreedina antud amnestia-seadusel sõjaväelastele. Selle alusel kustutati sõjaväelastele karistused kodanliku Eesti kriminaalseadustiku alusel ettenähtud kuritegude eest (välja arvatud üldkriminaalse iseloomuga), mis olid toime pandud enne Eesti vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu.*****

Poliitilist selgitus- ja kasvatustööd sõjaväeosades tegid poliitjuhid, väeosa komiteed ning partei- ja komsomliorganisatsioonid. Poliitjuhtidena tegutsesid kommunistid, endised Punaarmee ja kodanliku armee ohvitserid. V.I.Lenin õpetas, et mõnikord on "vaja parteilasest selt-

* Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas. I kd. Tallinn, 1971, lk. 210.

** 21. juulist alates töötas presidendi ametikohal kommunist J.Vares.

*** "Päevaleht", 1940, 26. juuli.

**** "Kommunist", 1940, 3. august.

***** "Rahva Hääli", 1940, 22. august.

simehe abi, niisuguse ideelise proletaarlase mõju, kes on kooli läbi teinud, kes mõjutab ... vähem proletaarseid kih- te kontrolli ja järelvalve kaudu.**

Nendel kohtadel olid põrandaaluse staažiga kommunist, revolutsioonäär P.Keedro (poliitiline peajuht), endine Punaarmee major N.Veiderpass (peajuhhi abi); väeosades reserv- ohvitser O.Katt, E.Kippel, P.Hubel; õhukaitses reservlen- dur E.Inti; mereväe endine Punaarmee ohvitser V.Kin ja Ü.Taigro; sõjaväe õppeasutustes allohvitser R.Pöder jt. Poliitjuhid tuginesid selgitus- ja kasvatustöös väeosa komi- teedele, mis 22. juuliks olid loodud juba enamikus väeosa- des. Väeosa komitee koosseisu kuulusid nii sõdurid kui progressiivselt meelestatud ohvitserid ja allohvitserid. Poliitilise töö seisukohalt oli sel asjaolul suur tähtsus, sest sellega lõigati tagurlikel ohvitseridel ära alluvus- vahetõrgete kasutamise võimalus reakoosseisu kontrrevo- lutsiooniliseks mõjutamiseks. "Sõjaväelaste komiteed", rõ- hutas oma kõnes 26. juulil Tallinnas toimunud ülemaalisel sõjaväelaste komiteede esimeeste nõupidamisel poliitiline peajuht P.Keedro, "peavad end täielikult vabastama rahva- vaenulike ohvitseride mõju alt. Neile peavad alluma mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid... Kui leidub ohvitseri, allohvitseri, kes püüavad endises vaimus edasi tegutseda... kes karistavad sõdureid selle eest, et nad on poliitili- sest elust osa võtnud jne., siis tuleb neid halastamatult koosolekutel paljastada, tuleb teatada sellest poliiti- listele juhtidele."** Samal nõupidamisel kutsuti sõjaväe- laste komiteesid üles kaasa aitama ka parteiorganisatsioo- nide moodustamisele väeosades. 1940.a. augustis olid par- teirakukesed loodud kõikides õhu- ja mereväe ning paljudes

* V.I.Lenin. Kõne Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee Moskva Nõukogu ja Ülevenemaalise Ametiühingute Kongressi istungil 17. jaan. 1919. Teosed. 28. kd., lk. 375.

** "Rahva Hää", 1940, 27. juuli.

jalaväe allüksustes. Sama intensiivselt moodustati ka komsomoliorganisatsioonid.

Kõik need sammud vähendasid kodanliku armee reaktsoonilise ohvitserkonna poliitilist mõju. Noored partei- ja komsomoliorganisatsioonid kontrollisid koos sõjaväelaste komiteede ja poliitjuhtidega ohvitseride käitumist ja meelust, tegid ettepanekuid nende vabastamiseks, kes ei väärinud poliitilist usaldust või olid oma käitumises sõdurite vastu ebaõiglased. Sõjaväeosades organiseeriti koosolekuid, võeti osa töötajate mitingutest, korraldati kohtumisi punaarmeelestega, anti välja seinalehti, organiseeriti vene keele õppimist, võideldi sõjaväelise distsipliini tõstmise eest. "Teadku need," öeldakse Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu sõdurite büroo üleskutses, "kes külvavad anarhiat, et nad töötavad meie uue korra, meie sotsialistliku isamaa vastu... Klassiteadlikud sõdurid, looge sõjaväes revolutsiooniline distsipliin."*

Aktiivse poliitilise elu tulemusena kasvas väeosades kommunistliku partei ja nõukogude võimu autoriteet, tugevnesid sõjaväe sidemed rahvahulkadega.

"Esmakordselt ajaloo," kirjutas V.I.Lenin, "rajatakse armeed nõukogude ja armee lähedusele, lahutamatu lähedusele, võib öelda - lahutamatu monoliitsusele. Nõukogud ühendavad kõiki töötajaid ja eksploateeritavaid - ja armeed rajatakse sotsialistliku kaitse ja teadlikkuse põhimõttel."**

1940.a. augustis-septembris viidi kodanliku armee reorganiseerimine lõpule. Kuna kõigi relvastatud jõudude juhtimine allus NSVL Konstitutsiooni põhjal NSVL kõrgematele

* Saabus päev (mälestuste kogumik). Tallinn, 1960, lk. 137.

** V.I.Lenin. Nõukogude võimu edusammud ja raskused (märts-aprill, 1919) - Teosed. 29. kd., lk. 47 - 48.

riigivõimuorganitele, siis otsustas vabariigi valitsus 29. augustil 1940 kujundada Eesti Rahvavägi ümber Punaarmee 22. territoriaalseks laskurkorpuseks ja anda ta üle Balti eri-sõjaväeringkonna vägede koosseisu.* Korpuse juhtkond määrati Punaarmeesse vabatahtlikult üle läinud endise kodanliku armee ja Punaarmee kaadriohvitseridest.

Pingeline õppe- ja kasvatustöö jätkus väeosades ka pärast sõjaväe reorganiseerimist. 23. veebruaril 1941 andis kogu Eesti territoriaalse laskurkorpuse koosseis vandetöötuse. Samal kevadel viidi läbi ulatuslikud taktikalised õppused, lähetati suur grupp juhtivaid ohvitseri NSV Liidu relvastatud jõudude kõrgemate õppeasutuste juurde täienduskursustele, tehti mitmeid organisatsioonilisi ümberkorraldusi sõjalis-poliitilise väljaõppe tõhustamiseks. Endine kodanliku riigi peamine tugisammas oli muutunud sotsialistlike ümberkorralduste kaitserelvaks. Enne Suure Isamaasõja algust koosnes Punaarmee 22. territoriaalne laskurkorpused ligikaudu 9800 mehest** ja paiknes Värska ja Petaeri ümbruses suvelaagris.

Sõjalis-poliitilist tegevust arendati esimesel nõukogude aastal aktiivselt ka elanikkonnas, eriti noorsoo hulgas. 12. novembril 1940*** alustati A.Murro ja P.Hubeli juhtimisel töötajate vabatahtliku sõjalise ettevalmistuse organisatsiooni - ENSV Osoaviahimi - formeerimist.

"Nõukogude võim," õpetas V.I.Lenin, "on ammugi pööranud suurimat tähelepanu sellele, et töölised, siis ka talupojad, eriti aga kommunistid võiksid tõsiselt õppida sõjaasjandust. Seda tehakse terves reas koolide asutustes, kursustel, kuid seda ei tehta veel kaugeltki küllaldaselt."****

* "ENSV Teataja", 1940, nr. 1, art. 4.

** P.Larin. Lahingud Eestis 1941. aastal, lk. 125.

*** EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 632, lk. 98.

**** V.I.Lenin. Kõik võitlema Denikini vastu (juuli 1919). - Teosed. 29. kd., lk. 415.

Lühikese ajaga loodi Osoaviahimi linna- ja rajooniko-
mited ning algorganisatsioonid tehastes, koolides ja et-
tevõtetes. 1941.a. veebruaris kuulus ühingu koosseisu juba
300 algorganisatsiooni rohkem kui 4000 liikmega.* Ühingu
korraldusel viidi läbi laskeharjutusi, õhu- ja gaasikait-
sekursusi, sõjalis-sanitaarset ettevalmistust, side-, au-
to- ja mereasjanduse alast väljaõpet. Punaarmee 23. aasta-
päeva tähistati 1100 km pikkuse suusamatkaga mööda ENSV
riigipiiri. Tegutses oma aeroklubi, anti välja ajakirja
"Võitluseks Valmis", Kose-Lükatil avati noorte sõjalise et-
tevalmistuse laager. 1941.a. juunis ulatus ENSV Osoaviahi-
mi liikmete arv juba üle 10 000.**

Põhjalike sõtsiaalsete muutuste teostamiseks kohtadel
oli vaja täielikult reorganiseerida kohalikud võimuorga-
nid. Nõukogude võimu olemus V.I.Lenini sõnade järgi "...sai-
sab selles, et endisel ajal valitsevad riiki nii või tei-
siti rikkad või kapitalistid, nüüd aga valitsevad esmakord-
selt riiki, ja sealjuures massiliselt, just need klassid,
keda kapitalism rõhus."***

Kuigi osa kodanluse ladvikust tõrjuti kohalikest oma-
valitsustest välja juba enne 21. juulit, omasid endised
Isamaa- ja Kaitseliidu aktiivsed tegelased siin küllaltki
tugeva positsiooni. Maavalitsuste juhtivad koosseisud
olid põhiliselt puhastatud, linna- ja vallavalitsustes
aga püsis kodanluseaegne kaader enamasti muutmatuna, 27.
juulil vabastati siseministri käskkirjade alusel üle 40
linna- ja maavalitsuse vastava töötaja.**** 1. augustist
alates vabastati ametist kõik kodanlikud vallavanemad ja
nende abid.***** 25. juulil antud seadusega loeti lõpeta-
tuks kohalike volikogude tegevus ja nende funktsioonid pan-
di linna-, maa- ja vallavalitsusele.***** Vallavalitsu-

* EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 632, l. 176.

** "Võitluseks Valmis", 1941, nr. 5, lk. 162.

*** V.I.Lenin. Mis on nõukogude võim (kõne 1919.a.märt-
sis). - Teosed. 29. kd., lk. 224.

**** "Kommunist", 30. juuli 1940.

***** "Riigi Teataja", 1940, nr. 89, art. 890.

***** 1940. aasta sõtsialistlik revolutsioon Eestis, lk.220.

sed komplekteeriti põhiliselt põllutöölised, kesk- ja kehvtalupoegadest, maa- ja linnavalitsused tööliste ja progressiivse intelligentsi esindajatest.

Suurt abi EKP kohalikele organitele omavalitsuste sotsiaalse koosseisu muutmisel osutasid Üleriikliku Maatööraha Ühingu kohapealsed osakonnad, kes suunasid neisse oma aktiivsemaid liikmeid. Järva- ja Tartumaa maavalitsusi juhtisid näiteks tuntud töölis- ja ametiühingute gelased H. Juhvelt ja P. Tánava. Uueks Tallinna linnapeaks sai Eesti Metallitöölise Ametiühingu esimehe asetäitja A. Kiidelma, Tartu linnapeaks endine kivitööline ja Riigivolikogu töölisrühma liige K. Jalak, Narva ja Pärnu linnavalitsusi hakkasid juhtima endised töölisvanemad A. Rööde ja R. Terase.* Järkjärgult viidi läbi kohalike omavalitsuste ametkonna peaaegu täielik asendamine tööraha huvide eest võitlevate inimestega. Muudeti ka omavalitsuste struktuuri. Maa- ja linnavalitsuste juurde loodi mitmeid uusi osakondi (töö, kohaliku tööstuse ja kaubanduse, kommunaalmajanduse jt. osakonnad). Kohaliku omavalitsussüsteemi purustamine ja nõukogude organite loomine viidi lõpule jaanuaris ja veebruaris 1941. Endiste omavalitsuste baasil loodi linna- ja maakonnatäitevkomiteed, mille liikmeskond koosnes rõhuvas enamuses tööraha esindajatest.

Ulatuslikud ümberkorraldused jätkusid ka teistes riigiparadi lülides. "Luues uue, nõukogude riigitüübi, mis annab töötavale ja rõhutud hulkadele võimaluse kõige aktiivsemalt osa võtta uue ühiskonna iseseisvast ehitamisest, me lahendasime ainult väikese osa raskest ülesandest. Pea-raskus seisab majanduse alal..."**, kirjutab V. I. Lenin.

* E.-J. Truuväli. Kodanliku Eesti omavalitsusorganite purustamine ja kohalike nõukogude organite loomine 1940. - 1941. a. - TRU Toimetised. Õigusteaduslikke töid VII. Tartu, 1967, lk. 37.

** V. I. Lenin. Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded (1918. a. märts-aprill). - Teosed. 27. kd., lk. 215.

23. - 25. juulil 1940 loodi Majandusministeeriumi juurde Natsionaliseerimise Peakomitee, linnades, maakondades ja ettevõtetes moodustati kohalikud natsionaliseerimiskomiteed ja komisjonid. 31. juulil asutati veel Tööstuse Juhtimise Komitee (esimees A.Veimer), 3.augustil Pankade Juhtimise Komitee (esimees O.Sepre) ja 9. augustil Kaubanduse Juhtimise Komitee (esimees H.Allik). Natsionaliseerimise ja riikliku kontrolli organiseerimise ülesannete kõrval tuli komiteedel veel tegelda ka natsionaliseeritud ettevõtete majandusliku tegevuse praktilise juhtimisega.

ENSV valitsuse ja EKP Keskkomitee otsusega 30. juulist moodustati Põllutöministeeriumi juurde Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee* (esimees A.Jõeäär, hiljem G.Abels). Tähtsamates rahvamajandusharudes loodud mitmesuguste komiteede baasil moodustati edaspidi vastavad rahvakomissariaadid ja linna- ja maavalitsuste osakonnad.

Sotsialistlike ümberkorralduste kinnitamiseks ja edasiseks süvendamiseks oli vaja uut - töörahva huvidele vastavat põhiseadust. Selle ülesande lahendas Eesti NSV Riigivolikogu teine istungjärk 1940.a. augustis. Istungjärgul arutati läbi ja võeti konstitutsioonikomisjoni esimehe, EKP Keskkomitee sekretäri J.Lauristini ettekande põhjal vastu Eesti NSV Konstitutsioon.

"Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik on tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik," deklareeris uus konstitutsioon, "mille poliitiliseks aluseks on töörahva saadikute nõukogud ja majanduslikuks aluseks tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Kõigile Eesti NSV kodanikele on tagatud õigus tööle ja puhkusele, õigus haridusele ning ainelisele kindlustatusele töövõime kaotuse, haiguse ja vanaduspäevil."** Need seisukohad fikseerisid proletariaas-

* "Riigi Teataja", 1940, nr. 88, art. 856.

** Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse ajaloost. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1960, lk. 163-179.

di diktatuuri kehtestamise ning olid suunatud inimese ekspluateerimise likvideerimisele. "... Nõukogude konstitutsioon, mis on tekkinud samuti nagu nõukogudki võitluse perioodil, on esimene konstitutsioon, mis kuulutas riigivõimuks tööraha võimu ... Selles tema peamises erinevuses teiste riikide konstitutsioonidest ongi kapitali üle võidu saavutamise pant.**

Kuid sotsialismi ehitamise ülesanne tuli Eestis ellu viia. Vabariigis säilisid veel ekspluataatorlikud klassid. Eesti NSV Konstitutsiooniga lubati sotsialistliku majanduse kõrval eksisteerida ka üksiktalupoegade eramajapidamistel, käsitöölise, väiketöösturite ja -kaupmeeste eraettevõtetel.

Uue konstitutsiooni vastuvõtmisega määrati kindlaks ka Eesti NSV kõrgemad võimuorganid. Presidendi instituut kaotati. Senine Eesti NSV Riigivolikogu kuulutati ENSV ajutiseks Ülemnõukoguks. Viimane valis Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi eesotsas J.Varesega. Ülemnõukogu kinnitas ka uue valitsuse - Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks nimetati J.Lauristin, Riikliku Plaanikomitee esimeheks - O.Sepre. Rahvakomissarina kuulusid uue valitsuse koosseisu revolutsioonilise töölisliikumise tuntud tegelased G.Abels, H.Alik, N.Andersen, P.Keerdo, B.Kumm, A.Veimer, A.Uibo jt.** Konstitutsiooni alusel moodustati 13 rahvakomissariaati. Uus põhiseadus kinnitas seadusandlikult eesti töötava rahva ajaloolised võidud.

"Ilma teaduse, tehnika ja praktilise töö mitmesuguste alade spetsialistide juhatuseta on üleminek sotsialismile võimatu, sest sotsialism nõuab teadlikku ja massilist edasilikumist kapitalismiga võrreldes..."***, kirjutas V.I.Le-

* V.I.Lenin. Kõne Hamovniki rajoonis toimunud mittingul 26. juulil 1918.a. - Teosed. 27. kd., lk. 512.

** "ENSV Teataja", 1940, nr. 1, art. 3.

*** V.I.Lenin. Teosed. 27. kd., lk. 221.

nin töös "Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded" (1918.a. märts-aprill).

Kuid noorel nõukogude võimul oli vähe poliitiliselt ja erialaselt ettevalmistatud kaadrit. Samaaegselt puudusid töötaval rahval riigivalitsemiseks vajalikud kogemused. Neist raskustest ülesaamiseks kasutati osaliselt ära kodanliku Eesti ministeeriumides ja asutustes töötanud ametnikkonda. Eriti palju majanduse, arvestusala ja tehnika spetsialiste võeti tööle Rahanduse Rahvakomissariaati endise Majandusministeeriumi vastava valitsuse baasil. Hulgaliselt töötas neid ka Riiklikus Plaanikomisjonis. Kaubanduse, Kohtu ja Riigikontrolli Rahvakomissariaadis. Kuid kaadri vähesuse ja selle valiku puuduste tõttu sattus nõukogude asutuste koosseisu ka endisi ekspuataatoreid.

Kõrvuti nõukogude korrale ustavate ja algatusvõimeliste töötajate väljaõppega vallandati järk-järgult end rahvavastase tegevusega kompromiteerinud, kodanliku ideoloogia ja bürokraatlike tööviiside kammitsais olevaid ametnikke. Samal ajal jäeti paljud vanad spetsialistid edasi riigi- ja haldusaparaati ning kommunistide suunamise ja kontrolli all kujunesid neist sotsialistliku ülesehitustöö head organisaatorid. Vana riigiaparaadi teenistujate üleminek uue riigiaparaadi teenistusse toimus nii, et nõukogude võimu vaenlastel ei õnnestunud organiseerida ei avalikku ega ka suuremat varjatud sabotaaži. Kaadri vaegusest aitas üle saada ka ÜK(b)P KK abi. EKP KK ja ENSV valitsuse palvel suunati teistest liiduvabariikidest Eesti NSV-sse tööle 963 kommunisti* partei, nõukogude ja majandusaparaadi mitmete vastutavatele tööpostidele.**

Eesti NSV rahvakomissariaadid lülitusid oma olemasolu esimestest päevadest aktiivselt vabariigi mitmesuguste elu-

* Seisuga 1. V 1941.a.

** Очерки истории Коммунистической партии Эстонии. III. Таллин, 1970, стр. 21.

aljade juhtimisele. Uue riigivalitsemissüsteemi kujundamine jõudis põhiliselt lõpule 1941.a. algul.

Kuni 1940.a. viimaste kuudeni säilis vabariigis vana kohtu- ja prokuratuuriorganite süsteem, kuigi kõrgemate instantside juhid ning mitmed kohtunikud ja prokurörid asendati juba varem. 23. oktoobril 1940 likvideeriti vana ja loodi uus, Eesti NSV prokuratuur*, kusjuures prokuröride kaader uuendati täielikult. Paljud uutest prokuröridest pärinesid tööliklassist. Eesti NSV prokuröri ametikohale suunas EKP Keskkomitee kodanlikus Eestis poliitilise tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle mõistetud kommunisti K.Paasi.

Kodanlikku kohtusüsteemi asuti likvideerima 16.novembrist.** Loodi 75 rahvakohut, 5 ringkonnakohut*** ning Ülemkohus. Viidi läbi rahvakohu kaasistujate valimised. Uue kaadri ettevalmistamiseks korraldati 1940.a. Tallinnas ja Tartus juriidilised kursused, millest võttis osa ligikaudu 1600 inimest.**** Täielikult tühistati kodanluseaegne kohtumenetluse seadusandlus ning koodeksid. 1940.a.detsembris antud Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega kehtestati Eesti NSV territooriumil ajutiselt Vene NFSV kriminaal-, tsiviil- ja kriminaalprotsessi ning abielu, perekonna ja eestkoste koodeksid.***** "Tehtagu kisa, et meie, reformeerimata vana kohut, lammutasime ta otsemaid. Me puhastasime sellega tee tõelisele rahvakohutule... muutsime kohtu ekspluateerimise tööriistast kasvatuse tööriistaks..." märkis V.I.Lenin kõnes kolmandal ülenemaalisel nõukogude kongressil 1918.a. jaanuaris.*****

Suur tähtsus oli vabariigile 12. jaanuaril 1941 toimunud Eesti NSV saadikute valimisel NSV Liidu Ülemnõukogusse.

* 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 324.

** Sealsamas, lk. 330.

*** Vt. "ENSV Teataja", 1940, nr. 64, art. 842.

**** EKPA, f. 1, nlm. 1, sü. 393, l. 67.

***** "ENSV Teataja", 1940, nr. 73, art. 1007 ja nr. 65, art. 869.

***** V.I.Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 427.

Võrdõigusliku liiduvabariigina sai vabariik oma esindajate kaudu õiguse osa võtta NSV Liidu kõrgeima riigivõimuorgani tööst.

"Erandidult kõigi ametiisikute täielik valitavus, nende tagandatavus igal ajal, nende palkade alandamine tavaliise "töölise palgani" - need lihtsad ja "endastmõistetavad" demokraatlikud abinõud, ühendades täielikult tööliste ja talupoegade huvid, on ... sillaks, mis viib kapitalismilt sotsialismile."*

Saadikukandidaatideks esitati töörahva väarikad esindajad H.Arbon, A.Jakobson, J. ja O.Lauristin, M.Luhakõiv, V.Sassi, J.Sommer, J.Tellman, J.Vares, A.Veimer jt. Valimiste ettevalmistamisest ja läbiviimisest võtsid osa kümned tuhanded inimesed. Paljudele oli see heaks ühiskondlik-poliitilise töö kooliks. Kõik ülesseatud 29 kandidaati valiti NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuteks. Rõhuv enamus valijatest andis oma hääle kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.** Eesti töörahvas väljendas sellega üksmeelset poolehoidu kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poliitikale.

Kohalike võimuorganite reorganiseerimisega ja NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste läbiviimisega viidi Eesti NSV-s põhiliselt lõpule vana riigiaparaadi purustamine ja uue, nõukogude aparaadi loomine. Riigiaparaadi juhtiv koosseis

* V.I.Lenin. Riik ja revolutsioon (1917.a. aug.-sept.). - Teosed. 25. kd., lk. 392.

** 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 349. Kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt häälendas Liidunõukogusse 97,01% ja Rahvuste Nõukogusse 95,7% hääletamisest osavõtjate arvust.

oli asendatud töörahva hulgast pärinevate ja tema huvisid teenivate isikutega kõrgematest riigivalitsemisorganitest kuni valla täitevkomiteedeni. Sellega kaasnesid muutused riigi funktsioonides ja riigiaparaadi struktuuris. Iseloomulikuks jooneks proletariaadi riigiaparaadi rajamisel Eesti NSV-s oli kodanliku ametkonnalaialdane ja oskuslik ärakasutamine.

Samaaegselt uue riigiaparaadi väljaarendamisega ja sellele tuginedes võeti tarvitusele abinõud rahvamajanduse juhtivate harude sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks. Oli vaja teha lõpp ka ekspluataatorlike klasside majanduslikule ülevõimule ja likvideerida kapitalistlik antagonism tootmisest. "Seepärast on ainult üks abinõu teha lõpp töö ekspluateerimisele kapitali poolt, nimelt: kaotada tööriistade eraomandus, anda kõik vabrikud, tehased, kaevandused ja samuti kõik suured mõisad jms. kogu ühiskonna kätte ja teostada tööliste endi poolt juhivat ühist sotsialistlikku tootmist", kirjutas V.I.Lenin 1895. - 1896. aastal koostatud käsikirjas "Sotsiaaldemokraatliku partei programmi projekt ja seletus".*

"Nüüdsest peale kuulutatatakse kogu rahva omaduseks, s.o. riigi omanduseks kõik pangad ühes nende varandustega, kõik tööstuslikud suurkütised, kaevandused ning transporditegevõtted",** teatas Riigivolikogu 23. juulil 1940 vastu võetud ajaloolises deklaratsioonis. Vastavuses deklaratsiooni sätetega algaski mõne päeva pärast pankade ja suur-

* V.I.Lenin. Teosed. 2. kd., lk. 89.

** 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 216.

tööstuse massiline natsionaliseerimine. Laiade töötajate hulkade toetusel ning aktiivsel osavõtul viidi see läbi organiseeritult ja kiiresti. Augusti lõpuks olid riigistatud peaaegu kõik pangad, sealhulgas kodanliku Eesti majanduslikus ja poliitilises elus tähtsat osa etendanud Eesti Pank, A.-s. G.Scheel & Ko, A.-s. Tartu Pank, A.-s. Krediit Pank jt. Üheaegselt pankadega algas suurtööstuse natsionaliseerimine. Riigistamisele kuulusid kõik tööstusettevõtted, kus töötas 20 ja rohkem töötajat, aga samuti 10 - 20 töötajaga mehhaniseeritud ettevõtted.* 28. augustiks (incl.) oli natsionaliseeritud 607 tööstuskäitist,** mis koos kooperatiivettevõtetega andis rõhuva enamuse Eesti tööstustoodangust.*** Järelikult veidi rohkem kui kuu aja jooksul riigistati kõik suur- ja suur osa keskmise suurusega tööstusettevõtteid. Töölise ettepanekul natsionaliseeriti ka osa väikeettevõtteid, kus omanikud suhtusid oma ülesannetesse hoolimatult ega kindlustanud normaalset tööprotsessi. Ülejäänud väike- ja käsitööettevõtete enamus ühendati artellidesse.

Suur osa natsionaliseerimise läbiviimisel oli pankadesse ja ettevõtetesse suunatud usaldusmeestel ja komissaridel. Komissaride ülesandeks oli kontrollida ettevõtte administratsiooni tööd ning takistada ettevõtte sulgemist või majandusliku elu normaalse käigu rikkumist. Nende kohuseks oli "kogu ettevõtete tegevuse jälgimine ning töödistsipliini pidamine".**** Enamus neist olid riigistatava ettevõtte enda töölised, paljud revolutsioonilise töölisliikumise silmapaistvad tegelased. Näiteks A.-s. Franz Krulli komissariks määrati sama tehase tööline, 15 aastat

* Vt. "Rahva Häääl", 1940, 3. august.

** "Riigi Teataja" ja "ENSV Teataja" 1940.a. juulis ja augustis avaldatud juriidiliste aktide alusel.

*** ORKA, f. R-3, nim. 1, sü. 30, l. 16.

**** "Rahva Häääl", 1940, 27. juuli.

kodanluse vanglas vaevelnud kommunist P.Petree, põlevkivi-kaevanduse "Kiviõli" ja Kreenholmi Manufaktuuri komissari-deks töölis- ja ametiühinguliikumise aktivistid J.Veeber-man ja A.Treiberg. Esimeste natsionaliseeritud ettevõtete komissarideks olid näiteks töölised-kommunistid A.Parts, O.Zirk, G.Martin, R.Meijel, H.Paris, S.Generalov, jpt. Te-gutsedes leninliku tööliskontrolli põhimõtete alusel, löid komissarid tugeva aktiivi, kes kindlustas ettevõtete üle-andmise ettenähtud korra kohaselt. Ettevõtete omanikud osu-tusid sedavõrd isoleerituks, et ei suutnud kogu natsiona-liseerimise perioodi jooksul läbi viia ühtegi tõsisemat sabotaažlakti.* Natsionaliseerimisaktile (vt. Lisa nr. 2) alla kirjutades olid endised direktorid, kirjutab oma mä-lestustes A.Treiberg, "näost kaamed, sullepea ei tahtnud seista värisevate sõrmede vahel".** Kui kapitalistid te-gid katseid kõrvaldada ettevõtete vara ja vahendeid, siis tööliste enda valvsuse tõttu enamuse nendest tõkestati. Olu-line profülaktiline tähtsus selles suhtes oli ka 25.juulil 1940 väljaantud "Majandusliku sabotaaži vastu võitlemise seadusel", mis nägi süüdlastele ette karmid karistused.***

Kokku natsionaliseeriti 1940. - 1941. aasta jooksul üle 900 tööstusettevõtte**** (vt. ka tabel) ja asutati 540 artelli*****. Erasektor säilis veel ainult mõnes käsi- ja väiketööstusharus, moodustades 1941.a. tühise osa vaba-riigi tööstuse kogutoodangust.

* Vt. ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, sü. 322, l. 2.

** "Saabus päev", lk. 172.

*** 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 219.

**** "Riigi Teatajas" ja "ENSV Teatajas" 1940.a. juulist 1941.a. juunini (incl.) avaldatud juriidiliste aktide alu-sel.

***** Seisuga 10. VI 1941.a. Eesti NSV rahvamajanduse plaani täitmise põhinäitarve. Tallinn, 1941, nr. 5, lk.297.

Tööstuse natsionaliseerimine 1940.a.*

Tööstusharud	Maakonnad											Kokku
	Harju- maa	Viru- maa	Järva- maa	Lääne- maa	Saare- maa	Tartu- maa	Pärnu- maa	Viljan- dimaa	Valga- maa	Võru- maa	Petseri- maa	
Mineraalide töötlemine, kaevandused ja kivimurrud	35	12	4		1	7	3	1	2	3	3	71
Metalli	50	7		2		10	2	2	1			74
Keemia	16	2	1									19
Naha	5	2	1		1	7	2	1				19
Tekstiili	30	5	1		1	6	11	2	1			57
Paberi ja pui- du	48	10	4	6	6	17	9	4	9	12		125
Trüki	59	4	3	1	2	33	6	6	4	2	1	121
Toidu- ja mait- seainete	39	6			3	8	3	2	3	1		65
Riietuse, jala- nöude ja pudu	41	1	1			11	4	2		1		61
Ehitus	39	2		4	1	5	1			1		53
Kala	18	2		2		1	1					24
Mitmesugust	34	1	4	4	1	22	7	5	1			79
Kokku	414	54	19	19	16	127	49	25	21	20	4	768

* "Riigi Teatajas" ja "ENSV Teatajas" 1940 avaldatud juriidiliste aktide ja selleaegse põhiliigituse alusel.

Olulisel ümberkorraldusel tehti ka transpordi alal. Kuigi raudteetransport kuulus kodanlikus Eestis riigile, tuli ta monopolistliku kapitali mõjust vabastada - rakendada kogu rahvamajanduse ja elanikkonna teenistusse. Loodi erikomisjon, kes reorganiseeris vana administratiivaparaadi. Raudteid juhtivasse keskusesse määrati uusi inimesi: spetsialiste, väikeametnikke ja raudteetöölisi. 1940.a. jooksul läksid riigi kätte ka teised transpordiliigid. Seadusandlike aktide alusel natsionaliseeriti 356 laeva,* kõik veoautod ja autobussid. Meretranspordi natsionaliseerimiseks komplekteeritud küsimuste lahendamist juhtis kommunist A.Hansen.

Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi osatähtsuse kaubanduse organiseerimisel toob V.I.Lenin esile artiklis "Oktoobrirevolutsiooni neljandaks aastapäevaks" (14. okt. 1921): Proletaarne riik peab saama ettevaatlikuks, hoolikaks, osavaks "peremeheks", korralikuks hulgi kaupmeheks, - muidu ei suuda ta väiketalu poeglikku maad majanduslikult jalule seada; teist kommunismile üleminekut praegu, käesolevais tingimustes, kapitalistliku ... Lääne kõrval ei ole."^{***}

Massiline kaubandusettevõtete natsionaliseerimine algas septembris 1940. Riigistamisele kuulusid esialgu suured ja hiljem ka keskmised kaubandusettevõtte kaubakäibega vähemalt 50 tuhat krooni aastas. Usaldusmeeste instituuti kasutades (silmapaistvalt tegutsesid kaubanduses usaldusmeestena äriteenijad P.Pats ja S.Vsevlöva, töölised R.Avasto ja O.Verro, näitlejad L.Ird, A. ja S.Lüpsik, A.Rätsep, A.Tikkar ja paljud teised) tehti lõpp sellistele kodanliku Eesti äri- ja poliitilise maailma alustugedele, na-

* Tegelikult sai 1941.a. alguseks vabarligi meretranspordi ja kalandusorganisatsioonidele üle anda ainult 191 laevatamiskõlblikku laeva, peamiselt välisriikide sabotaaži tõttu.

^{***} V.I.Lenin. Teosed. 33. kd., lk. 36.

gu aktsiaselts ja kaubamaja "Jaak Puhk ja Pojad", kaubanduslik keskühisus "Estonia" ning aktsiaselts "Eesti Kaupmeeste Majanduskeskus". Riigistati ka monopolistlike välisfirmade "Shell Company" ja "Singer Sewing Machine Company" Eesti osakonnad. Natsionaliseeritud kaubandusettevõtete baasil organiseeriti üleliidulisele kaubandussüsteemile vastavalt 1940.a. oktoobri lõpus kuus kaubastut ja üks trust. Lisaks natsionaliseerimisele võtsid riiklikud organisatsioonid erakaupmeestelt ostu ja kinke teel üle ka osa väikeettevõteteid, nii et Suure Isamaasõja alguseks ulatus Kaubanduse Rahvakomissariaadile otseselt allutatud kaubandusettevõtete arv ligikaudu 1000-ni.*

Kaubakäibe arendamisel linna ja maa, töölisklassi ja talurahva vahel omistas V.I.Lenin suurt tähtsust tarbijate koöperatsioonile. V.I.Lenin kritiseeris kommuniste, kes kodanlike koöperatorite vastupanu mahasurumiseks soovitasid koöperatsiooni riigistada. "See oleks hea", märkis ta VK(b)P IX kongressil 3. aprillil 1920.a., "kuid on võimatu selle tõttu, et meil on tegemist klassiga ... keda mingil juhul ei saa natsionaliseerida."** Vana, väikekodanlik koöperatsioon tuleb muuta "proletaarsete ja poolproletaarsete poolt juhitud koöperatsiooniks..."***

Toetudes riikliku kaubandussektori olemasolule, viidi läbi tarbijate koöperatsiooni sotsialistlik ümberkorraldamine. Koöperatiivide juhtkonnast tõrjuti välja selle kulaklik-natsionalistlik ladvik ja valiti sinna nõukogude võimu aktivistid. 1597-st uuest koöperatiivide juhatusesse valitud isikust moodustasid töölisel aprillis 1941

* Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Kommunistliku Partei tegevus riikliku kaubandussektori organiseerimisel aastatel 1940-1941. - TRÜ Toimetised. Vihik 137. Tõid NLKP ajaloo alalt II. Tartu, 1963.

** V.I.Lenin. Teosed. 30. kd., lk. 445.

*** NLKP resolutsioonid. I osa, lk. 493.

35,1% ja haritlased 31,5%.* Leninliku kooperatsiooniplaani põhimõtete massilise selgitustöö tulemusena astus kooperatiividesse rohkem kui 77 000 uut liiget. Kooperatsioon, mis hõlmab 50% vabariigi kaubakäibest ja teenindas 2/3 vabariigi elanikkonnast, ei olnud "... enam rahvamajandusliku tegevuse korrektiiviks nagu seni ..., vaid sotsialistliku ülesehitustöö lahutamatuks osaks", märkis 3. aprillil 1941 toimunud nõukogude tarbijate kooperatsiooni (ETKVI-1) esimesel kongressil kooperatiivide liidu esimees kommunist E. Vinter.** "Kongress ... tähistab suurt murrangut Eesti Ühistegelises elus," kirjutab ajaleht "Kommunist". "Uued inimesed, uued tõekspidamised ja uued alused tööks ... Aga kuidas olid aastaid tagasi! ... Kõneldi ... intressidest, äridest, aga mitte tööst. Kurdeti sulaste-tüdrukute "kõrgete" palkade üle, aga ei kõneldud nende elujärje parandamisest."*** Sisekaubanduse sotsialistliku ümberkorraldamise tulemusena moodustas riiklik ja kooperatiivkaubandus juunis 1941 jaekaubakäibest 85 - 90%.

Väliskaubanduses pidas V.I. Lenin noore sotsialistliku riigi kõige tähtsamaks sammuks väliskaubanduse monopoli kehtestamist. Imperialismiajastul võib mistahes rikas tööstusriik kaitsetollidest tegelikult läbi murda ja sellepärast "... ei saa juttugi olla mingist tõsisest tollipoliitikast peale väliskaubanduse monopoli süsteemi."**** Leninliku väliskaubanduse monopoli printsiipidele tuginedes kehtestati rea ettevalmistavate sammude (väliskaubandusidemetete ja välisvaluuta operatsioonide kontrolli alla võtmine, kaubanduslike seoste tihendamine vanemate liiduvaba-

* Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Eestimaa Kommunistliku Partei tegevusest tarbijate kooperatsiooni sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s aastail 1940-1941. - TRÜ Toimetised. Vihik 109. Tõid NLKP ajaloo alalt I. Tartu, 1961, lk. 69.

** "Nõukogude Kaubandus", 1941, nr. 4, lk. 146.

*** "Kommunist", 1941, 4. aprill.

**** V.I. Lenin. Väliskaubanduse monopolist (dets. 1922). - ~~1922~~ kd.. lk. 419.

riikidega) järel väliskaubanduse monopol juba 23. augustil 1940. Varem väljaantud kaupade sisse- ja väljaveoload tühistati ning kõik väliskaubandustehingud allutati NSV Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadile.

Vabariigi presidendi antud väliskaubanduse korraldamise seaduses märgiti: "Vastavalt Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Põhiseaduse paragrahv 14-le, teostatakse väliskaubandust riikliku ainuõiguse põhjalusel ... Vastavalt sellele lahendatakse edaspidi kõik Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väliskaubanduse korraldamise küsimused Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi ja tema voliniku poolt Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Valitsuse juures."*

Seega hakkas ka vabariigi kaubanduses täielikult prevaleerima sotsialistlik sektor.

Pankade, tööstuse, transpordi ja erakaubanduse natsionaliseerimisega** saavutasid sotsialistlikud tootmissuhted rahvamajanduses juhtiva positsiooni.

Kuid sotsialistliku sektori kindlustamiseks ja tema majandusliku tegevuse praktiliseks juhtimiseks oli vaja teha suurt organisatsioonilist tööd. Ettevõtete käikulaskmine oli sageli seotud tõsiste raskustega. Mitmete suurtehaste sisseseaded olid kodanluse võimutsemise ajal muutunud kõlbmatuteks, vabriku majandus laostatud. Raskusi võita aitas eesti töölisklassi entusiasm ja vennasvabariikide abi. Uuesti hakkas andma elektrimootoreid tehas "Volta", lasti käiku kapitalistide poolt konserveeritud tikuvabrikud, lubja- ja kipsitehased, klaasi- ja nahavabrikud. Paljud tehased, mis enne töötasid ühe vahetusega ja lühendatud töönädalaga, hakkasid tööle kahes ja kolmes vahetuses. Tootmise laienda-

* "Riigi Teataja", 1940, nr. 110, art. 1116.

** M. Ruus. Eesti nõukogude riigi natsionaliseerimisala-
sed aktid (1940/41). Oigusteaduskonna aspirantide töid III.
Tartu, 1969.

misega osutus võimalikuks tööle rakendada tuhandeid uusi töölisi, mis omakorda tõi kaasa töötatööliste arvu vähenemise. Jaanuaris 1941 töötas kogu Eesti NSV tööstuses 38 tuhat töolist ja teenistajat rohkem kui 1940. aasta samal ajal.*

Marxism-leninism õpetab, et ühiskondlik tootmine toob kaasa selle sihikindla ja teadusliku suunamise vajaduse. "Arvestuse organiseerimine, kontroll suurettevõtete üle, kogu riigi majandusliku mehhanismi muutmine ühtseks suureks masinaks, majanduslikuks organisatsiooniks, mis töötaks nõnda, et sadu miljoneid inimesi juhiks üks plaan..."** , nii soovitas V.I.Lenin organiseerida uut, sotsialistlikku majandust.

Vabariigi majandusplaan koostati juba 1940.a. viimaseks kvartaliks. Kuid esialgsed plaanid olid kogemuste puudumise ja arvestusandmete lünklikkuse tõttu veel kaugel reaalsest võimalustest ja vajadustest. Rohkem läbitöötatud ja teaduslikult põhjendatum oli 1941. aastaks koostatud rahvamajandusplaan, mis lülitati ühe koostisosana NSV Liidu kolmandasse viisaastaku plaani.

Rahvamajanduse eduka arengu huvides oli samuti vaja tugevdada finantssüsteemi. Vastavalt NSV Liidu valitsuse otsusele 25. novembrist 1940 lasti Eesti NSV-s käibele Nõukogude raha. Samast kuupäevast nähti ette ka üleminek ühtsele riiklikele hindadele.***

Oma sotsialismi ehitamise plaanis hindas V.I.Lenin kõrgelt sotsialistliku võistluse osatähtsust, milles ta nägi uue ühiskonna ehitamise vajalikku tingimust. "Sedamööda, kuidas ... areneb kommunistlik võistlus...", ütles V.I.Lenin

* Eesti NSV rahvamajandusplaani täitmise põhinäitarve nr. 1 (3). Tallinn, 1941, lk. 20.

** V.I.Lenin. VK(b)P seitsmes kongress (märts 1918). - Teosed. 27. kd., lk. 70.

*** Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt - EKP tegevusest sotsialistliku majanduse organiseerimisel ja juhtumisel (1940-1941). - TRÜ Toimetised. Vihik 202. Tõid NLKP ajaloo alalt IV. Tartu, 1968, lk. 49-55.

kõnes 2. oktoobril 1920.a. Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III ülevenemaalisel kongressil, "sedamööda on tagatud kommunistliku ülesehitustöö edu."*

Kapitalistlike tootmissuhete likvideerimine ja sotsialistlike tootmissuhete loomine andsid võimaluse laiade hulkade tööalase initsiatiivi tõusuks. 3. augustil 1940. a. kutsusid Balti Puuvillavabriku töölised "kõikide Tallinna ja kogu Eesti natsionaliseeritud käitiste ja tehaste töölisi üles töötama stahhaanovlikult "meie sotsialistliku kodumaa jõukuse tõstmiseks, meie rahva ainelise ja kultuurilise olukorra kiireks parandamiseks".** Üleskutsesega ühinesid peatselt teiste Tallinna suurettevõtete kollektiivid. Kuid sotsialistliku võistluse esimesel etapil ei saadud alati aru sotsialistliku võistluse osast ja ülesannetest ning mõisteti seda kui kapitalistlikku konkurentsi ja individuaalsete rekordite püstitamist. EKP ja ametiühinguorganisatsioonide selgitustöö tulemusena need vaated kummutati.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 23. aasta-päeva eelsest võistlusest osa juba 268 tööstusettevõtet ligikaudu 42 000 töolisega.*** 1941.a. esimese mai auks lülitus aga sotsialistlikku võistlusse vabariigi ettevõtete absoluutne enamus.****

Sotsialistliku tootmise organiseerimise edukad tulemused peegeldusid kõige ilmekamalt tööstustoodangu väljalaske järsus suurenemises. 1940.a. kasvas tööstustoodang 1939. aastaga võrreldes 11,6%. 1941.a. esimese viie kuuga täideti ligi pool aasta plaanist.

* V.I.Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 267.

** "Rahva Hääl", 1940, 4. august.

*** 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 318.

**** V.Boikov. Sotsialistlik võistlus Eesti tööstusettevõtete esimesel nõukogude aastal. - Kaasaja ajaloost. Tallinn, 1961, lk. 116-131 ja V.Ruus. EKP tegevusest sotsialistliku võistluse organiseerimisel rahvamajanduses (1940-1941). - TRÜ Toimetised nr. 203. Tõid NLKP ajaloo alalt V. Tartu, 1967, lk. 103-110.

Sotsialistliku majandussektori loomise kõrval nõudis lahendamist ka a g r a a r k ü s i m u s . Selles tugines EKP V.I.Lenini poolt üksikasjalikult väljatöötatud partei agraarprogrammile. Agraarsuhete ümberkorraldamist, õpetas V.I.Lenin, tuleb teostada nii, et töölisklass võidaks töötava talurahva poolehoiu ja muudaks ta ustavaks liitlaseks revolutsiooniliste ümberkorralduste läbiviimise kõigil aladel. Tuleb "... töestada talupoegadele tegudega," rõhutas V.I.Lenin Partei XI kongressil 27. märtsil 1921.a., "et me alustame sellest, mis on talle arusaadav... mitte aga millestki talupoja seisukohalt kaugest ja fantasilisest, töestada, et me oskame teda abistada ..."

Määrates kindlaks oma agraarpoliitika põhiülesanded, lähtus Eestimaa Kommunistlik Partei nendest konkreetsetest tingimustest, mis kapitalistlik majandamine oli põllumajandusse kaasa toonud. Ligi pool (49%) maaelanikkonnast oli maata või omas 3 - 4 ha suurust põllutükki. 65,8%-l taludest oli üks tööhobune või polnud üldse.** Samal ajal oli suur osa põllumaast ja töövahenditest koondatud küla ekspluataatorite vähemuse kätte.

Olemasoleva olukorra muutmiseks taotles EKP ja vabariigi valitsus kahe põhilise ülesande lahendamist: 1) varustada maata ja vähese maaga talupojad maaga ning 2) piirata kulakluse poliitilist ja majanduslikku mõju. Niisuguse agraarpoliitika elluviimine tähendas töölisklassi ja töötava talurahva liidu tugevdamist, külakodanluse positsioonide nõrgestamist ja tingimuste ettevalmistamist üleminekuks sotsialistlikule tootmisviisile põllumajanduses.

* V.I.Lenin. Teosed. 33. kd., lk. 242.

** A. Ruusmann. Talurahva klassistruktuurist Eestis 1940. aastal sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul. - Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tallinn, 1965, lk. 176, 191.

Maade suuruseks, mis antakse iga töötava talupoja kasutada," öeldi Riigivolikogu 23. juulil vastuvõetud maa-deklaratsioonis, "määratakse ülemäär 30 hektarit. Kõik maade ülejäägid, mis ületavad selle suuruse, arvatakse riiklikku maatagavarasse selleks, et riigil oleks võimalik abistada maata ja vähese maaga talupoegi."

Riikliku maareservifondi loomine algas augustis 1940. Reservfond moodustati suurmaavalduste äralõigetest, kirikute, kloostrite maade, samuti välismaale põgenenud maaomanike ning mõningal määral ka kohalikele omavalitsustele ja riigile kuulunud valduste arvel. Suure osa sellest moodustasid äralõiked rohkem kui 30 ha maad omanud majanditelt.*

"Palgalised põllutöölised ja kehvtalupojad, ... kellel ei ole küllaldaselt maad, kariloomi, tööriistu ja kes hangivad endale elatusvahendeid osaliselt palgatööga," õpetas V.I.Lenin, "peavad kõigest väest taotlema iseseisvat organiseerimist ... et kaitsta oma huve rikaste talupoegade vastu, kes paratamatult taotleavad liitu kapitalistide ja mõisnikega."**

Laiade maatööravahulkade kaasatõmbamiseks maareformi läbiviimisele moodustati maakomiteed. Maakondade maakomiteede koosseisu määrati EKP ja ametiühingute esindajad ning maavalitsuse töötajad. Nii töötasid maakomiteedes V.Soo ja H.Raag (Virumaal), E.Kaar (Läänemaal), A.Kuul ja A.Ingalt (Saaremaal), K.Siilivask (Võrumaal), M.Laar ja E.Eilsen (Tartumaal) ja paljud teised.*** Peale nende suunati iga maakonna maakomitee juurde põllumajanduse spetsialiste. Silmapaistvat abi maakomiteede kaadri komp-

* Vrd. EKPA, f. I, nim. I, sü. 663, I. 67.

** V.I.Lenin. I ülevenemaaline talupoegade saadikute kongress (4. - 28. maini 1917). - Teosed. 24., kd., lk. 446.

*** H.Tiido. Nõukogude maareform Eestis. Tallinn, 1960, lk. 31.

lekteerimisel ja samuti kogu maareformi läbiviimisel andsid Üleriikliku Maatööraha Ühingu osakonnad, kelle koosseisu kuulusid 1940.a. põllutöölise ja maaintelligentsi kõrval ka paljud kehvtalupojad. Maakondade maakomiteed töötasid maata ja vähese maaga talupoegade varustamise peakomitee ja valdade maakomiteed maakondade maakomiteede otseselt juhtimisel.

Paralleelselt maareservide kindlaksmääramisega algas ka maasoovijate väljaselgitamine. 1940.a. oktoobri teiseks pooleks oli vallakomiteedesse laekunud ligi 100 000 maasaamise avaldust, sellest 40 251 maata ja 58 508 vähese maaga talupoegadelt. Valla- ja maakomiteed pidasid vajalikuks rahuldada 22 780 maata ja 32 284 vähese maaga talupoja taotlust.* Suurt osa avaldusi ei rahuldatud sel põhjusel, et need olid esitatud põllumajandusele juhuslike inimeste poolt, osa lükati tagasi seepärast, et maataotlejal juba oli ettenähtud suurusega maatükk. Oli samuti juhtumeid, kus avalduste esitajaiks olid kulakute perekonnaliikmed. Teiselt poolt, mitmesuguste maareformi puuduste tõttu maa väljajagamine 1940.a. venis ning maata talupojad ei jõudnud oma majapidamisi korralikult talveks ette valmistada. Ka kulakute agitatsiooni tõttu loobus osa maasaajaid neile määratud kohtadest.

Maareformi tulemusena said 1941.a. suveks maad rohkem kui 26 000 maata talupoega, keskmiselt 11,1 ha majandi kohta ja 24 662 vähese maaga talupoega, keskmiselt 4,2 ha majapidamise kohta.** Väikemaapidajale eraldati juurdelõikeid sellise arvestusega, et nende üldine maavaldus ei ületaks 12 hektarit. Eestis töötav talupoeg kindlustati esmakordselt maaga.

* "Talurahva Hää", 1940, 25. oktoober.

** ENSV OKKA, f. R-6, nim. 2, sü. 60, l. 6.

Nõukogude valitsus osutas talurahvale ja eelkõige uusmaasaajatele suurt abi elu- ja majapidamishoonete ehitamisel, loomade ja inventari muretsemisel.

"Meie ülesanne ja kohus on ... seada kõige mahajäänud tootmisharu - maaharimine, põllumajandus - uutele rööbas-tele, et ta ümber kujundada, muuta maaharimine tööalast, millega tegeldakse ebateadlikult, isaisade viisi, teadusele ja tehnika saavutustele rajatud tööalaks."***

Riigivolikogu 23. juuli deklaratsiooni kohaselt kustutati kõik talurahval lasuvad väljaostuvõlad, mis olid tekkinud kodanliku maareformiga. Samuti kustutati maksu- ja trahvivõlad, vabastati talupojad maa ostuks antud laenude ning riikliku maafondi arvatud maadel asuvate ehituste ostuks või püstitamiseks tehtud laenude tasumisest** ning kergendati (eelistades kehvtalupoega) muude põllumajanduslike laenude tasumist.

Tuhanded uusmaasaajad ja kehvtalupojad said nõukogude võimult soodsatel tingimustel pikaajalist laenu hoonete ehitamiseks, hobuste ja karja soetamiseks. 18. oktoobril 1940 avaldati RKN ja EK(b)P KK määrus maata ja vähese maa-ga talupoegadele põllumajapidamiste asutamiseks krediidi andmise kohta 7 200 000 kr. ulatuses.*** Lisaks sellele anti uusmaasaajatele lühiajalist krediiti loomasööda, mi-neraalväetiste ja seemnevilja ostuks. Töötav talurahvas sai pika- ja lühiajalist laenu 1940.a. novembrist 1941.a.

* V.I.Lenin. Kõne I Ülevenemaalisel maaosakondade keh-
vikute komiteede ja kommuunide kongressil (11. det. 1918).
- Teosed. 28. kd., lk. 314.

** 1940.a. alguseks ulatus talude võlakoorem 150 miljoni
kroonini. 1936.a. läks oksjonile 876 talu, 1938.a. 1434.
Viimastest moodustasid kuni 10 ha suurused majandid 42%,
10 - 30 ha suurused 41% ja üle 30 ha suurused talud 17%.
Eesti NSV ajalugu III. Tallinn, 1971, lk. 336 - 337.

*** ENSV Teataja, 1940, nr. 30, art 350.

juumini 22,6 miljoni rbl. ulatuses, sealjuures pikaajalist laenu anti 39 676 talupojale.* "Riiklikud abinõud, mis on tarvitusele võetud põllumajanduse heaolu tõstmiseks juba põllumajanduslaenude kustutamise, metsa ning inventari andmise näol laenuna jne. ulatuvad rahasse ümberarvestatult 130 milj. rublani.**

Tõõnava talupoja abistamiseks maaharimisel loodi partei ja valitsuse otsuste alusel vabariigis 25 traktorijaama ja 234 hobulaenuspunkti, mis osutasid abi eelkõige veojõuta majapidamistele, kuid samuti ka teistele talumajapidamistele. Nende käsutusse kuulus 236 traktorit ja ligikaudu 1500 hobust.*** Traktoristideks hakkasid partei- ja komsomoliorganisatsioonide soovitusel õppima ligi 1 000 endist sulast, kehvikut ja käsitöölist. Esimeste vabariigi masina-traktorijaamade direktoriteks said E.Aasmäe, R.Kivimägi, A.Rattas, E.Kurm ja A.Krass.**** Eesti NSV põllumajanduse mehhaniseerimiseks eraldati 1941. aastaks 66 milj. rubla - see on niisama palju kui kodanliku Eesti valitsus kulutas samaks otstarbeks kümne aasta jooksul.***** Traktorijaamade ja hobulaenuspunktide abiga viidi kevadkülv läbi tunduvalt lühema ajaga kui eelmistel aastatel, kusjuures külvipind oli 12 000 ha suurem kui 1939. aastal.

Talupoegadele osutasid abi ka sovhoosid, milliseid organiseeriti endiste riigi- ja eramõisate baasil. Sovhoosid varusta-

* 1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 442-443.

** "Põllutöö ja Karjakasvatus", 1941, nr. 6, lk. 321.

*** "Põllutöö ja Karjakasvatus", 1941, nr. 6, lk. 322 - 323.

**** Очерки истории Коммунистической партии Эстонии III. Таллин, 1970, стр. 84.

***** J.Lauristin. Eesti NSV kevadkülvil eel. - "Põllutöö ja Karjakasvatus", 1941, nr. 5, lk. 257.

***** ЕКРА, ф. I, nim. I-I, sü. 167, I-4.

sid talupoegi tuloomadega ning kvaliteetse külviseemnega, näitasid talurahvale suurtootmise eeliseid.

Vaatamata kodanlikus Eestis tehtud ägedale kolhoosivastasele propagandale, kuid ka talurahva kiindumusele eramandisse, saabus nõukogude võimu esimestest kuudest peale Põllutöö Rahvakomissariaati ja parteiorganitesse rohkesti järelepärimisi kolhooside kohta. Kohaliku talurahva algatusel organiseeriti 23. septembril 1940 vabariigis esimene kolhoos. Narva-lähedase küla talupojad andsid talle nimeks "Krasnaja Niva". Esimese kolhoosi eeskujul organiseeriti Virumaal veel mitmeid kolhoose ("Helge Tee", "Krasnaja Komarovka", "Juuni Võit", "Uus Tee"). Tartu- ja Harjumaal moodustati J.V.Stalini nimeline ja "Jaaniku", Petserimaal Pariisi Kommuuni ja Mitkovitši-nimelised kolhoosid.* Organiseeriti ka esimesed maaharimisühingud.

Vabariigi esimesed kolhoosid olid talurahva pideva tähelepanu objektiks. Ulatuslikumaks kolhoosiliikumiseks polnud sel ajal veel vajalikke tingimusi.

Ei olnud otstarbekas asuda kollektiviseerima üheaegselt agraarreformi läbiviimisega. Massiline kollektiviseerimine nõudis tugevat materiaalet baasi. "Partei ei kiirustanud kolhooside loomisega Eesti NSV-s. Ta andis talupoegadele aega, et nad võiksid veenduda kollektiivsele tööle ja kollektiivsele majandamisele ülemineku vajalikkuses.**

EKP ja Nõukogude valitsuse poolt maatõõrahva olukorra parandamiseks tarvituselevõetud abinõude elluviimise tulemusena anti tugev hoop kapitalistliku küla majanduslik-poliitilisele baasile. Kulakute maavaldusi oli tunduvalt vähendatud, samuti piiratud palgatööjõu kasutamist; Kehvtalundite osatähtsuse vähenemine ja keskmike majapidamiste

* H.Tiido. Nõukogude maareform Eestis, lk. 74. Очерки истории Коммунистической партии Эстонии III. Таллин, 1970, стр. 87.

** J.Kabin. Oktoobrirevolutsioon ja Eesti rahvas. Tallinn, 1967, lk. 68.

kasv muutis küla sotsiaal-majanduslikku struktuuri. Küla "keskseks" kujuks hakkas muutuma keskmik. Vähenes tunduvalt ka maa palgatöölise arv. Uusmaasaajate ja maad juurdesaanud talupoegade näol loodi maal nõukogude võimu kindel tugi. Kõige selle tulemusena tugevnes töölikklassi ja talurahva liit.

1941. aastast kehtestati vabariigi taludele kohustuslikud põllumajandussaaduste müüginormid. Kuid need olid vabariigi eri piirkondade vahel halvasti diferentseeritud ja avaldati suure hilineumisega. See tekitas tõsiseid raskusi müüginormide tasumisel, eriti väheviljaka maaga piirkondade väiketalunditel. Varumnormide suurust korrigeeriti olulisemalt alles mõni päev enne Suure Isamaasõja algust.

Nõukogude võim parandas oluliselt Eesti töötajate a i n e l i s t olukorda. "Mõista, et riik mitte ainult veenab, vaid annab ka headele töötajatele paremad elutingimused, ei ole raske, ja selleks, et seda mõista, pole vaja olla sotsialist, ja siinkohal on meile juba ette tagatud parteitute tööliste ja talurahvahulkade poolehoid," kõneles V.I.Lenin VIII ülevenemaalisel nõukogude kongressil 22. detsembril 1920.a.*

1940.a. jooksul reguleeriti korduvalt tööliste ja teenistujate palku, kaotati naiste ja meeste ebavõrdsus töötasustamisel ning võimaldati töötajatel kvalifikatsiooni tõsta. Kõik töölised ja teenistujad hakkasid saama igaaastast tasulist puhkust. 1940. - 1941.a. jooksul likvideeriti täielikult ka tööpuudus.

Novembris 1940 kehtestati tasuta arstiabi. Raviasutuste ukсед avanesid esmakordselt laiadele rahvahulkadele. Ühe aastaga avati vabariigis 3 uut haiglat, 10 polikliinikut ja üle 100 arstipunkti.** Arendati välja täiesti uus riiklik sanitaar-epidemioloogiajaamade võrk.

* V.I.Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 470 - 471.

** ЕКРА, ф. I, nim. I-I, sü. 393, l. 53.

Erilist tähelepanu pöörati emade ja laste tervise kaitsele. Asutati 14 uut laste ja naiste nõuandlat ja kõikides linnades lastesõimed. Pärnu kuurordis, nõukogude võimu poolt avatud Pühajärve ja Aegviidu puhkekodudes hakkasid rahatuusade asemel puhkama töölised. Tõusis järsult arstiabi kasutatavus. Vähenes traumade arv tööstustes ja haigestumine üldse. Elanikkonna meditsiinilise teenindamise parandamiseks eraldati ulatuslikke summasid. "Kunagi olid ka meditsiinilise kutseala esindajad," märkis V.I.Lenin tervishoiutöötajate kongressil 1920.a. "läbi imbutunud umbusust töölisklassi vastu. Nüüd on nemadki veendunud, et ainult koos proletariaadiga võib viia Venemaa kultuurilisele õitsengule."*

Tehti mõndagi ära rahva elamustingimuste parandamiseks. "Proletaarsel riigil on tarvis sunniviisil majutada äärmist puudust kannatavat perekonda rikka inimese korterisse."**

Kommunaalmajanduse ümberkorraldamise tähtsamaks seadusandlikuks aktiks oli ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi 31. oktoobri 1940.a. seadlus suurte majade natsionaliseerimise kohta.*** Selle kohaselt kuulusid natsionaliseerimisele majad, millede kasuliku põrandapinna suurus ületas: Tallinnas, Tartus ja Narvas ning Pärnus - 220 m² ning teistes linnades ja asulates 170 m². Olenemata põrandapinna suuruselt kuulusid natsionaliseerimisele ühes nende juurde kuuluvate ehitustega majad, mis kuulusid mitmesugustele likvideeritud ühiskondlik-poliitilistele organisatsioonidele, samuti majad, millede omanikud olid põgenenud välismaale. Suurte majade natsionaliseerimine teostati põhiliselt 1940.a. novembrist kuni 1941.a.veeb-

* V.I.Lenin. Kõne II üleVenemaalisel meditsiini ja tervishoiu alal töötajate kongressil 1. märtsil 1920. - Teosed. 30 kd., lk. 371 - 372.

** V.I.Lenin. Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda käes hoida? (sept. - okt. 1917.). - Teosed. 26. kd., lk. 89.

*** "ENSV Teataja", 1940, nr. 37, art. 433.

ruarini. 1941.a. 1. märtsiks oli Eesti NSV-s riigistatud 11 164 maja, mille elamispind moodustas umbes poole Eesti linnades asuvate majade elamispinnast.* Kõik see võimaldas parandada töötava rahva elamistingimusi, paljud töölisperekonnad paigutati keldritest ja pööningutel kapitalistide elamutesse. Rohkem kui 11 000 maja natsionaliseerimine võimaldas tunduvalt alandada korteriüüri. Kehtestati diferentseeritud üürimäärad - madalamad töölistele, teenistujatele ja invaliididele, kõrgemad kaupmeestele jt. palgatööjõu kasutajatele. Uute määrade kohaselt moodustas korteriüür mitte üle 4 - 5% (kodanlikus Eestis 18 - 40%) tööliste ja teenistujate palgast.** Samal ajal nähti ette ka ulatuslik uute elumajade, nn. rahvakorterite ehitamine.

"Marx näitab, et kogu ühiskonna ühiskondliku töö kogusummast tuleb eraldada ... fond tarbimisesemeist valitsemiskuludeks, koolide, haiglate, vanadekodude jne. ülalpidamiseks."***

Nõukogude valitsus vabastas tööliised ja teenistujad haigekassamaksudest ning kindlustas nad haiguse, invaliidisuse puhul ning vanaduspäevadeks. Töötav rahvas oli aastaid taotlenud üldist sotsiaalkindlustust, 1941.a. juuli alguseks oli määratud ligikaudu 8000 tööpensioni. Tähelepanuväärseks saavutuseks tuleb lugeda ka personaalpensioonide kehtestamist tervise kaotanud revolutsioonilistele võitlejatele, silmapaistvatele kultuuritegelastele ning nende perekondadele.

Esmakordselt hakati Eestis organiseerima tööliste ühiskondlikku toitlustamist. Kapitalismi tingimustes jäid

* Eesti NSV ajalugu III. Tallinn, 1971, lk. 506.

** S.Kutsar-Zaborodskaja. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis. Tallinn, 1960, lk. 145 - 146.

*** V.I.Lenin. Riik ja revolutsioon. - Teosed. 25. kd., lk. 433 - 434.

ühiskondlikud sööklad "... esiteks, haruldaseks, teiseks, - see on eriti tähtis - sahkerdamis-ettevõtteks, millele olid omased kõik spekulatsioonid, kasuahnitsemise, pettuse ... halvad küljed ...", kirjutas V.I.Lenin 28. juunil 1919.a. töös "Suur algatus". EKP Keskkomitee ja Ametiühingute Keskliidu juhtnõõride kohaselt hakati toitlustamist korraldama eelkõige tähtsamatel ehitusobjektidel ja tehastes. Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaadi kaasabil korraldati ümber ja laiendati tunduvalt ka laste toitlustamist koolides.

Kõigi eeltoodud abinõude tulemusena kasvas juba esimesel nõukogude võimu aastal Eesti töölisklassi reaaltulu, kuigi mõnedel tööaladel (peamiselt üleliiduliste palgatariffide mehhaanilise rakendamise tõttu) see oluliselt ei muutunud või vähenes.

Eesti töötajate poolt saavutatud silmapaistvad tulemused rahvamajanduse ümberkorraldamisel ja edasiarendamisel, aga samuti ka töötajate ainelise heaolu tõstmisel said suurel määral võimalikuks tänu m a j a n d u s l i k e l e s e o s t e l e üleliidulise turuga. Tööstuse ja põllumajandussaaduste realiseerimise probleem, mis kodanlikus Eestis oli rahvamajanduse arengu tõsiseks piduriks, lahendati juba esimestel kuudel pärast vabariigi vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu. "Kommunism algab seal," kirjutas V.I.Lenin, "kus tekib tavaliste tööliste ennastsalgav, rasket tööd võitev hool tööviljakuse suurendamise eest, iga puuda vilja, söe, raua ja teiste saaduste hoidmise eest, mis ei lähe töötegijatele isiklikult ega nende "lähedastele", vaid "kaugetele", s.o. kogu ühiskonnale tervikuna, kümnetele ja sadadele miljonitele inimestele, kes on ühendatud Nõukogude Vabariikide Liitu."**

* V.I.Lenin. Teosed. 29. kd., lk. 396.

** V.I.Lenin. Teosed. 29. kd., lk. 394.

Koostöö ja vastastikuse abistamise suhete alusel hakati vennasvabariikidesse intensiivselt turustama tselluloosi, puuvillast ja linast riidet, paberit, vineeri, põlevkivi ja toiduaineid, sealt saadeti omakorda Eesti NSV-sse puuvilla, lina, malmi, tina, sütt, bensiini, superfosfaati, teravilja, suhkrut jt. kaupu. Säilinud andmetel 1940.a. oktoobri-novembri kohta veeti vanematest liiduvabariikidest Eestisse 62 365 t mitmesuguseid kaupu 16,3 milj. krooni väärtuses ning neile välja 26 657 t 14,9 milj. krooni väärtuses. Teistest liiduvabariikidest sisseveo järsu tõusu tõttu ületas keskmine kuu sissevedu vabariiki (kapitalistlikud riigid kaasa arvatud) 54,8% võrra 1939. aasta vastava perioodi taseme.*

Eesti põllumajandusele (arvestades eriti sööda vähesusest tulenevaid raskusi karja ületalvepidamisel), oli otsustava tähtsusega ca 50 000 t jõusööda sissevedu. Talurahva ulatuslikule varustamisele odavahinnaliste mineraalväetistega pani aluse NSVL Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrus 28. jaanuaril 1941, millega kohustati NSVL Põllutöö Rahvakomissariaati Eestisse toimetama 79 000 t mineraalväetisi.** Lisaks sellele saatsid vennasvabariigid teravilja- ja rohuseemet ning mitmesugust põllumajanduslikku tehnikat.

Muutused oluliselt majanduslikud seosed ka välisriikidega. Kui 22. augustil 1940.a. küündis Saksamaa-poolne kaupade võlgnevus Eestile 8,35 milj. kroonini, siis aasta lõpul oli see NSV Liidu valitsuse abiga likvideeritud. Fašistlik Saksamaa ei saanud enam Eestile dikteerida eba-

* Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Kommunistliku Partei tegevus väliskaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s. = TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tõid NLKP ajaloo alalt III. Tartu, 1965, lk. 61.

** EKPA, f. I, nim. I - I, sü. 224, I. 95.

soodsaid kaubalepinguid, vaid pidi asuma oma kohustuste täitmisele. Muutus ka impordi-eksporti struktuur. Kui kodanlikus Eestis anti sageli lubasid väikese tähtsusega või rahvamajanduslikult hoopis ebaoluliste kaupade sisseveoks, siis pärast väliskaubanduse monopoli kehtestamist nähti need ette peamiselt tootmisvahendite hankimiseks. Lubade andmisel arvestati lisaks võimalustele saada nõutavat kaup teistest liiduvabariikidest selle tootmise võimalusi kohapeal. Välja vedada lubati eelkõige neid kaupu, mis si- seturu vajadustest üle jäid. Selline väliskaubanduspoliitika soodustas vabariigi rahvamajanduse arengut ja vastas leninliku väliskaubanduse poliitika põhimõtetele.

Kuigi sotsialistliku kultuuri revolutsiooni võit Eestis langeb sõjajärgsetele aastatele, tehti ulatuslikke ümberkorraldusi ka selles valdkonnas. V.I.Lenin õpetas, et sotsialismile üleminekuks "... on tarvis täielikku pööret, tervet ajajärku kogu rahvamassi kultuuriliseks arenemiseks",* et "... tuleb ümber kasvatada miljoneid talupoegi ja väikeomanikke, sadu tuhandeid teenistujaid, riigiametnikke, kodanlikke haritlasi ...".** Kultuurirevolutsiooni põhiülesanneteks said: hariduse kättesaadavaks tegemine töötavale rahvale, nõukogude intelligentsi ettevalmistamine ja vana haritlaskonna sotsialistlikku ülesehitustöösse kaasatõmbamine, ideelis-poliitilise kasvatustöö üleviimine. sotsialistliku ideoloogia alus- tele.

Sotsialistliku teadvuse kasvatamiseks arendas EKP revolutsiooni esimestest päevadest peale erakordselt aktiivset agitatsiooni- ja propagandatööd. Juba 1940.a. suvel,

* V.I.Lenin. Kooperatsioonist (4. jaanuar 1923). - Teosed. 33. kd., lk. 430.

** V.I.Lenin. "'Pahempoolsuse" lastehaigus kommunismis" (12. mai 1920). - Teosed. 31. kd., lk. 93.

kasutades oskuslikult ära "mitlingudemokratismi" leninliku juhendit, viidi läbi laialdane agitatsioonitöö rahvamassides. 1940.a. sügiseks organiseeriti ulatuslik parteiharidusvõrk. Tallinnas ja Tartus alustasid tööd marksismi-leninismi õhtuülikoolid, maakonnakeskustes organiseeriti parteikoolid, 1940/41. õppeaastal võttis neist osa ligikaudu 700 kuulajat.* Mitmesugustes poliit- ja partei ajaloo ringides tõstsid oma teadmisi tuhanded töötajad.

Sotsialistliku ideoloogia propageerimisel on V.I.Lenin palju ja erilise tähtsusega alla kriipsutanud ajakirjanduse osa. Ajalehte võib "... võrrelda tellingutega, mis püstitatakse ehitatava hoone ümber, mis märgivad ära ehituse kontuurid, hõlbustavad ühenduse pidamist üksikute ehitajate vahel, aitavad neil tööd jaotada ja ülevaadet saada üldistest tulemustest, mis on saavutatud organiseeritud tööga."**

Massilistes tiraažides hakkasid ilmuma EKP Keskkomitee häälejäandja "Kommunist" ja ajalehed "Bahva Hää!", "Talurahva Hää!", "Noorte Hää!", "Nõukogude Õpetaja", "Sirp ja Vasar". Kodanliku Eesti natsionalistlik, kõmu- ja sensatsioonihimuline ajakirjandus likvideeriti. Kõrvuti päevasündmustega hakkasid uued ajalehed avaldama ka teoreetilisi artikleid marksismi-leninismi teooriast. Uutest ajakirjadest oli levinud "Maanaine", kirjanduse ja kunstiajakiri "Viisnurk", "Bolševik", "Nõukogude Kultuur", "Pioneer", ELKNÜ Keskkomitee väljaandel ilmuv "Noor Leninlane", sotsialistliku rahvamajanduse ja teaduse küsimusi käsitlevad "Nõukogude Agronoomia", "Arstiteadus", Eesti NSV ametiühingute häälekandja "Sotsialistlik Töö", "Teadus ja Tehnika", "Ajalooline Ajakiri" jpt. Väga ulatusli-

* EKPA, f. I, nim. I, sü. 168, I. 54.

** V.I.Lenin. Mis teha? (sügis 1901 - veebruar 1902). - Teosed. 5. kd., lk. 455.

ku leviku saavutas ka teaduslik-poliitiline ja ilukirjanduslik raamat. Massilises tiraažis anti välja emakeelde tõlgitud marksismi-leninismi klassikute töid. Töötavale rahvale tehti kättesaadavaks vene ja maailmakirjanduse silmapaistvamaid saavutusi.

Agitatsiooni- ja propagandatöös oli tähtis koht ka Eesti NSV Raadiokomiteel. Palju rõhku pandi siin vennasvabariikide ja eesti progressiivse kultuuripärandi tutvustamisele. Korraldati kirjanduslikke "viisnurga hommikuid", pühapäevastes sotsialistliku kodumaa erisaadetes jutustati Nõukogude Liidu teistest paikadest. Populaarsuse saavutasid laste- ja noorsoo- ning muusikasaated. Kõige elavamad kajastamist leidsid aga pöördelised päevasündmused. Mikrofonivahendusel tegid rahvale selgitustööd rahvakomissarid ja EKP vastutavad töötajad. Esmakordselt said raadiosaadetes väärrika koha tööinimese elu, mõtted ja taotlused.

Üks tähtsamaid kultuurirevolutsiooni ülesandeid oli rahvahariduse revolutsiooniline ümberkorraldamine. "On tarvis süstemaatiliselt tõhustada tööd rahvakooliõpetajate organiseerimise alal, et teha nad kodanliku korra toest, milleks nad on silamaani eranditult kõigis kapitalistlikes maades, nõukogude korra toeks, et nende kaudu kiskuda talurahvas lahti liidust kodanlusega ja tõmmata liitu proletariaadiga.**

Lühikese aja jooksul loodi koolides komsomoli, aga samuti ka mitmed parteiorganisatsioonid, kelle juhtimisel alustati tööd, et muuta kool kasvava põlvkonna kommunist-

* V.I.Lenin. Lehekülgi päevikust (2. jaanuar 1923). - Teosed. 33. kd., lk. 424.

liku kasvatustöö vahendiks. Kolmeastmeline keerukas koolisüsteem asendati kaheastmelise kooliga (6 alg- ja 5 kesk-kooliklassiga). Peamiselt kõrgemate riigiametnike, pankurite ja suurkaupmeeste võsude jaoks loodud erakoolid anti üle riigile. Kool eraldati kirikust, õpilased vabanesid usuõpetusest ja kirikukommete täitmisest. Avati uusi koole, kasvas õpilaste arv. Kodanlikus Eestis üldkohustuslikuks tehtud algharidust (ametliku statistika andmeil lõpetas 1938/39. õppeaastal algkooli ainult 51,4% sisseastunuist)* hakati täies ulatuses ellu viima.

Keskeriõppeasutused reorganiseeriti kahes suunas: loodi 12 tehnikumi ja 37 kutsekooli.** Viimased muudeti 1941. aasta kevadel tööjõureservide koolideks.

Palju jõudu pühendati vabariigi kõrgemate õppeasutuste kiiremale reorganiseerimisele. 1919. a. V.I. Lenini vahetul osavõtul koostatud partei programmis märgiti, et üheks tähtsamaks partei ülesandeks on "Avada kõrgemate koolide auditooriumid ulatuslikult kõigile, kes soovivad õppida, ja esmajoones töölistele, ... kõrvaldada kõik kunstlikud tõkked värske teaduslike jõudude ja kateedri vahelt; luua õppijatele vajalikud materiaalsed tingimused ...".***

Eelkõige tõrjuti kõrgemast koolist välja avalikud kodanluse ideoloogid, alates mõnedest õppejõududest ja lõpetades reaktsiooniliste üliõpilaskorporatsioonide ja -liitude tegelastega. Õppeplaanidest kustutati kodanlik-natsionalistliku iseloomuga õppeained.

Kõrgemad õppeasutused puhastati nendest üliõpilastest (peamiselt rikkaste vanemate lastest), kes õppeülesandeid täitmata figureerisid aastaid üliõpilasnimekirjades. Õppe-

* ENSV ORKA, f. R-14, nim. I, sü. 593, l. 26. Vt. lähemalt V. Maamägi. Kultuurirevolutsioon Eestis. - ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1960, nr. 2. Ühiskonnateaduste seria, lk. 187 - 188.

** ENSV ORKA, f. R-14, nim. I, sü. 769, l. 51 - 54.

*** NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. Tallinn, 1956, lk. 420.

plaanidesse lülitati uued distsipliinid: marksismi-leninismi alused, NSV Liidu rahvaste ajalugu, vene keel. Abi uute kateedrite komplekteerimisel osutas ÜK(b)P Keskkomitee, suunates vabariiki mitmeid vastavate kogemustega eestlasi (R.Antons, K.Kure, E.Külaots, L.Lambakahar, H.Moosberg, A.Raud, O.Stein) jt.

Tehti muudatusi kõrgema kooli enda struktuuris ja printsiipides, likvideeriti organisatsiooniline ebaühtlus õppeprotsessis. Viidi sisse kateedrijuhatajate instituut ja kursuste süsteem, aga samuti üliõpilaste kohustuslik osavõtt õppetööst. Tööliste ja talupoegade lastele hakati maksma stipendiumi ja kehtestati uued demokraatlikud vastuvõtu tingimused. Kuivõrd keskharidusega töölisi ja talupoegi oli vähe, siis hakati kõrgemate õppeasutuste juures organiseerima ettevalmistuskursusi. Tallinna Tehnikakooli Majandusteaduskonna juurde asutati õhtusektor. Kõrgema kooli ülalpidamise kulud võttis riik enda kanda.

Tarvitusele võetud abinõude tulemusena, aga samuti kõrgematesse õppeasutustesse vastuvõtu suurendamisega muutus üliõpilaste sotsiaalne koosseis. Sügissemestri lõpuks moodustasid näiteks Tartu Ülikooli üle poole üliõpilastest tööliste ja talupoegade lapsed.* Üldine üliõpilaste arv küündis Eestis 1940/41. õppeaastal aga ajalooliselt kõrgeima arvuni - 4740.** Teadusliku järelkasvu eest hoolitsemise huvides avati Tartus ja Tallinnas aspirantuur.

* J.Kalits. ЕКР tegevus Tartu Ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940 - 1941). - TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tõid NLKP ajaloo alalt, III. Tartu, 1965, lk. 89.

** Э.Шмидт. Начало реорганизации и первые шаги в подготовке педагогических кадров Советской Эстонии /1940-1941/. - Труды Таллинского политехнического института № I /серия Б/. Таллин, 1960, стр. 55.

Murrangut tähistas esimene nõukogude aasta ka kirjanduse ja kunsti alal. "Me tahame luua ja me loome kirjanduse, mis on vaba mitte ainult politseilikus mõttes, vaid ka selles mõttes, et ta on vaba kapitalist, vaba karjerist; - vähe sellest: ka selles mõttes, et ta on vaba kodanlik-anarhistlikust individualismist."* Kultuurisaavutused lakkasid teenimast varanduslikult privilegeeritud kildkonna huve ja muutusid kättesaadavaks kogu rahvale. EKP tegevust kunsti ja kirjanduse suunamisel sotsialistliku realismi teele kergendasid mitmed asjaolud. Kodanlik-natsionalistliku kultuuri väljatõrjumisel ja uue, sisult sotsialistliku, vormilt rahvusliku kultuuri kujunemisel kasutati ära Eesti töötajate poolt minevikus loodud progressiivset kultuuri-pärandit. Sotsialistliku kultuuri võidukäigu eest andsid oma parima proletaarsed kultuuritegelased eesotsas J.Lauristin-Madarikuga, kelle kogu elu ja looming olid lahutamatult seotud võitlusega sotsialismi eest. Marksismi-leninismi ideid võtsid omaks ja propageerisid ka paljud teised loomingulise intelligentsi esindajad. Revolutsiooni võiduga asusid nad kindlalt nõukogude võimu poolele ja tõid oma eeskujuga kaasa teisi. Nende hulka kuulusid kirjanikud J.Vares-Barbarus, J.Sütiste, A.Jakobson, J.Semper, A.Alle, J.Kärner, E.Tammlaan, kunstnikud A.Johani, A.Lai-go, K.Liimand, N.Kummits, A.Bach, helilooja E.Kapp, näitlejad A.Lauter, P.Pinna, P.Pöldroos, K.Ird, viiulikunstnik V.Alumäe ja mitmed teised.

* V.I.Lenin. Parteiorganisatsioon ja parteiline kirjandus (13. november 1905). - Teosed. 10. kd., lk. 29.



1941.a. ilmunud ajakirju.

Vabariigi kirjanike ja kunstnike aktiivsemaks lülitamiseks sotsialistlikku ülesehitustöösse asutati 7. oktoobril 1940 Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu ja Eesti Nõukogude Kujutavate Kunstnike Liidu organiseerivad toimkonnad. Sotsialistliku kirjanduse ja kunsti arengu soodustamiseks võeti ette ka mitmeid teisi organisatsioonilisi abinõusid. Tallinnas loodi Riiklik Kunstimuseum, asutati Tartu Kunstimuseum. Kunstnikele anti suuri riiklikke tellimusi. Järsult paranes teatrite olukord. Riiklik dotatsioon eesti teatritele ulatus 1941.a. esimesel poolel 3 miljoni rublani.* Tõusid näitlejate palgad, suurenesid koosseisud. Eesti NSV kunstirahva esindajatele loodi võimalused külastada Leningradi ja Moskva kolleege, tutvuda vennasrahvaste sotsialistliku kultuuriga. Eesti NSV sagedasteks külalisteks said omakorda kogu Nõukogude Liidus tuntud väljapaistvad kunstimeistrid ja kollektiivid. Tallinnas korraldati Vene NFSV kunstnike tööde näitus, siia sõitsid kirjanikud M. Šolohov ja V. Višnevski, korduvalt esinesid vabariigis Nõukogude Liidu Akadeemilise Suure Teatri solistid.**

Vabariigi raamatuturg ja raamatukogud puhastati nõukogudevaenulikkust ja bulvarikirjandusest. Kinoelu ümberkorraldamiseks ja rahvusliku filmikunsti³ väljaarendamiseks organiseeriti Riiklik Kinokeskus eesotsas kirjanik P. Rummoga.

Nii nagu 1905.a. ja 1917.a. oli esimeseks revolutsiooni peegliks olnud luule, nii kajastus ka 1940.a. revolutsioon esimesena poeesias. "Nüüd astugem julgesti, vennastund väed, / me nõuame õiglaste õigust / Siin on meie tahe, siin on meie käed - / need täna ei tagane võidust", kirjutab J. Sütiste oma revolutsioonipäevade kirjanduslikus monumendis "Maakera pöördub itta".*** J. Kär-

* 1939.a. teisel poolel oli see 202 400 kr.; EKPA, f. I, nim. 1-1, sü. 394, I. 2.

** F. Kinkar. EKP võitlusest revolutsiooniliste ümberkorralduste eest kultuuri alal 1940-1941.a. - TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tõid NLKP ajaloo alalt III. Tartu, 1965, lk. 79.

*** "Viisnurk", 1940, nr. 2, lk. 130.

neri toleaeages luules sai olulise koha Eesti astumine NSV Liidu koosseisu. "Kui mõtled. Vaikse ookeani rannul/ ja Läänemerel kõlab sama viis,/ et pole inimesel kub-
 jast kannul,/ ja seljataha jäänud nälg ja piin,/siis si-
 nu vannet ükski võim ei murra:/ maa selle hüveks elada
 ja surra".* J.Barbarus pühendas oma parimad luuletused
 kirjanike loomingulisele vabanemisele ja uuestisünnile
 ("Uutel radadel", "Ümberhinnang", "Värsisepad").Ajal,"kui
 ei ole ühtki tõket/ enam südamel ja meeltel", kutsus luu-
 letaja üles laulma tänapäeva tegudest ja tööst.** Revo-
 lutsioonilist temaatikat käsitlesid veel M.Raua ("Ok-
 toober", "Uus kevad"), L.Parkeri, D.Vaarandi, A.Kaalu,
 E.Hiire ja K.Merilaasi luuletused.

Ilmusid A.Jakobsoni, A.Hindi, J.Semperi, P.Keerdo,
 J.Ruveni, E.Kippeli novellid ja jutud. J.Madarik-Lau-
 ristin andis trükki revolutsioonilisele töölisliikumise-
 le pühendatud romaani "Vabariik" esimese köite. Ilmusid
 F.Tuglase "Noorusmälestused", trükivalgust nägi ka K.Ris-
 tikivi kriitilis-realistliku koega romaan "Võõras ma-
 jas". Esimese nõukogude näidendi, poliitvangide elu kä-
 sitleva "Mõök väravas" kirjutas M.Raud. Anti välja ees-
 ti klassikute tööde kordustrükke, ilmus tõlkeid vene-
 ja maailmakirjanduse varasalvest (M.Gorki, V.Majakovski,
 M.Šolohhovi, A.Tolstoi, S.Lagerlöfi, W.M.Thackeray,
 P.S.Bucki jt. töödest).

Ilmuvad ka esimesed nõukogude muusika- ja kunstiteo-
 sed: helilooja V.Reimani "Noorte laul", kunstnik A.Jo-
 hani kompositsioon "21. juuni demonstratsioon Tartus".
 Eesti teatrisse jõuab esmakordselt nõukogude revolutsi-
 ooniklassika (M.Gorki "Ema", K.Trenjovi "Ljubov Jarova-
 ja", A.Korneitsuki "Eskaadri hukk", D.Furmanov-Lunini
 "Tsapajev", B.Lavrenjovi "Murrang", L.Rahmaninovi "Ra-

* J.Kärner. Valitud luuletused. Tartu, 1941, lk. 124.
 ** E.Prink. Uue aja künnisel. Tallinn, 1966, lk. 114.

hutu vanadus"). Tehti lõpp väikekodanlikule maitsele apelleerivale väheväärtuslikule ajaviitenäidendile. Loodi eesti algupäraseid balletiteoseid (E.Kapi "Kalevipoeg", Ed. Tubina "Kratt"). Kapitalistlikest riikidest imporditud labaste filmide asemel pääsesid ekraanile nõukogude ja progressiivse kinokunsti parimad tööd. Silmapaistvaks teetähiseks kogu Eesti kunstielu aktiviseerimisel sai valmistumine 1941.a. sügiseks ettenähtud Eesti NSV kunstidekaadiks Moskvas.

Kuigi sotsialistliku realismi meetodi omandamine loominguiliselt intelligentisilt aega nõudis, oli seotud otsingute ja võitlusega kodanlik-natsionalistliku ideoloogia ja formalismi vastu, võis tänu kultuurielu tunnudevale intensiivistumisele täheldada nende mõjude kahanemist.

Esimesed ulatuslikumad kokkuvõtted sotsialistlike ümberkorralduste ja Eestimaa Kommunistliku Partei tegevuse tulemustest tegi 5. - 8. veebruaril 1941.a. toimunud EK(b)P IV kongress. Kongressil märgiti, et V.I.Lenini juhendite elluviimisel on parteiorganisatsioonid lühikese aja vältel saavutanud suurt edu töötavate masside koondamisel partei ümber, sotsialistlikes ümberkorraldustes, sotsialistliku võistluse organiseerimisel ja töötajate kommunistlikul kasvatamisel. Parteiorganisatsioonid olid selleks ajaks loodud kõikides suurettevötetes ja paljudes valdades; oli välja kujunenud parteitöötajate juhtiv kaader. 1. veebruariks 1941 oli vabariigis 145 partei-algorganisatsiooni, 27 kandidaatide gruppi ja 28 partei ja komsomoli gruppi.* Kasvasid kiiresti partei read. Kongressi ajaks oli partei ridades 2107 kommunisti.** (1. juuniks 1941 kuulus parteisse

* S.Kutsar-Zaborodskaja. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, lk. 156.

** ЕКРА, ф. 1, н.п. 1, с. 86, л. 12. Vt. üksikasjalikumalt А.Панксеев. На основе ленинских организационных принципов. Таллин, 1967, стр. 139 - 182.

juba 3732 kommunisti).^{*} Partei juhtimisel oli läbi viidud agraarreform, loodud nõukogude riigiaparaat ja tehud edukalt rida teisi tähtsaid sotsiaal-poliitilisi ümberkorraldusi. Kõrge hinnangu andis kongress ametiühingute tegevusele, märkides ära tema kujunemist tõeliseks töötajate massiorganisatsiooniks. Komsomoli-algorganisatsioonide oli 476, mis hõlmasid 3440 kommunistlikku noort.^{**} (1. juuniks oli 1941.a. komsomoli vastu võetud 8857 noort).^{***} Eriti rõhutati kommunistlike noorte suurt osa partei ja valitsuse poolt kavandatud abinõude elluviimisel maal.

Tehes kokkuvõtteid ja märkides ära puudusi vabariigi parteiorganisatsiooni töös, kavandas EK(b)P IV kongress partei edasise tegevuse. Põhiülesannetena märgiti kogu rahvamajanduse reorganiseerimine sotsialistlikel alustel, nõukogude riigiaparaadi edasine täiustamine ja töötajate kommunistlik kasvatus.

Riigikaitse alal seadis kongress "partei ja nõukogude organisatsioonide ülesandeks kõigiti abistada Punaarmeed ja Sõjamerelaevastikku sõjalise ja poliitilise ettevalmistuse tugevdamiseks". Samuti nõuti ühiskondlike kaitseorganisatsioonide juhtimise ning kommunistide sõjalise väljaõppe kvaliteedi parandamist.^{****}

Kuigi revolutsioonilised ümberkorraldused Eestis viidi läbi kõrgel organisatsioonilisel tasemel ja suhteliselt rahulikult, toimusid need klassivõitluse õhkkonnas. "On täiesti arusaadav, et mõisnikud ja kapitalistid k o r g e m a d ametnikud ja tšinovnikud, kes on tihe-

* Eesti NSV ajalugu III, lk. 520.

** ЕКРА, ф. 1, nim. 1, sü. 180-a, 71.

*** Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, III. Таллин, 1970, стр. 28.

**** 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 368.

dalt seotud kodanlusega, ühe sõnaga, kõik rikkad ja nende käsilased", kirjutas V.I.Lenin 5. novembril 1917. aastal. "Elanikkonnale", "võtavad uut revolutsiooni vastu vaenulikult, avaldavad vastupanu tema võidule, ähvardavad pankade tegevuse seismapanemisega, rikuvad või panevad seisma mitmesuguste asutuste töö, takistavad seda iga-ti, pidurdavad seda küll otseselt, küll kaudselt."*

Kukutatud ja ekspluataatorlikud klassid püüdsid takistada sotsialismi ehitamist. Vabariigi kuulumise tõttu NSV Liidu koosseisu ja eesti kodanluse välisimperialistidest isoleerituse tõttu pidi klassivaenlane küll läbi ajama peamiselt Nõukogude-vastaste ja provokatsiooniliste kuulduste levitamise, ähvardamiste ja nõukogude aktivistide laimamisega. Kuid selle kõrval organiseeriti ka majanduslikku sabotaaži: varjati ja saherdati maha valmissaadusi ja inventari, õhutati spekulatsiooni, kaupade massilist kokkuostu, hävitati karja ja segati agraarreformi läbiviimist. Avastati mitu relvastatud põrandaalust organisatsiooni,** esines juhuseid, kus tungiti kallale uusmaasaajatele, partei ja nõukogude aparaadi töötajatele ning sõjaväelastele. Erilist ohtu kujutas endast fašistlik luure, kes värvas kaadrit balti sakslaste, eesti kodanlike natsionalistide ja kodanlikus Eestis ulualust leidnud vene valgekaartlaste hulgast. Tegutses saksa luurekeskus "Grupp 6513", kontrrevolutsioonilised organisatsioonid "Ida leegionäärlik liikumine", "Päästekomitee" jt.***, kes varustasid fašiste luureandmetega ja aktiveerisid ning koondasid Nõukogude-vastaste elementide tegevust kogu vabariigis. Eriti aktiveerus klassivaenlase tegevus 1941.a. kevadel, mil sõjalis-poliitiline olukord

* V.I.Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 270.

** EKPA, f. 1, nim. 1-1, sü. 393, l. 69.

*** L.Barkov. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tallinn, 1966, lk. 42, 48.

teravnes.

Nendes tingimustes oli nõukogude võim sunnitud kasutusele võtma abinõud oma julgeoleku tugevdamiseks. Nädal enne fašistliku Saksamaa kallaletungi saadeti Eestist välja osa kontrrevolutsiooniliste ja valgekaartlike organisatsioonide aktiivsematest liikmetest, endise kaitsepolitsei juhtidest, suurtöösturitest, suurmaaomanikest, end töörahvavastase tegevusega kompromiteerinud kodanliku armees ohvitseridest ja politseitegelastest. Strateegiliselt tähtsa piirkonna puhastamine vaenulikust elemendist alanud Teise Maailmasõja tingimustes oli vajalik abinõu. Kuid riikliku julgeoleku organid ei pidanud järjekindlalt kinni kontrrevolutsiooni vastu võitlemise leninlikest printsiipidest. Olles isikukultuse mõjul seatud parteist ja rahvast kõrgemale, tegid nad väljasaatmise organiseerimisel ja läbiviimisel vigu. Osa ilmselt kontrrevolutsioonilisest elemendist jäi ümber asustamata, samal ajal saadeti välja ka isikud, kes ei olnud nõukogude korrale ohtlikud.

* * *

V.I.Lenini juhendite ja NLKP sotsialismi ehitamise ajalooliste kogemuste alusel korraldati nõukogude võimu ühe aasta jooksul vabariigi majanduselu põhjalikult ümber. Tööstus ja kaubandus, transport ja rahandus viidi peaaegu täielikult sotsialistlikele alustele ja arenesid edasi kiires tempos; maareformi tulemusena likvideeriti talupoegade maapuudus, organiseeriti sotsialistliku tootmise esimesed toed põllumajanduses ning laiendati külvipinda ligi 12000 ha võrra 1939.a. võrreldes. Tuginedes rahvamajanduse sotsialistlikule sektorile lülitati senised majanduslikud seosed monopolistliku kapitali huvides

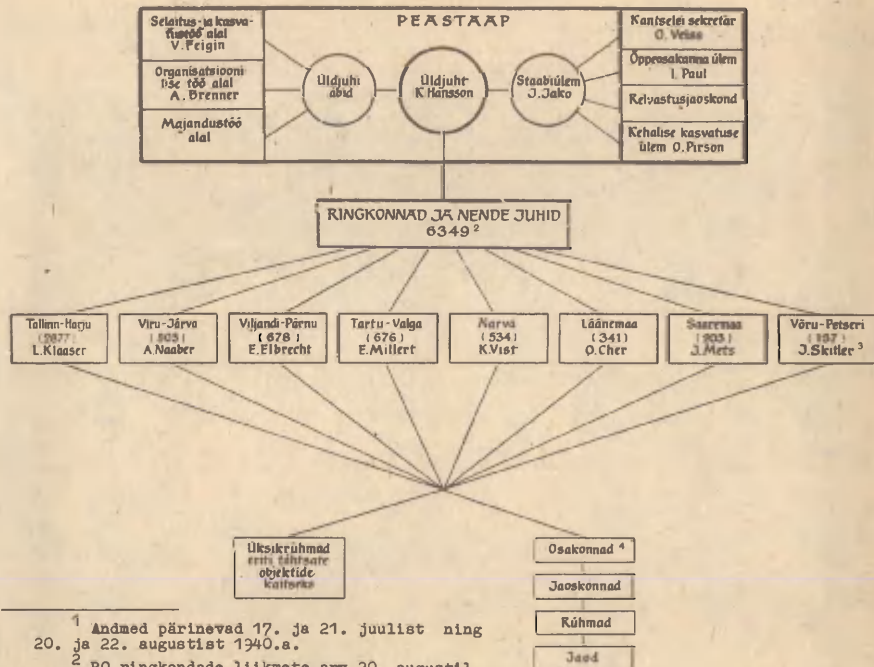
funktioneerivalt Lääne-Euroopa turult NSV Liidu vastastikuse koostöö ja abi suhetele rajaneva varustuse-turustuse süsteemi. Vaatamata sõjaolukorrale Euroopas, looma-söödaikaldusele eelmisel põllumajandusaastal, pingelisele ümberkorraldustööle kõikidel elualadel, kasvas tööstustoodang ühe aastaga 66,8% (1941.a. hindades),* kaubakäive suurenes ca 40 - 50% viimase kodanliku aastaga võrreldes, kindlustati vabariigi elanikkonna regulaarne varustamine. Paranes töötava rahva aineeline heaolu: likvideeriti tööpuudus, kaotati kõrged korteriüürid ja maksud, annulleeriti valdav osa talurahva võlakoormast, seati sisse riiklik sotsiaalkindlustus, tasuta tervishoid ja haridus. Vabariigi majanduse sotsialistlik ümberkorraldamine pani samuti aluse kultuuri ja teaduse kiirele arengule. Eesti rahva enamus oli saanud oma maa täieõiguslikuks peremeheks. Kõik see on täielikus vastuolus emigrantlike poliitikute ja "ühiskonnategelaste" versioonidega eesti majanduse ja kultuuri allakäigust "NSV Liidu okupatsiooni" tagajärjel.

Silmapaistvat osa revolutsiooniliste ümberkorralduste edukal läbiviimisel etendasid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV valitsuse liikmed: G.Abels, H.Allik, H.Arbon, O.Chern, N.Karotamm, P.Keerdo, B.Kumm, J.Lauristin, A.Mui, F.Okk, A.Pauk, A.Resev, N.Ruus, V.Sassi, O.Sepre, E.Tarkpea, J.Telman, J.Vares, A.Veimer, V.Botškarjov jpt.

Revolutsiooniliste ümberkorralduste tegemist raskendasid ekspluataatorliku klassi - kulakute - ja fašistliku põrandaaluse olemasolu, kodanlik-natsionalistliku ideoloogia ja eelarvamuste pärand, kogemustega nõukogude kaadri vähesus ja puudused klassivaenlase vastu võitlemise vormides.

* А.Веймер. Комплексное развитие и специализация Эстонского экономического административного района. Таллин, 1961, стр. 85.

Esimene nõukogude aasta rajas tee sotsialistliku rahvamajanduse ja kultuuri kiirele arengule, olles V.I.Lenini juhendite elluviimisel alust rajavaks kõigile vabariigi suurtele saavutustele tööstuse ja põllumajanduse, hariduse ja kultuuri ning riikliku tegevuse alal NSV Liidu vabariikide ühtses peres.



¹ Andmed pärinevad 17. ja 21. juulist ning 20. ja 22. augustist 1940.a.

² RO ringkondade liikmete arv 20. augustil 1940.a. seisuga.

³ 22. augustist 1940.a. alates.

⁴ Osakonnad moodustati ringkondades, mis hõlmasid kahe maakonna territooriumi.

NATSIONALISEERIMISE KUULUTAMISE

A K T

" " 1940.a. koostatud

.....
(ettevõtte nimetus)

natsionaliseerimise kohta alljärgnev akt:

.....
(ettevõtte nimetus)

on natsionaliseeritud arvates " " 1940.a.

Allakirjutanud vastutavad kogu nende hoolde usaldatud varanduse allesoleku eest ja nad on kohustatud hoolitsema ettevõtte tegevuse eest täie asjatundmisega, kandes isiklikku vastutust kõigi kahjude eest, mis ettevõttele võivad tekkida nende kahjustava tegevuse tagajärjel või nende passiivsest tegevuseta olekust.

- Allkirjad: 1) Komissar
2) Omanik
3) Ettevõtte valdajad
.....
4) Volinikud
.....
5) Kassapidajad
.....
6) Laohoidjad
.....
7) Teised isenijad,
kelle valduses on et-
tevõtte varandust
.....
8) Töölisnõukogu

**EKP TEGEVUS VABARIIGI SOTSIALISTLIKUL
INDUSTRIALISEERIMISEL**

E. K i v i m a a

Sotsialistliku industrialiseerimise all me teatavasti mõistame niisugust suurtööstuse, esmajoones rasketööstuse ja eriti selle südamiku - masinaehituse arendamist, mis tagab kogu rahvamajanduse, kõigi rahvamajandusharude tehnilise ja sotsiaalse ümberkorraldamise ja kasvu tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel baseeruva eesrindliku masinatehnika alusel, kindlustades ühtlasi tööstusele domineeriva koha rahvamajanduse kogutoodangus. "Sotsialismi ainsaks materiaalseks aluseks", rõhutas V.I.Lenin 1921.a. "võib olla mehhaniseeritud suurtööstus, mis suudab reorganiseerida ka põllumajanduse."*

Lähtudes sotsialistliku industrialiseerimise antud määratlusest tulenes sotsialistliku industrialiseerimise vajadus Eesti NSV-s esiteks kogu rahvamajanduse, sealhulgas põllumajanduse sotsiaalse ümberkorraldamise vajadusest ning teiseks tööstuse osatähtsuse tunduva kasvu tagamise vajadusest rahvamajanduses, mis oli tingitud kodanliku Eesti päevilt tekkinud mahajäämusest tootlike jõudude arengus.

Teatavasti oli Eesti tsaari-Venemaa koosseisus üheks tööstuslikult arenenumaks piirkonnaks, kus 1890. aastatest alates kulges võrdlemisi hoogne kapitalistlik industrialii-

* V.I.Lenin. Teosed. 32. kd., lk. 434.

seerimine. Kuid I maailmasõja ja sellele järgnenud sündmuste tõttu industrialiseerimise protsess Eestis katkes. Vähe sellest - kodanliku diktatuuri aastatel toimus koguni järsk tagasimine: suurtööstus, eelkõige masinaehitus ja metallitööstus laostusid. Seda näitab ilmekalt tööliste arvu langus rasketööstuse tähtsamates ettevõtetes.

Tehase nimetus	Tööliste arv 1913/1914.a.	Tööliste arv 1924.a.
Vene-Balti Laevatehas	7500	600
Beckeri tehas	3000	-
A/S. "Dvigatel"	1640	297
A/S. "Franz Krull"	425	250
R. Meyeri Keemiavabrik	360	135

Tootmine killustati rohkearvuliste väikeettevõtete vahel, kus valitses päris algeline tehnika ja domineeris käsitöö. Nii näiteks oli 1936. aastal Eestis tööstusettevõtteid 3688, neis töötajaid 47181, s.o. 12,8 töötajat ühe ettevõtte kohta.* Tootmise taolise killustatuse vahetuks tulemuseks oli tehniline mahajäämus, ühiskondliku tööviljakuse langus ja tööstuse kogutoodangu märgatav vähenemine, mis muutis põhjalikult kogu rahvamajanduse struktuuri. Kui näiteks 1916. aastal ületas Eesti tööstuse kogutoodang kahekordselt põllumajanduse toodangu, siis viisteist kuni kakskümmend aastat hiljem oli vahetegur kujunenud vastupi-

* A. Veimer. Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 310.

diseks. Nimelt aastail 1929 - 1936 andis tööstuse ja põllumajanduse toodangu kogusummast põllumajandus keskmiselt 68,5%, tööstus kõigest 31,5%.* Sisuliselt tähendas see desindustrialiseerimist ja kodanliku Eesti muutumist imperialistlikest suurriikidest sõltuvaks agraarriipsiks. 1930. aastate lõpul tööstuse areng küll mõnevõrra hoogustus, kuid see toimus peamiselt pooltoodete tootmise arvel imperialistlike suurriikide, eelkõige fašistliku Saksamaa vajadusteks.

Seoses nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis ja Eesti NSV astumisega NSV Liidu koosseisu 1940.a. algas tööstusliku tootmise järjekindel laienemine ja tõus. Lasti käiku mitmed varem tegevusetult seisnud ettevõtted, samuti alustati tööstusettevõtete rekonstrueerimist uue tehnika alusel, mis saabus vennasvabariikidest.

Kuid vabariigis alanud sotsialistliku industrialiseerimise protsessi katkestas 1941.a. hitlerliku Saksamaa kallaletung NSV Liidule ja Eesti NSV sattumine kolmeks aastaks fašistliku okupatsiooni alla, millest tingituna sotsialistliku industrialiseerimise läbiviimine Eestis kandus sõjajärgsesse perioodi, kujunedes määravaks põhisuunaks EKP tegevuses sotsialismi ülesehitamisel.

Fašistlik okupatsioon tekitas Eesti tööstusele määratu suurt kahju. Saksa okupandid hävitasid 45% Eesti NSV tööstuse põhifondidest. Eriti tugevasti said kannatada energeetika-, kütteainete-, puidu-, tekstiili- ja tselluloositööstus, mõnevõrra vähem tiku- ja ehitusmaterjalide tööstus.

Pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist 1944.a. kerkisid esmaste ülesannetena EKP ette tööstuse taastamise ja tema sotsiaalse ümberkorraldamise ülesanded, mis põhijoontes lahendati aastail 1945 - 1946. Juba

* L.Brutus. Eesti NSV sotsialistlikust industrialiseerimisest. Nõukogude Eesti majandus 1940 - 1960. Tallinn, 1960, lk. 58.

1946.a. lõpuks ületas vabariigi tööstuse kogutoodang sõjaeelse taseme. Samaaegselt jõuti põhihoontes lõpule ka tööstuse sotsiaalse ümberkorraldamisega (aeganõudvam töö sel alal oli käsitöönduse koopereerimine).

Pärast seda jäi sotsialistliku industrialiseerimise põhiülesandeks tootlike jõudude edasiarendamine, tööstusliku tootmise, eriti tootmisvahendite tootmise mastaapide pidev ja ulatuslik laiendamine, et Eesti NSV jõuaks tootmise mahu ja kvalitatiivsete näitajate poolest tasemele, mis vastaks Nõukogude Eesti objektiivsele kohale NSV Liidu kui terviku rahvamajanduses.

Vastavaid ülesandeid pidaski silmas Eesti NSV Ülemnõukogu poolt 1946.a. juulis NSV Liidu neljanda viisaastaku plaani alusel vastuvõetud Eesti NSV rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaan aastaks 1946 - 1950. Plaan nägi ette: "Kindlustada esmajärjekorras põlevkivi- ja põlevkivikeemia-, masinaehitus- ja ehitusmaterjalide tööstuse ning transpordi taastamist ja arendamist, mis on Eesti NSV rahvamajanduse taastamise ja arendamise olulisemaks eelduseks."* Elektrienergia toodang pidi viisaastaku jooksul kasvama kahekordseks.

Seega peamine tähelepanu oli pööratud rasketööstuse arendamisele. "Nõukogude Eesti industrialiseerimisel ei olnud muidugi määravat tähtsust sotsialismi ja kommunismi saatusele NSV Liidus, see ei etendanud otsustavat osa meie kodumaa julgeoleku tagamisel. Eesti NSV vajadusi oleks saanud rahuldada sellel masinaehituse ja teiste rasketööstusharude baasil, mis terves Nõukogude Liidus oli juba olemas. Rasketööstuse ülesehitamise Eesti NSV-s dikteerisid esmajärjekorras ja peaaegselt vabariigi enda huvid, vajadus tõsta vabariigi tootlikud jõud kõrgemale arenemistasele, luua kogu siinsele majandusele tugev progressiivne

* "Eesti Bolševik", 1946, lk. 1030.

alus."* Viisaastakuks ette nähtud 3,5 miljardi rublasest (vanas vääringus) kapitaalmahutusest paigutati rasketöös-
tusesse peaaegu 3/4, sealhulgas põlevkivitööstusesse 46%.
Keskmiselt iga elaniku kohta arvestatult tuli Eesti NSV-s
kapitaalmahutusi 2,6 korda rohkem kui Vene NFSV-s. Arves-
tades laastava sõja tagajärgi eraldas NSV Liidu valitsus
vabariigile suhteliselt suuremad summad kapitaalmahutus-
teks, samuti kõik vajalikud materiaalse-tehnilise varus-
tamise fondid, mida Eesti NSV rahvamajandus vajab.

Vabariigi industrialiseerimise, tööstuse, transpordi
ja ehitustegevuse arendamise küsimused olid pidevalt Ees-
timaa Kommunistliku Partei tähelepanu keskpunktis. Süste-
maatiliselt arutati neid küsimusi EKP kongressidel, EKP
Keskkomitee pleenumitel ja büroode istungitel, samuti par-
tei linna- ja maakonnakomiteede pleenumitel ja büroode is-
tungitel. Parteiorganite juhtimisel ja vahetul osavõtul
lahendati väga mitmesuguseid tööstuse ja transpordi aren-
damise tehnilisi ja organosatsioonilisi küsimusi. Tööstuse
ja transpordi töö küsimustesse sekkusid üha järjekindla-
malt ja aktiivsemalt ka ettevõtete parteialgorganisatsioonid,
mis tekkisid vastavalt vabariigi parteialgorganisatsioo-
ni kasvule.

Esimene partei-algorganisatsioon tööstuses moodustati
Tallinnas M.I.Kalinini nimelises vaguniremonditehases 22.
novembril 1944.a. Sama aasta detsembris moodustati partei-
algorganisatsioonid Tallinna Masinaehitustehases (endine
"Punane Krull"), trikotaaživabrikus "Marat", V.Kingissepa
nimelises teraviljakombinaadis ja mõnedes teistes ettevõ-
tetes.** 1946.a. alguses tegutses tööstusettevõtetes 44
parteiaalgorganisatsiooni, kuid viisaastaku lõpuks olid
nad loodud enamikus tehastes ja vabrikutes. Kui viisaasta-
ku algul tööstusettevõtete parteialgorganisatsioonide kommu-

* J.Käbin. Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas.
Tallinn, 1967, lk. 81.

** Очерки истории Коммунистической партии Эстонии.
Ш. Таллин, 1970, стр. 214.

nistid moodustasid kõigest 8,2% vabariigi parteiorganisatsioonist, siis viisaastaku lõpuks nende erikaal oli kasvanud 22%-ni.*

Partei-algorganisatsioonid selgitasid töötajatele viie aasta plaani ülesandeid, olid sotsialistliku võistluse algatajad ning progressiivsete töömeetodite juurutamise initsiaatorid.

Töölisklassi loova ja ennastalgava töö tulemusena taastati ja rekonstrueeriti põlevkivibasseini kaevandused, masinaehitustehased "Volta" ja "Ilmarine", varemtest tõusid ja asusid tegutsevate rivisse suured tekstiilitööstuse ettevõtted "Kreenholmi manufaktuur" ja "Balti manufaktuur". Märkimisväärseks saavutuseks oli leningradlaste abil uue tööstusharu - põlevkivigaasitööstuse - rajamine. Juba 1948. aastal sai Leningrad Kohtla-Järvelt gaasi ning alates 1953. aastast ka Tallinn.

1946. aastal Eesti NSV töölised - esimestena tekstiilitöölised, nende järel käevurid, masinaehitajad jt. tööstusharude töötajad lülitusid üleliidulisse sotsialistlikku võistlusesse viisaastaku ennetähtaegse täitmise eest. Viisaastaku viimasel - 1950. aastal võttis sotsialistlikust võistlusest osa juba 90% eesti töölistest.

Tööliste ja insener-tehniliste töötajate tootmisalase aktiivsuse tõusu kinnitas ka ratsionaliseerijate arvu kasv. Kui 1946. aastal juurutati vabariigis tootmisse 486 ratsionaliseerimisetepanekut, siis 1950. aastal juba 4312 ettepanekut.

Freesturba tootmise ja brikettimise meetodite põhjaliku täiustamise eest määrati 1949. a. grupile vabariigi töötajatele (R. Veeber, H. Drumm, F. Paalberg, S. Pokk, B. Pärn, A. Riisma, E. Riimand, A. Freiberg ja A. Haluga) riiklik preemia.** Nõukogude Eesti preemiad anti paljudele teadlastele,

* Очерки истории Коммунистической партии Эстонии. Ш. Таллин, 1970, стр. 272.

** Там же, стр. 267.

majandusjuhtidele ja tootmise eesrindlastele.

Võitluses viie aasta plaani ennetähtaegse täielikse eest silmapaistnud tootmise eesrindlastest said laialt tuntuks: sepp J.Vaarak, freesija R.Piilberg, treialid J.Kärdi ja J.Rähni, lukksepad A.Kuus, K.Proos ja H.Press, müürsepp K.Kärber, tekstiilitöölised M.Tahtarova, L.Kim jt. Enamus neist olid kommunistid. Nende eeskujule järgnes hulgaliselt töotajaid kõikides tööstusharudes.

Industrialiseerimise perioodil aetas EKP erilise hoolle alla tööliklassi ridade arvulise täiendamise ja tema kvalifikatsiooni tõstmise ülesanded. 1945. - 1950. aastani kasvas Eesti NSV tööliklass rohkem kui kahekordseks. Tööliklassi read täienesid vabariigis eelkõige maaelanikkonnarvel, siis kooli lõpetanud noorte, demobiliseeritud sõjameeste, aga samuti teistest liiduvabariikidest, peamiselt Vene NFSV-st hulgaliselt Eesti NSV-sse tulnud tööliste arvel.

Tööliste arvuline ja samuti tootmise mastaapide kasv nõudsid samaaegselt tehnilise intelligentsi ettevalmistamise tunduvat laiendamist. EKP Keskkomitee kavandas selleks õigeaegselt vajalikud abinõud. Aastail 1945 - 1950 andsid Eesti NSV kõrgemad õppeasutused ja tehnikumid vabariigile 2627 kõrgema ja 9199 kesk-eriharidusega spetsialisti,* neist märkimisväärse osa tööstuslikel erialadel.

Vabariigi parteiorganisatsiooni pideva tähelepanu objektiks olid viisaastakul ka tehnilise progressi küsimused. Industrialiseerimise protsessi koostisosana viidi sõjajärgsel viisaastakul läbi Eesti NSV tööstuse, transpordi ja muu tegevuse tehniline rekonstrueerimine, milleks põhilise osa vajalikest seadmetest Eesti NSV, sai teistest liiduvabariikidest, eeskätt Vene NFSV-st. Ettevõtted varustati uute kaasaegsete tööpinkide, masinate ja muu vajaliku sisseseadega, mis olid valmistatud Moskva, Lenin-

* Eesti NSV rahvamajanduse areng. Tallinn, 1967, lk.80, 82.

gradi, Uraali jt. meie suure kodumaa tööetteskeakuste teha-
tes. Tänu sellele suurenesid Eesti NSV tööstuse põhifondid
viisaastaku jooksul 2,7-kordseks. Tööstusettevõtete ümber-
varustamine uue tehnikaga võimaldas järjest ulatuslikumalt
mehhaniseerida rasket ja suurt jõukulu nõudvad tööprotses-
sid, mis koos töötajate kvalifikatsioonil kaevuga tagas
märgatava tööviljakuse tõusu. Viisaastaku jooksul kaevas
tööviljakus vabariigi tööstustes 2,3-kordseks. Kõik see
kokku tagas tööstuse kiiretempolise arengu, tööstuslike
tootmise mastaapide tunduva laienemise.

Eesti NSV tööstus ületas aastast aastasse plaanilised
ülesanded. Viie aasta plaan täideti 1949.a. juulis, seega
3 aasta ja 7 kuuga.

Viisaastaku sotsiaal-majanduslikest tulemustest töös-
tuse alal olid tähtsamad:

1) Erasektori täielik likvideerimine vabariigi töös-
tes. Vabariigi tööstuse kogutoodangust andis 1950.a. riik-
lik tööstus 87,4%, tööstuskooperatsioon 12,6%.

2) 1950. aastal ületas Eesti NSV tööstuse kogutoodang
sõjaeelse taseme 3,4-kordselt.

Järelikult tööstustoodangu kasvutempo Eesti NSV-a üle-
tas neljandal viisaastakul, eriti selle esimestel aastatel
tunduvalt NSV Liidu keskmise. NSV Liidu ja Eesti NSV töös-
tuse kasvutempost neljandal viisaastakul annab ülevaate
tabel lk. 106.

Eesti NSV tööstuse arengu ennaktempos väljendus järje-
kordselt NLKP hoolitsus riigi üksikute piirkondade minevi-
kult pärandatud industriaalse taseme ebaühtluse likvideeri-
misel.

Eesti NSV sotsialistliku industrialiseerimise protsess
jätkus ja viidi lõpule teisel sõjajärgsel viisaastakul -
aastail 1951 - 1955, mil veelgi hoogustus tööstuse tehni-
line rekonstrueerimine. Eesti NSV sai neil aastail vennas-
vabariikidest tuhandeid masinaid ja tööpinke masineehitus-
ja tekstiiliettevõtetele, põlevkivikaevandustele, ehitus-
materjalide tööstusele ja ülejäänud tööstusharudele. Töö-

tuse põhifondid kasvasid viisaastaku jooksul 94% võrra.

Tööstustoodangu kasvutempo
(protsentides eelmise aasta suhtes)*

Aastad	NSV Liit	Selle koosseisus Eesti NSV
1946	16	65
1947	22	38
1948	27	38
1949	20	21

Vastavalt plaanile arenesid ka viiendal viisaastakul kiiremini rasketööstuse tähtsamad harud - põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus, elektrienergia tootmine, masinaehitus, ehitusmaterjalide tööstus jt. Sõjajärgne tase jäeti kaugemale maha. Ka kerge- ja toiduainetetööstus olid jõudsalt aammul edasi liikunud. Tööstuse kogutoodang ületas 1955. aastal 1940.a. taseme 6,7-kordselt. Tööstustoodangult ühe elaniku kohta oli Eesti NSV jõudnud liiduvabariikidest esimeste hulka.

1955. aastaks võimegi lugeda Eesti NSV sotsialistlikku industrialiseerimist lõpuleviiduks. Sotsialistliku industrialiseerimise tulemusena oli Eesti muutunud endisest agaraarmaast kõrgestiarenenud sotsialistliku tööstusega vabariigiks. Täielikult oli muutunud kogu rahvamajanduse struktuur.

* Nõukogude Eesti majandus 1940 - 1960. Tallinn, 1960, lk. 35; Eesti NSV rahvamajandus 1969. aastal. Tallinn, 1970, lk. 66.

Tähtsamate tööstustoodangu liikide tootmine.*

	1940	1945	1950	1955
Elektrienergia - milj.kwh	190	124	435	941
Põlevkivi - milj. t.	1,9	0,9	3,5	7,0
Tehisgaas - milj. m ³	1,7	1,0	173	388
Vahelduvvoolumootorid (võimsusega 0,25 - 100 kW) - tuh. kW		29	486	862
Mineraalväetised (tingühi- kutes) - tuh. t.	-	2,5	77,9	143,1
Tsement - tuh. t.	70,9	45,6	90,6	111,3
Tellised - milj. ting- tellist	59,6	23,2	109,3	196,1
Katusepapp - milj. m ²	0,9	1,2	3,3	11,3

Eesti rahvamajanduse struktuur
(protsentides rahvatulust)**

Rahvamajandusharud	1929	1936	1955	1958
Tööstus	23,7	32,4	61,3	61,4
Põllumajandus	67,8	54,7	28,2	28,2
Transport	3,8	4,4	2,7	2,7
Muud harud	4,7	8,5	7,8	7,7
----- Kokku	100	100	100	100

* Eesti NSV rahvamajanduse areng. Tallinn, 1967, lk.25.

** Nõukogude Eesti majandus 1940 - 1960. Tallinn, 1960, lk. 57.

Kõige olulisem kvalitatiivne muutus rahvamajanduse struktuuris seisnes, nagu tabelist näha, eelkõige asjaolus, et tööstus ja põllumajandus olid vahetanud kohad. Kui tööstuse ja põllumajanduse toodangu kogusummast põllumajanduse osatähtsus 1929. - 1936.a. keskmisena oli 68,5% ja tööstuse osatähtsus 31,5%, siis 1955. - 1958.a. kohta saame täpselt vastupidise tulemuse - tööstuse osatähtsus oli nüüd 68,5% ja põllumajanduse osatähtsus 31,5%.*

Tööstuses endas oli märgatavalt kasvanud tootmisvahendite tootmise erikaal. Kui kodanlikus Eestis oli tootmisvahendite osatähtsus tööstuse kogutoodangus 38,2%, siis 1950. aastaks oli see kasvanud 41%-le, ning 1955.aastaks 54%-le.

Juhtivale kohale tõusid eeskätt põlevkivile tuginevad tööstusharud, samuti masinaehitus ja metallitöötlemine ning ehitusmaterjalide tootmine.

Põlevkivi kaevandamine, tema termiline töötlemine, elektrienergia tootmine tõusid uuele, kõrgemale tehnilisele tasemele. Tehniliselt rekonstrueeriti ka ehitusmaterjalide tootmine.

Kuigi vabariik sai valdava osa seadmeist vennasvabariikidest, kasvas siiski tunduvalt masinaehituse osatähtsus ka kohapeal. Liiduvabariikidevahelises tööjaotuses olid Eesti NSV-l soodsad eeldused mitmete seadmete, masinate ja aparaatide tootmiseks või nende tootmisest kooperaerimiskorras osavõtmiseks, hoolimata kohapealse metallurgiabaasi puudumisest. Juhtiva koha vabariigi masinaehituses omandas elektrotehnikatööstus, mis suure osa toodangust annab üleliidulisteks vajadusteks, samuti ekspordiks.

* Nõukogude Eesti majandus 1940 - 1960. Tallinn, 1960, lk. 58.

Rasketööstusharude eelisarengut tõestab kujukalt veel nende põhifondide osatähtsuse kasv. Kui 1936.a. kütteainete tööstuse erikaal tööstuse põhifondides oli 11,1%, siis 1955.a. ulatus see 25,5%-ni, metallitööstuse ja masinaehituse erikaal vastavalt 7,2 protsendilt 21,8%-ni.* Rasketööstuse osatähtsuse tõus muutis oluliselt ka tööstuse enda struktuuri, domineerivaks kujunes tootmisvahendite tootmine.

Samaaegselt oli vabariigi tööstuses toimunud ulatuslik tootmise kontsentratsioon. Kui 1936. aastal töötas 3688-s ettevõttes 47 181 töötajat, s.o. keskmiselt 12,8 töötajat ettevõttes, siis 1955. aastal töötas 500-s riiklikus ettevõttes 94 246 töötajat, s.o. keskmiselt 188,5 töötajat ettevõttes, seega ühe ettevõtte kohta arvestatult 14,7 korda rohkem töötajaid kui 1936. aastal.

Sõjajärgsetel viisaastakutel toimunud tööliklassi riidade kasvu (eriti ulatuslik oli see aastail 1950 - 1953) tulemusena ulatus 1955. aastal tööliste arv Eesti NSV

tööstuses	- 137,1 tuhandeni,
transpordis	- 36,9 tuhandeni,
ehituses	- 19,1 tuhandeni.

Kokku oli tööliste ja teenistujate arv rahvamajanduses kasvanud 360,8 tuhandeni.** Linnarahvastiku osatähtsus vabariigi elanikkonnas ületas 50%, mis kajastab samuti Eesti NSV industriaalset arengutaset.

Eesti NSV sotsialistliku industrialiseerimise omapära ja iseärasused seisnevad eelkõige asjaolus, et Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine toimus industriaalse NSV Liidu koosseisus.

Nõukogude Eesti ühinemine NSV Liiduga 1940. aastal, ajal, mil NSV Liit terfikuna oli juba läbinud sotsialistliku industrialiseerimise ajaloolise staadiumi, tähendas seda, et vanemates vennasvabariikides väljaarendatud sot-

* A.Veimer. Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 101.

** Eesti NSV rahvamajanduse areng. Tallinn, 1967, lk.15.

sialismi materiaalne baas - NSV Liidu sotsialistlik suur-tööstus, täitis Eesti NSV suhtes koos Eestis endas paikneva tööstusega kapitalismilt sotsialismile ülemineku materiaalse aluse osa, tunduvalt kergendades ja kiirendades seda üleminekut.

Noore liiduvabariigi jaoks kujunesid niisugused sotsialismi ehitamise soodsad tingimused, kus Eesti tööstuse enda, eriti hitlerlike okupantide laostavat tegevust arvestades, rohkem kui tagasihoidlik arengutase ei saanud muududa otseseks takistuseks sotsialistliku tootmisviisi võidule ja tootlike jõudude hoogsale arenemisele Eestis. NSV Liidu koosseisu kuulumise tõttu polnud Eestis tarvis arendada kõikide tootmisvahendite tootmist, mida Eesti rahvamajanduse arendamiseks vaja läks. Väikeriigile polekski see ülesanne olnud jõukohane. Terve Nõukogude Liidu industriaalsele võimsusele tuginedes võis Eesti NSV koondada oma jõu nende tööstusharude arendamisele, mille jaoks oli olemas vajalik toorainebaas (energeetika, põlevkivi- ja põlevkivikeemiatööstus ning mineraalväetiste tööstus) või ajalooliselt väljakujunenud tootmistraditsioonid (masinaehitus ja metallitöötlemine, tekstiili-, puidu- ja toiduainetetööstus).

Tänu kogu NSV Liidu tootmisalasele abile sai võimalikuks Eesti NSV industrialiseerimine võrdlemisi lühikese aja (8-10 aasta) jooksul. Sotsialistlikule industrialiseerimisele kaasnev rahvamajanduse tehniline rekonstrueerimine kaasaege tehnikatasele tugines enam-vähem täies ulatuses NSV Liidu kui terviku sotsialistliku majanduse võimsusele ja omakasupüüdmata abile. Tööstuse ülesehitamisel võis meie vabariik ära kasutada terve Nõukogude Liidu industriaalse arenemise tulemusi, võis tugineda kogu riigi teaduse ja tehnika saavutustele, tema teaduslikule ja tehnilisele kaadrile. Eesti NSV industrialiseerimisel kasutati laialdaselt ära ka sotsialistliku töö organiseerimise kogemusi, sotsialistliku võistluse ja novaatorite liikumise vorme, mis olid olemas teistes NSV Liidu tööstuspiir-

kondades.

Sotsialistlik vastastikune abistamine tagas Eesti NSV tööstusele soodsad arenemistingimused.

Aastail 1945 - 1948 toodi vennasvabariikidest Eesti NSV-sse sisse toorainet, materjale, tarbekaupu ja masinaid rohkem kui 2,6 miljardi rubla väärtuses. Kuna vabariigi ressursid olid laastava sõja tagajärjel piiratud, võis ta samal ajal teistele vabariikidele vastu anda oma toodangut ainult 1,5 miljardi rubla eest.* Tänu vanemate liiduvabariikide toetusele ja abile, ei tulnud eesti rahval ennast vabariigi industrialiseerimise ajajärgul märkimisväärselt piirata, vaid viimasega kaasnes elanikkonna, eriti töölisklassi elatustaseme vahetpidamatu tõus.

Kuna sotsialistlik industrialiseerimine eitab nii ülemäära kitsast spetsialisatsiooni kui ka autarkiat, siis vabariigi tööstusliku struktuuri kujunemisel ilmnes kaks tendentsi: ühest küljest divergents, s.o. tööstusliku struktuuri avardamisele uute tootmisharude arendamise ja toodete sortimendi laiendamise teel; teisest küljest spetsialiseerumine, s.o. vahendite ja jõupingutuste kontsentreerimine üksikute, Eesti NSV jaoks kõige efektiivsemate tootmisharude ja liikide arendamisele.

Sotsialistliku industrialiseerimise käigus määravaks kujunenud masinalise tootmise printsip vabariigi kogu materiaalse tootmise sfääris oli tähtsaimaks eelduseks kaasaegse teaduslik-tehnilise revolutsiooni tõstatatud uute komplitseeritud ülesannete lahendamisele. Sotsialistlikule industrialiseerimisele järgnenud aastatel saavutatud vabariigi tööstusliku tootmise ja kogu rahvamajanduse uus, veelgi jõudsam tõus, on Eesti NSV töötajate hinnatavaks panuseks kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomisel NSV Liidus.

* J. Käbin. Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas. Tallinn, 1967, lk. 89.

**EKP TEGEVUS VABARIIGI PÖLLUMAJANDUSE
KOLLEKTIVISEERIMISEL**

E. K i v i m a a

Kuigi esimesed sammud põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks Eesti NSV-s astuti juba aastail 1940 - 1941, kandus selle sotsialistliku ülesehitustöö väga tähtsa ja raske ülesande lahendamine puhkenud NSV Liidu Suure Isamaasõja ja Eesti NSV fašistliku okupatsiooni alla langemise tõttu sõjajärgsesse perioodi.

Juba pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist 1944.a., asus vabariigi parteiorganisatsioon, arvestades leninlikku sotsialismi ülesehitamise plaani, järk-järgult ette valmistama vajalikke poliitilisi, organisatsioonilisi, sotsiaal-majanduslikke ja materiaal-tehnilisi eeldusi põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks.

Määravat tähtsust poliitiliste ja organisatsiooniliste eelduste kujundamisel etendas Eesti NSV valdade ja külade parteilise juhtimise taastamine ja kindlustamine. Kui 1945.a. algul teostas külaühiskonna parteilise juhtimise funktsiooni paljudes valdades kohapeal sageli ainult üks inimene - valla partorg, siis 1948.a. alguseks oli Eesti NSV-s moodustatud juba 320 valla ja küla territoriaalset parteiorganisatsiooni, millesse kuulus 2616 kommunisti, neist 1735 partei liiget ja 881 liikmekandidaati. Parteiorganisatsioonide kiire kasv ja tugevnemine vabariigi valdades ja külades, eriti EK(b)P vallakomiteede moodustamine

ja töölerakendamine 1947.a., oli väga tähtsaks tingimuseks põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesande lahendamisele asumiseks Eesti NSV-s. Samaaegselt parteior- ganisatsioonidega olid kasvanud ja tugevnenud ka komsomo- liorganisatsioonid Eesti külas, samuti 1948.a. Eesti NSV-s esmakordselt valitud valla- ja külanõukogud ning nende täidesaatvad organid.

EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu sõ- jajärgsete aastate agrarpoliitika tähtsamad abinõud soo- dustasid igati poliitiliste eelduste kujunemist, ning ta- gasid samuti põllumajanduse kollektiviseerimiseks vajali- kud sotsiaal-majanduslikud ja materiaal-tehnilised tingi- mused.

Nende loomisel etendas kõige kaalukamat osa sõjajärgne maareform aastail 1944 - 1947, mis läks mõnevõrra kaugema- le 1940/1941.a. reformist, andes veelgi tugevama hoobi kü- la kapitalistlikele elementidele. Maakasutamise maksimaal- seks suuruseks määrati nüüd 20 - 30 ha ühe majapidamise kohta, saksa okupantide käsilastele aga 5 - 7 ha ühe maja- pidamise kohta. Võõrandatud maa arvati riiklikku maafondi, millest maareformi käigus said maad üle 42 000 maata ja vä- hese maaga talupoja. Maareform nivelleeris tunduvalt maa- kasutustes varem valitsenud ebavõrdsust. Peale maa anti uusmaa- ja juurdelõikesaajatele 4336 suurmaapidajatelt voo- randatud hobust, 13 408 veist, 3903 siga, 1806 atra, 386 heinaniitjat, 2152 vankrit, 14296 kõrvalhoonet, 4639 elu- maja jne. Teostanud maavalduste jt. tootmisvahendite üm- berjaotamise töötava talurahva, eelkõige maaproletariaadi ja kehvtalurahva huvides, ei seadnud EKP agrarpoliitika, sealhulgas maareform aga kaugeltki oma eesmärgiks indivi- duaal-väiketalumajapidamiste õitseleviimist. Kogu NSV Lii- du põllumajanduses juba ammu võetud kurss tööde igakülgse- le mehhaniseerimisele muutis päevaselgeks, et maareformi käigus loodud väiketalumajanditel pole soodsaid arengu- perspektiive, et nad pole suutelised kindlustama kehv- ja kesktalupoegade ainelise olukorra põhjalikku paranemist

ega lahendama põllumajanduse arendamise põhiülesandeid, milleks oli uute maade ülesharimine, melioratsioon, põlviljakuse tõstmine ja karja produktiivsuse suurendamine. Juba 1947. aastaks võisid töötava talurahva laiad hulgad Eesti NSV-s oma isiklike kogemuste najal veenduda, et jõuka ja kultuurse eluni nad oma individuaalmajapidamiste baasil ei jõua. Taolise veendumuse tekkimiseks aitas kaasa ka sõjajärgsete aastate maksupoliitika, mis tööstuse arendamiseks ja teisteks üldriiklikeks vajadusteks mobiliseeris talurahvalt põllumajandussaaduste kohustuslike müüginormide ja põllumajandusmaksu näol küllaltki suure osa nende sissetulekutest.

Tähtis osa põllumajanduse kollektiviseerimise eelduste ettevalmistamisel oli ka kulakluse piiramise ja väljatõrjumise poliitika järjekindlal teostamisel. Juba kulakluse maavalduse kärpimine, nende osaline eksproprieerimine maa-reformi käigus (peale tunduva osa maast võõrandati kulaklikest ja muu nõukogude-vastase elemendi majapidamistest veel üle 9000 hobuse, üle 17 000 lehma, ligi 8000 põllumajanduslikku masinat ja palju muud vara) nõrgendas tunduvalt kulakluse majanduslikku baasi. Kulakluse majandusliku kasvu pidurdas ka riikliku krediidi sulgemine neile, palgatöö kasutamise piiramine ja nende väljatõrjumine põllumajanduslikust kooperatsioonist. 1947.a. teisel poolel alustatud maksupoliitika kaudu teostatav pealetung viis kulakluse majanduslike positsioonide edasisele järsule õonestamisele ja nende poliitilise mõju langusele külas, ning näitas talurahva laiadele hulkadele, sealhulgas keskmikele veenvalt, et minevikus traditsiooniline "haljale oksale" jõudmise tee on jäädavalt suletud, et nõukogude võim hoiab kindlalt kurssi ekspluataatorlike majapidamiste likvideerimisele.

Kaalukat osa eelduste ettevalmistamisel üleminekuks sotsialistlikele suurmajapidamistele etendas põllumajandusliku kooperatsiooni areng, mis nõukogude korra tingi-

mustes kujunes töötava talurahva tõeliseks massiorganisatsiooniks. Organiseerides töötava talurahva omakasupüüdmatut ja võrdõiguslikku koostööd kasvatas põllumajanduslik ühistegevus talupoegades kollektivismi, valmistas ette psühholoogilise tasapinna kollektiivmajapidamistesse ühinemiseks. EKP Keskkomitee esialgne suund taotles, et kolhoosid kasvaksid vabariigis orgaaniliselt välja kooperatsiooni madalamatest vormidest. Kuna see oleks nõudnud küllalt pikka aega, milleks polnud vajadust, siis algas kolhoosiliikumine Eesti NSV-s kohe põllumajanduslike artelide moodustamisest.

Materiaal-tehnilistest eeldustest põllumajanduse kollektiviseerimiseks etendas peamist osa masina-traktorijaamade taasloomine. Pärast okupantide väljatõrjumist loodi EKP Keskkomitee initsiatiivil Eesti NSV-s uuesti 24 masina-traktorijaama ja 240 neile alluvat hobulaenutuspunkti. Esialgu osutas riik nende kaudu otsesest tootmisalast abi kehvi- ja kesktalupoegadele, eelkõige uusmaasaajatele, vabastades nad kulakute sõltuvusest. Kehvikute ja keskmike hulgad olid samuti teadlikud selles, et kolhoosidesse ühinemise korral nad võivad tugineda masina-traktorijaamadele. Masina-traktorijaamade töö kaudu veendus talupoeg üha kindlamiini, et masinate kasutuselevõtmine põllumajanduses suurendab märksa tööviljakust ja kergendab tööd. Seda veendumust aitasid veelgi süvendada sovhoosid, mida endiste kapitalistlike suurmajandite baasil organiseeriti umbes 100. Varustatud kaasaegse tehnikaga, samuti agro- ja zootehnilise kaadriga, suutsid sovhoosid juba oma esimestel tegevusaastatel saavutada tunduvalt kõrgemad näitajad põllunduses ja loomakasvatuses, kui naabruses asuvad üksiktalumajapidamised, veendes sellega laiu talurahva hulki sotsialistliku suurmajapidamise majanduslikes eelistes.

Teatud osa põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistamisel etendas EKP juhtimisel toimuv linnade tööstusettevõtete ja asutuste šeflus valdade üle, samuti Eesti

NSV talupoegade ekskursioonide korraldamine aastail 1947 - 1948 vennasvabariikide majanduslikult tugevamatesse kolhoosidesse, sealhulgas eesti kolhoosidesse Põhja-Kaukaasias ja Leningradi oblastis.

Vanemate liiduvabariikide töötava talurahva poolt juba ammu valitud kolhooside tee ning Eesti NSV põllumajanduses riikliku sektori rajamine ja selle edukas areng näitasid talurahvale veenvalt, et põllumajandusliku tootmise jõudsamaks edasiviimiseks, selle moderniseerimiseks kaasaja tasemel tuleb varem või hiljem üle minna sotsialistlikele suurmajapidamistele

Kuigi esines ka mõningaid pidurdavaid faktoreid (tugev kulakluse ja teiste nõukogudevastaste elementide kolhoosidevastane propaganda, eesti talurahva küllalt tugev kiindumus oma väikeomandisse, tolleaegne raske olukord NSV Liidu põllumajanduses tervikuna, millest olid enam-vähem informeeritud ka Eesti NSV talupojad), kujunesid niihästi objektiivsed kui ka subjektiivsed eeldused üleminekuks sotsialistlikule suurmajapidamisele Eesti NSV põllumajanduses põhijoontes välja 1947.aastaks. Kui esialgu, vahetult pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist EKP jättis oma propaganda ja agitatsioonitöös põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimused täiesti kõrvale, siis seoses eelduste kujunemisega üleminekuks sotsialistlikele suurmajapidamistele, astuti juba 1946.a. lõpul vabariigis esimesi samme kolhoosikorra ja kolhooside loomise propageerimise suunas, ning 1947.a. jõuti esimeste kolhooside moodustamiseni.

EKP tegevust põllumajanduse kollektiviseerimise läbi viimisel võib jaotada 3 põhietapiks.

Esimesel etapil, mis hõlmab ajavahemikku 1947. aastast kuni 26. jaanuarini 1948.a., piirdus algul kolhooside moodustamiseks läbiviidav selgitus- ja organiseerimistöö üksikute valdade ja küladega. EK(b)P Keskkomitee suhtus põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesandesse väga tõsiselt ja ettevaatlikult, lubamata mingit kiirusta-

mist. Kindla suuna vabariigi parteoorganisatsioonile põllumajanduse kollektiviseerimiseks andis ÜK(b)P Keskkomitee 21. mail 1947.a. direktiivne otsus "Kolhooside rajamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s". Otsus soovitas põllumajanduse kollektiviseerimise juhtimisel silmas pidada järgmisi nõudmisi:

1. Lähtuda sellest, et kolhooside rajamisel ei tule avaldada tõtlikkust, mitte teha sel alal ebareaalseid plaane, vaid luua kolhoose täieliku vabatahtlikkuse alusel;

2. Kolhoosidesse tuleb esmajärjekorras võtta kehvtalu-poegi;

3. Kolhoosid tuleb üles ehitada kaasaegse põllumajandustehnika baasil, luues neid hästi varustatud traktorijaamade piirkonnas;

4. Organiseeritavad kolhoosid peavad olema eeskujulikud mustermajandid, mis suudavad tegelikkuses näidata kollektiivse majapidamise eeliseid ja paremusi ning seega propageerida kollektiviseerimise ideid talurahvahulkades.

Otsuses pandi Leedu, Läti ja Eesti K(b)P-de Keskkomiteedele ette esitada 1. juuniks 1947.a. ÜK(b)P Keskkomiteele oma kaalutlused kolhooside rajamise praktilistes küsimustes.*

31. mail 1947.a. oli ÜK(b)P Keskkomitee otsus läbiarutamisel EK(b)P Keskkomitee büroo istungil, kus kavandati konkreetsed ettepanekud kolhooside rajamiseks Eesti NSV-s. Nähti ette asuda kehvikute hulgas organisatsioonilisele ja poliitilisele tööle kolhooside moodustamiseks vabariigi neis kohtades, kus selleks on vajalikud tingimused, arvestusega, et juba 1947. aastal oleks Eesti NSV-s loodud 17 kolhoosi.

* Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам /1917 - 1967 гг./. Том 3. Москва, 1968, стр. 427 - 428.

ÜK(b)P Keskkomitee otsusest ja selle realiseerimise kavast informeeriti maakondade parteikomiteede sekretäre 1947.a. juunis. Ühtlasi anti neile kolhooside moodustamise korra kohta esialgsed juhtnöörid. Nende kohaselt pidi kolhooside rajamine toimuma parteiorganite vahetu kontrolli all. Kui teatud külas avaldasid kolhoosi astumiseks soovi vähemalt 3 talupoega, siis tuli nendest moodustada kolhoosi organiseerimise initsiatiivgrupp. Initsiatiivgrupi pidi kinnitama valla parteikomitee või parteialorganisatsioon, seejärel maakonna parteikomitee büroo. Kui initsiatiivgrupis oli vähemalt 8 talumajandit, siis esitas maakonna parteikomitee EK(b)P Keskkomiteele taotluse kolhoosi moodustamiseks. Alles pärast vastava taotluse läbivaatamist ja kinnitamist EK(b)P Keskkomitee büroo istungil võidi läbi viia organiseerimiskoosolek ja seega rajada kolhoos.

Vabariigi parteiorganisatsiooni tervikuna ÜK(b)P Keskkomitee 21. mai 1947.a. otsusest ei informeeritud, sellest olid teadlikud üksnes EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu ning maakondade juhtivad töötajad, kes koos kohtadel vastavasuunalist initsiatiivi näidanud talupoegade-kommunistidega võtsidki enda peale põhilise töö esimeste kolhooside organiseerimisel.

Esimesena jõuti vabariigis kolhoosi moodustamiseni Sakla külas Valjala vallas Saaremaal. Kolhoosi organiseerimiskoosolekul 27. augustil 1947.a. arutati kõigepealt läbi ja kinnitati kolhoosi põhikiri. Kolhoosi nimeks otsustati võtta kuulsa saarlase, EKP ühe rajaja ja väljapaistva juhi V. Kingissepa nimi. Valiti kolhoosi juhatus ja revisjonikomisjon.

Teine kolhoos moodustati Eesti NSV-s 1947.a. septembris Põlva vallas Võrumaal, kolmas 1947.a. oktoobris Kavastu vallas Tartumaal, neljas 1947.a. novembris Kuigatsi vallas Valgamaal ja viies 1947.a. detsembris Lihula vallas Läänemaal. Kokku suudetigi 1947.a. jooksul kavandatud 17 kolhoosi asemel organiseerida kõigest 5 kolhoosi. Mahajää-

mus oli eelkõige tingitud sellest, et kogu vabariigi parteiorganisatsiooni, reas maakondades isegi valdade ja külade parteiorganisatsioone, ei mobiliseeritud kolhooside rajamisele, samuti osaliselt juhuslikkusest valdade valikul esimeste kolhooside moodustamiseks jt. teguritest.

Vabariigi esimeste kolhooside rajamise initsiaatoriteks olid külas töötavad kommunistid ja külla tagasipöördunud demobiliseeritud sõjamehed. Kõigi 1947.a. moodustatud kolhooside esimeesteks valiti kommunistid.

Esimesed kolhoosid vabariigis olid väikesed, koosnesid 9 - 16 perest. 1947.a. lõpuks oli Eesti NSV-s kolhoosidesse ühinenud 67 perekonda, perekonnaliikmete üldarvuga 250 inimest, neist töövõimelisi 126. Esimestesse kolhoosidesse astusid peamiselt kehvtalupojad, samuti hobulaenuspunktide ja abimajandite töölised. Maakondade parteikomiteede tollaegsete hinnangute alusel olid 1947.a. kolhoosidesse ühinenud perekondadest oma sotsiaalselt seisundilt 37 kehvikute, 7 keskmike ja 23 tööliste perekonnad.

Kolhooside rajamise hoogustamiseks oli EK(b)P Keskkomitee büroo 12.novembril 1947.a. arutanud küsimust "UK(b)P Keskkomitee otsuse "Kolhooside rajamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s" täitmise käigust". Nentunud tõsiseid puudujääke otsuse täitmisel reas maakondades, nõudis büroo otsus kollektiviseerimise alal tehtava töö tugevdamist. Otsust läbi arutades konkretiseerisid maakondade parteikomiteed oma esialgseid plaane kolhooside rajamiseks. Selle tulemusena muutus 1947.a. lõpul loengupropaganda ja agitatsioonitöö kolhoosiliikumise küsimustes järjekindlamaks ja ulatuslikumaks. Ka ajakirjandus hakkas käsitlema Eesti NSV põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamisega seotud küsimusi. 1947.a. lõpul asus kolhooside organiseerimisega tegelema samuti suur osa valdade parteiorganisatsioonidest.

Selgitus- ja organiseerimistöe laienemine uute kolhooside moodustamiseks koos kulaklusevastase võitluse edasise hoogustamisega, mis toimus EK(b)P Keskkomitee büroo 6.det-

sembri 1947.a. istungi otsuse alusel, samuti ulatuslik ja igakülgne riiklik abi esimestele kolhoosidele, mis tagas nende kiire tugevnemise ja kindlustamise, löi eeldused kolhoosiliikumise laienemiseks Eesti NSV-s, kuid 1947.a. jooksul ei suudetud neid enam realiseerida. Eelnevalt tehtud tööle tuginedes suudeti aga 1948.a. jaanuaris rajada 7 uut kolhoosi.

Teine etapp EKP tegevuses põllumajanduse kollektiviseerimisel algas 26. jaanuaril 1948.a., mil EK(b)P Keskkomitee büroo võttis vastu otsuse "Parteiorganisatsioonide ülesannetest kolhooside rajamisel Eesti NSV-s". Otsuses rõhutati, et põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine on üheks kogu vabariigi parteiorganisatsiooni ja iga kommunisti tähtsaimaks ülesandeks. Otsus nõudis kommunistidelt laiaulatusliku selgitustöö läbiviimist sulaste, kehv- ja kesktalupoegade hulgas põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesannetest ja teedest, suunates talupoegade poliitilist aktiivsust ja initsiatiivi kolhooside rajamisele. EK(b)P maakondade ja vallakomiteesid ning partei-algorganisatsioone kohustati kolhooside rajamisel juhinduma ÜK(b)P Keskkomitee 21. mai 1947.a. direktiivsest otsusest, ning keelati ühtlasi kolhoosidesse võtta kula- kuid, saksa okupantide käsilasi ja bandiitide perekondi, kelle majandid olid vähendatud 5 - 7 hektarini.

EK(b)P Keskkomitee büroo mainitud otsus arutati läbi kõigis vabariigi partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonides. Koos otsusega oli parteiorganisatsioonidesse saadetud veel EK(b)P Keskkomitee kiri "Eesti NSV-s organiseeritavate kolhooside vormistamise korrast", mis konkretiseeris esialgseid juhtnööre ja praktikat kolhooside moodustamise korra kohta.

Parteiorganisatsioonide koosolekutel kiitsid kommunistid oma sõnavõttudes ja vastuvõetud otsuses EK(b)P Keskkomitee büroo otsuse heaks ja õigeaegseks. Enamikul koosolekuteist kavandati ühtlasi konkreetsed üritused selgitustööks talurahva laiades hulkades, kolhooside organiseeri-

miseks ning võitluseks kulakute ja kodanlike natsionalistide kolhoosivastase propaganda vastu.

Maakondade parteikomiteed koostasid kollektiviseerimisliikumise sihikindlaks ja plaanipäraseks juhtimiseks konkreetsed ürituste plaanid.

Järgnevalt laienes tunduvalt kolhoosikorra kasuks tehtav propaganda ja agitatsioon vabariigis. Põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamisega seotud probleemid hakkasid domineerima rahvakoosolekutel ja kogunemistel valdades, samuti grupi- ja individuaalvestlustes. Ettekannete ja selgitavate sõnavõttudega partei poliitikast külas esinesid talurahva ees sageli partei- ja nõukogude töötajad. Järsult laienes kolhoosikorra kasuks tehtav propaganda ajakirjanduses.

Rööbiti poliitilise selgitustööga aktiveeris valdades, kus parteiorganisatsioonid olid kavandanud reaalsed ja konkreetsed ülesanded, ka organiseerimistöo initsiatiivgruppide ja kolhooside moodustamiseks. Selle tulemuseks oli vabariigis juba 5. märtsiks 1948.a. vormistatud ja kinnitatud 86 initsiatiivgruppi.

Et kiirendada initsiatiivgruppide kolhooside moodustamist kinnitas EK(b)P Keskkomitee büroo 1. märtsil 1948.a. oma esindajateks maakondadesse kolhooside organisatsioonilisel vormistamisel rea vabariigi juhtivaid töötajaid, ning kehtestati kord, et EK(b)P Keskkomitee büroo istungitel vaadatakse maakondade parteikomiteede ettepanekud kolhooside moodustamise kohta läbi üksnes pärast Keskkomitee esindajate poolt initsiatiivgruppide koosseisu ja kolhooside rajamise tingimuste kontrollimist kohtadel. Keskkomitee esindajaid kohustati pärast kolhoosi kinnitamist Keskkomitee bürool osa võtma ka kolhoosi organiseerimiskoosolekust. 1948.a. kevadeks kasvas kolhooside arv Eesti NSV-s 58-ni. 236-st vallast olid kolhoosid rajatud juba 49 vallas. Seoses kevadiste põllutööde algusega uute kolhooside rajamine soikus - mais moodustati ainult 1, juunis aga ei moodustatud mitte ühtegi kolhoosi.

Vaatamata parteiorganite mitmeastmelisele kontrollile õnnestus üksikutel kulakutel ja teistel nõukogudevastastel elementidel siiski pugeda ka kolhoosidesse, et neid seestpoolt õonestada. Valvsuse tõstmisele kutsusid maakondade parteikomiteesid ja valdade parteiorganisatsioone EK(b)P büroo otsused 17. märtsist 1948.a. "Partei poliitika jämedast moonutamisest kolhooside rajamisel Viljandimaal" ja 10. aprillist 1948.a. "Tõsisest veast EK(b)P Järvamaa Komitee töös kolhooside rajamisel". Viljandimaal oli maakonna parteikomitee ning Holstre ja Tarvastu vallakomiteede lühinägelikkuse tõttu valitud kahe esimese kolhoosi esimeesteks klassivõõrad isikud, Järvamaal Väätša valla Lõõla külas oli initsiatiivgrupp rajatud kulakute algatusel.

Maakondades ja valdades kolhooside loomiseks tehtava selgitus- ja organiseerimistöö intensiivistamiseks võttis EK(b)P Keskkomitee büroo 23. juunil 1948.a. vastu otsuse "Kolhooside rajamise käigust vabariigis". 1948.a. juulis-augustis toimusid EK(b)P Keskkomitee büroo antud otsuse põhjal enamikus valdades kinnised parteikoosolekud, kus arutati EK(b)P Keskkomitee 26. jaanuari 1948.a. otsuse, samuti ka oma parteiorganisatsiooni otsuste täitmise käiku.

Seejärel asusid maakondade parteikomiteede bürood regulaarselt ära kuulama valdade parteikomiteede ja algorganisatsioonide sekretäride aruandeid EK(b)P Keskkomitee büroo 26. jaanuari 1948.a. otsuse täitmise käigust, kindlustades sellega ka suure osa mahajäävate valdade parteiorganisatsioonide mobiliseerimise põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesannete lahendamisele. Valdade parteikomiteed ja algorganisatsioonid hakkasid omakorda nõudma aru kommunistidelt.

Kõik see viis kollektiviseerimisliikumise hoogustumisele Eesti NSV-s 1948.a. sügisel. 1. oktoobriks 1948.a. kasvas kolhooside arv vabariigis juba 195-ni.

Seoses kollektiviseerimisliikumise olulise laienemisega otsustas EK(b)P Keskkomitee büroo muuta kolhooside vor-

mistamise korda järgnevalt:

1. Initsiatiivgrupid kinnitati lõplikult EK(b)P valla-
komiteede istungitel või valdade partei-algorganisatsioonide
koosolekutel.

2. Maakondade parteikomiteed vaatasid läbi ja kinnitasid
valdade parteikomiteede ja partei-algorganisatsioonide
taotlused initsiatiivgruppide baasil kolhooside moodustamiseks
ning järgneva 3 - 4 päeva jooksul viisid läbi kolhoosi
organiseerimiskoosoleku.

3. Keskkomitee põllumajandusosakond kontrollis järgnevalt,
kas loodud kolhoosid vastavad kehtestatud nõuetele, ning pärast seda
esitas maakondade parteikomiteede otsused kolhooside moodustamisest
lábivaatamiseks ja kinnitamiseks EK(b)P Keskkomitee büroole.

Uut hoogu kolhooside rajamisel andis põllumajanduse kollektiviseerimise
edasiste perspektiivide ja ülesannete arutamine 15. - 16. oktoobril 1948.a.
toimunud EK(b)P Keskkomitee XXIV pleenumil. Pleenumi päevakorras oli
"Olu-kord ja ülesanded Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise
alal". Vastuvõetud otsuses rõhutas pleenum, et vabariigi parteiorganisa-
tsiooni ja kõigi nõukogude, majandus- ja kooperatiivsete organite
peaülesandeks maal on põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine.
Selle täitmiseks peavad nad veelgi tihendada sidemeid töötavate
hulkadega külas, tõhustama selgitustööd kolhoosikorra eelistest
ning järsult parandama tööd kolhooside organiseerimiseks, nende
poliitiliseks, organisatsiooniliseks ja majanduslikuks kindlustamiseks.

EK(b)P Keskkomitee XXIV pleenumi otsus arutati läbi maakondlikel
parteiaktiivi koosolekutel 1948.a. oktoobri lõpul ja partei-
algorganisatsioonide koosolekutel 15. novembriks 1948.a. Valdade
parteiorganisatsioonide koosolekutel analüüsi põllumajanduse
kollektiviseerimise senist käiku vallas, samuti kollektiviseerimis-
alaste ülesannete täitmist kommunistide poolt. Terava kriitika
alla võeti

kommunistid, kes oma ülesanded olid jätnud täitmata, eriti kommunistid-talupidajad, kes polnud veel esitanud avaldusi kolhoosi astumiseks. Kõikide valdade parteiorganisatsioonid otsustasid pleenumi otsusest lähtudes intensiivistada põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise protsessi.

EK(b)P Keskkomitee XXIV pleenumi otsus sai juhendiks ka Eesti NSV kolhoosnike I kongressile, mis toimus 1948. aasta novembris. Kongressi läkituses püstitati kolhoosnike ette peale kolhooside organisatsioonilis-majandusliku kindlustamise ülesannete veel ülesanne "agaralt selgitada keh- ja kesktalupoegadele kolhoosielu paremusi..., meeles pidades, et meie kõigi kolhooside eeskujulik töö, põllumajanduslike kultuuride kõrge viljakus, loomade kõrge produktiivsus, kolhoosnike suur tulu on parimaks kolhoosi agitatsiooniks töötavate üksiktalunike hulgas". 1948.a. IV kvartalis avaldasidki kolhooside positiivsed majanduslikud tulemused kollektiviseerimise käigule vabariigis juba vahetut mõju. Kollektiivmajapidamiste üleolekut üksiktalunditest demonstreerisid eelkõige põllukultuuride saagid, mis olid kolhoosides kõrgemad üksiktalumajapidamiste saakidest. Head saagid põllunduses tagasid kolhoosides soliidse kogutoodangu. Kuid kolhooside rahaline sissetulek jäi tollal kehtinud madalate varumis- ja kokkuostuhindade tõttu 1948.a. suhteliselt madalaks. 58 kolhoosi kogu rahaline sissetulek oli 2 912 900 rubla, seega keskmiselt iga kolhoosi kohta 50 222 rubla.

Head saagid põllundusest ja suhteliselt madalad riiklikud varumisnormid võimaldasid kindlustada kolhoosnikele rahuldava töötasu. Keskmiselt tuli Eesti NSV kolhoosides 1948.a. normipäeva peale 1,85 rubla raha, 5,1 kg teravilja ja 3,95 kg kartulit.

Kolhooside majandusliku tegevuse positiivsed tulemused 1948.a., eriti aga rahuldavad töötasud enamikus kolhoosides, löid soodsa fooni parteiorganisatsioonide kollektiviseerimisalasele selgitustööle ning tekitasid jaatava suhtumise ühinemiseks ühismajanditesse juba laiemates töötava

talurahva hulkades.

Kollektiviseerimisele avaldas järjest suuremat mõju ka sotsialistliku riigi maksupoliitika, eriti põllumajandusmaksu tõus 1948.a., mis viis üksiktaluniku materiaalse olukorra halvenemisele ja asetask neist paljud kolhoosi astumise kui paratamatuse ette. Võrreldes 1. jaanuari 1948.a. seisuga oli talupoegade põllumajandusmaksu võlgnevus 1. jaanuariks 1949.a. kasvanud rohkem kui kolmekordseks (13 783 tuhandelt rublalt 41 551 tuhande rublani), kusjuures võlgnevus moodustas 15% maksu üldsummast.

Kollektiviseerimist soodustavaks teguriks kujunes samuti kulakluse majanduslike ja poliitiliste positsioonide edasine nõrgenemine eesti külas. 1948.a. kasvas kulaklikele majanditele esitatud põllumajandusmaks 1947.a. võrreldes ligemale kahekordseks, ulatudes keskmiselt ühe kulakumajandi kohta 17 815 rublani ehk 75%-ni arvestatavast kogutulust. Maksude kogusumma hakkas ületama kulakute rahalisi sissetulekuid. Kulakute põllumajandusmaksu võlgnevus kasvas 1. jaanuariks 1949.a. võrrelduna 1. jaanuari 1948.a. seisuga ligemale 22-kordseks (1604 tuhandelt rublalt 34 907 tuhande rublani) ning moodustas maksu üldsummast 71,4%. Riiklike kohustuste mittetäitmise eest oli 1. jaanuariks 1949.a. antud kohtusse 679 kulakut, ning kriminaalvastutusele võetud 233. Vara oli üles kirjutatud enamikus kulaklikes majandites. Paljud kulakud, kes ei pidanud majanduslikule survele vastu, püüdsid likvideerida oma majapidamist, lahkuda vallast ning otsida tööd mujalt. 1. jaanuariks 1949.a. oli maalt lahkunud 358 kulakut.

Parteiorganisatsioonide poolt kolhooside organiseerimiseks tehtava selgitus- ja organiseerimistöö tõhustamine, kommunistide-talupidajate isiklik eeskuju, rakendatud majanduslike abinõude mõju - kõik see muutis talurahva laia- de hulkade meelelaadi valdade enamikus kolhooside kasuks ning viis kolhooside rajamise tempo edasisele tõusule 1948.a. IV kvartalis, mil kolhooside arv vabariigis kasvas rohkem kui kahekordseks. Kui 1. oktoobril 1948.a. oli Ees-

ti NSV-s 195 kolhoosi, siis juba 15. detsembriks oli kolhooside arv kasvanud 402-ni, 31. detsembriks 1948.a. - 455-ni.

Kokkuvõtte põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise käigust Eesti NSV-s aastail 1947-1948 tegi EK(b)P V kongress, mis toimus 23. - 25. detsembril 1948.a. Tallinnas. V kongress nentis oma otsuses EK(b)P Keskkomitee tegevuse ühe puudusena asjaolu, et ta algul aeglaselt mobiliseeris parteiorganisatsiooni vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesannete lahendamisele. Otsuses määratleti EK(b)P Keskkomitee, kõigi partei-, nõukogude, ametiühingute, komsomoli-, põllumajanduslike ja koöperatiivsete organisatsioonide peamise ülesandena edasine töö Eesti NSV põllumajanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel, ranges vastavuses ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo direktiivse otsusega 21. maist 1947.a. Kongressi otsuses juhiti parteiorganisatsioonide tähelepanu veel kord vajadusele teostada õiget klassipoliitikat külas, tuginedes kehvikule, luues kindla liidu keskmikuga, pidada otsustavat võitlust kulakluse vastu, jätkata kindlalt tema piiramise ja väljatõrjumise poliitikat. Ühe põhiülesandena rõhutas kongressi otsus veel kolhooside igakülgset poliitilist ja organisatsioonilis-majanduslikku kindlustamist ning kolhoosnike poliitilist kasvatamist, eriti sotsialistliku suhtumise kasvatamist töösse ja ühiskondliiku omandisse.

Maakondade ja valdade parteiorganisatsioonid pöörasid EK(b)P V kongressi resolutsiooni läbiarutamisel peamise tähelepanu arusaadavalt põllumajanduse kollektiviseerimise edasistele ülesannetele ning kavandasid abinõud nende realiseerimiseks. Suuremat tähelepanu hakati pöörama kollektiviseerimises mahajäävatele valdadele, mis tagas 1949.a. I kvartalis paljudes valdades partei-, nõukogude ja komsomoliorganisatsioonide kollektiviseerimisalase töö aktiveerumisele ning viis seal esimeste kolhooside moodustamise-

ni, mis tähendas kollektiviseerimisprotsessi kandepinna edasist laienemist. 20.märtsiks 1949.a. oli kolhooside arv Eesti NSV-s kasvanud 641-ni, ning neisse oli ühinenud 11042 talumajandit ehk 8,1% talumajandite üldarvust.

Kolmas etapp kolhoosiliikumises Eesti NSV-s algas 1949.a. märtsi lõpul, mil kollektiviseerimisprotsess seoses kulakluse, saksa okupantide ja bandiitide käsilaste perekondade väljasaatmisega vabariigi piiridest võttis massilise iseloomu, ning talupojad astusid kolhoosidesse juba tervete külade ja valdadena. Seoses sellega võttis EK(b)P Võrumaa Komitee büroo oma istungil 28. märtsil 1949.a. vastu spetsiaalse otsuse "Kollektiviseerimise abinõudest seoses massilise avalduste esitamisega talupoegade poolt kolhoosi astumiseks". Otsuses tehti ettepanek valdade parteikomiteedele ja partei-algorganisatsioonidele tõsta veelgi kõrgemale poliitiline selgitus- ja organisatsiooniline töö küla kehvikute ja keskmike hulgas kolhooside organiseerimiseks. Kolhooside organisatsiooniliseks vormistamiseks nägi otsus ette suunata valdadesse EK(b)P Võrumaa Komitee liikmed, Täitevkomitee liikmed ja teised maakonna juhtivad töötajad, kes koos valla parteiorganisatsiooniga pidid kaaluma iga kolhoosistumise avaldust ja viima läbi organiseerimiskoosoleku. Ka ülejäänud maakondades kavandati parteikomiteede poolt abinõud massilise kolhoosiliikumise suunamiseks ja juhtimiseks.

EK(b)P Keskkomitee büroo istungil 30. märtsil 1949.a., arvestades uut olukorda kolhoosiliikumises, otsustati muuta loodavate kolhooside kinnitamise korda. Selle kohaselt pidid otsused uute kolhooside kinnitamise kohta vastu võtma juba EK(b)P maakondade komiteed ja maakondade täitevkomiteed. EK(b)P Keskkomitee põllumajandusosakonna juhendis märgiti: "Kui antud küla kolhoosi ühineda soovijate talupoegade arv ulatub kaheksani või üle selle, siis luuakse kohe kolhoos, viiakse läbi kolhoosi astujate talupoegade organiseerimiskoosolek. Organiseerimiskoosolek kutsutakse

kokku kohalike partei- ja nõukogude organite poolt ning viiakse läbi kõigi kolhoosi astuda soovijate osavõtul". Järgnevalt pidid valla organid esitama kolhoosi kinnitamiseks maakonna partei- ja täitevkomiteele. Maakonna partei- komitee sekretäridel tuli pärast kolhoosi kinnitamist esitada Keskkomiteesse järgmisel päeval aruanne.

Kollektiviseerimise kulgu 1949.a. aprillis näitab alljärgnev tabel.

Kollektiviseerimise käik 1949.a. aprillis.

Kuupäev	Kolhooside arv	Kolhoosidesse ühinenud talumajandeid	Kollektiviseerimise protsent
20. märts 1949	641	11 042	8,1
5. aprill 1949	1534	36 228	28.
9. aprill 1949	2079	55 424	48
15. aprill 1949	2594	74 855	58
20. aprill 1949	2753	82 289	63,8
1. mai 1949	2905	88 834	69

Tabelist näeme, et eriti hoogne oli talumajandite ühinemine kolhoosidesse märtsi lõpul ja aprilli esimesel poolel, mil vabariigis moodustati keskmiselt 100 uut kolhoosi päevas. Seejuures olid nüüd moodustatud kolhoosid tunduvalt suuremad algul loodutest. Sageli ühines kolhoosi 40 ja rohkem talumajandit. Keskmiselt tuli iga kolhoosi kohta 1. mail 1949.a. 30 talumajandit.

Taoline järsk murrang kollektiviseerimises oli tingitud mitmete faktorite toimest:

1.Sotsiaal-majanduslikud ja poliitilised eeldused olid kindlalt välja kujunenud, millest tingituna parteiorganisatsioonide pidevalt kasvav ja süvenev selgitustöö leidis

külas üha laiemat kõlapinda.

2. Kulakluse ja teiste rahvavaenulike elementide väljasaatmisega oli likvideeritud sotsiaalne jõud, kes osutas vahetut vastupanu kollektiviseerimisele, mis tegi põhijoontes lõpu otsesele kolhoosivastasele propagandale ja agitatsioonile, samuti ähvardustele ja hirmujuttudele, mis nii mõningaidki talupoegi kolhoosi astumist varem tagasi holdsid.

3. Kulakluse ja teiste rahvavaenulike elementide väljasaatmine tekitas talurahva teatud ringkondades, eriti ajutiselt palgatööd kasutanud keskmike hulgas psühholoogilise atmosfääri, milles kolhoosi astumist peeti nõukogude võimu suhtes lojaalsuse ülesnäitamise peamiseks vormiks. Valdade partei- ja nõukogude töötajate hulgas leidis ka üksikuid inimesi, kes taolist meeleolu süvendasid ja seda kasutades püüdsid kollektiviseerimislikumist edasi viia.

Tänu EK(b)P Keskkomitee ja maakondade parteikomiteede kiirele reageerimisele ei levinud partei poliitika moonutused massiliselt, neid esines vaid üksikutes valdades ning nad ei pidurdanud põllumajanduse massilise kollektiviseerimise üldist kulgu.

Kogu vabariigi ulatuses kasvas talumajandite kollektiviseerimise protsent 25. maiks 1949.a. 71,1-le, 1. juuliks 73-le, 1. septembriks 75,3-le, 1. oktoobriks 78-le, 1. novembriks 79,1, 1. jaanuariks 1950.a. 80-le.

1950.a. jaanuariks oli olukord põllumajanduse kollektiviseerimisel maakonniti ja eriti valdade lõikes võrdlemisi kirju. Kuigi valdade enamikus oli kollektiviseerimine põhijoontes kas lõpule viidud või lõpetamisel, siis üksikutes valdades oli kolhoosidesse ühinenud vähem kui pool talumajanditest. Taoliste kollektiviseerimises mahajäävate valdadega hakkasid 1950.a. üha järjekindlamalt tegelema nii EK(b)P Keskkomitee kui ka maakondade parteikomiteed. EK(b)P Keskkomitee büroo võttis 13. juulil 1950.a. vastu spetsiaalse otsuse "Talumajandite kollektiviseerimise ebarahuldavast käigust Haanja vallas Võrumaal". Haanja vallas

oli 1. juuliks 1950.a. kollektiviseeritud 35,9% talumajanditest. Büroo nõudis EK(b)P Võrumaa Komiteelt olukorra põhjalikku tundmaõppimist Haanja vallas ja parteiorganisatsiooni kõigi jõudade mobiliseerimist peamise poliitilise ülesande lahendamisele - kollektiviseerimise lõpuleviimisele nii Haanja vallas kui ka maakonnas tervikuna.

1950. aastaks säilinud üksiktalumajandite kolhoosidesse astumise stimuleerimiseks oli EK(b)P Keskkomitee büroo istung 8. veebruaril 1950.a. heaks kiitnud Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrused üksiktalundite kohustuslike müüginormide tõstmisest.

Parteiorganisatsioonide poolt üksiktalunike hulgas teostatava selgitus- ja organiseerimistöö forsseerimine, seondudes riiklike müügikohustuste ja põllumajandusmaksu kaudu avaldatava kaudse survega, intensiivistas 1950.a. ka väiketalundite kolhoosidesse ühinemist, eriti 1950.a. sügiskuudel.

Kui 1. juuliks 1950.a. oli Eesti NSV talumajanditest kolhoosidesse ühinenud 81,8%, siis aasta lõpuks oli see protsent kasvanud 91,6-ni, kolhoosidesse olid ühinenud 123 964 talumajandit ning nad hõlmasid 95% talumajandite külvipinnast, mis tähendas põhijoontes põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise lõpuleviimist Eesti NSV-s.

Peaaegu üheaegselt massilise kollektiviseerimisega algas väikeste kolhooside ühinemine, mis 1950.a. ja paaril järgneval aastal võttis võrdlemisi laia ulatuse, tagades juba kaasaegsete suurte põllumajandusettevõtete väljakujunemise, kus oli võimalik rakendada ajakohast tehnikat ja saada akumulatsiooni laiendatud taastootmiseks. Seoses kolhooside massilise rajamisega 1949.a.kevadel tuli EK(b)P Keskkomiteel ning maakondade ja valdade parteiorganisatsioonidel pöörata peatähelepanu nende organisatsioonilisele ja majanduslikule kindlustamisele, kuid kahjuks piirdus vastav töö esialgu peamiselt administratiivsete abinõude (volinike määramine, aruannete ärakuulamine, kaadrite vahetus, kontroll) ja ideelis-poliitiliste üritustega (loen-

gute, poliitharidus-, agitatsioonitöö korraldamine) ega hõlmanud kolhooside eduka töö tagamise majanduslikke põhitagureid, mis olid lahendatavad tervikuna üleliidulises mastaabis. Antud asjaolust tingituna jäidki EKP poolt rakendatud abinõud väheefektiivseteks, ning kolhoosikorrale üleminek ei kajastanud koheselt positiivsetes näitajates (põllumajandussaaduste toodangu kasv, kolhoosnike materiaalne heaolu tõus jne.).

Põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine tähendas ajaloolist murrangut Eesti küla elus. Sotsialistliku tootmissuhete võit pani aluse suurtele sotsiaalsetele ja majanduslikele ümberkorraldustele ning muudatustele Eesti külas. Selle pöörde tulemusena lahendati Eestis, nagu teisteski liiduvabariikides, sotsialistliku ülesehitustöö kolm peamist ülesannet:

1) likvideeriti kõige arvukam ekspluataatorlik klass - kulaklus;

2) kõige arvukam töörahva klass - talurahvas - asus sotsialismi ehitamise teele;

3) loodi sotsialistlik baas ühes kõige tähtsamas, kuid seejuures kõige enam mahajäänud rahvamajandusharus - põllumajanduses.

Sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetest ühe raskema, keerukama ja ühtlasi aeganõudvama edukas lahendamine tähendas sotsialismi täielikku võitu Eesti NSV-s. Seega põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ettevalmistamine ja läbiviimine Eesti NSV-s toimus võrdlemisi lühikese ajavahemiku kestel.

Peamiseks vabariigi põllumajanduse kiiretempolise kollektiviseerimise soodustavaks teguriks oli asjaolu, et Eesti NSV kuulus liiduvabariigina NSV Liidu koosseisu, kus vanemate vennasvabariikide põllumajanduses sotsialistlik majandussüsteem oli juba ammu valitsev. Samaaegselt kuulus ka Eestimaa Kommunistlik Partei ühe väesalgana kuulsusriikka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei koosseisu, kelle

juhtimisel oli põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine vanemates liiduvabariikides edukalt läbi viidud, ning kelle üldjuhtimisel ja suunamisel toimus nihhasti põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistamine kui ka läbiviimine Eesti NSV-s (nagu teisteski noortes liiduvabariikides). EKP võis arvestada ja kasutada NLKP poolt põllumajanduse kollektiviseerimisajajärgul omandatud riiklikke kogemusi, mis võimaldas tal vältida mõningaid raskusi ja vigu kolhoosides ühiskondliku töö organiseerimise, töö tasustamise jt. valdkondades. Soodustavalt mõjus seegi, et kolhooside ülesehitustöö küsimustega oli lähemalt kursis teatav arv sõjajärgsete aastate vabariigi partei- ja nõukogude töötajaid, kes, olles varem vahetult osa võtnud kolhooside rajamisest ja juhtimisest vanemates liiduvabariikides, olid asunud elama Eesti NSV-sse. Samuti naljud Eesti NSV-sse reevakueerunud inimestest olid sõjapäevil Nõukogude tagalas töötanud ja elanud kolhoosides.

NSV Liidu koosseisu kuulumise tõttu ei kerkinud Eesti NSV-s päevakorda küsimust "kes keda", nagu see esines vanemates liiduvabariikides kolhoosikorra ettevalmistamise ja loomise perioodil. Kulaklus Eesti NSV-s ja teistes noortes liiduvabariikides oli, arvestades sotsialismi jõude kogu Nõukogude Liidus, tähtsuseta suurus. Antud asjaolu võimaldas EKP-l kindlakäeliselt maha suruda kulaklike elementide vastupanu kolhoosikorra loomisele vabariigis.

Eesti NSV kuulumine NSV Liidu koosseisu tagas vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimise protsessi materiaalse-tehnilise kindlustamise NSV Liidu võimsa tööstusliku baasi poolt. Masina-traktorijaamade rajamine juba enne põllumajanduse kollektiviseerimisele asumist sisendas töötava talurahva laiadele hulkadele perspektiivitunnet ning kindlustas esimeste kolhooside täiesti rahuldava tehnikalase teenindamise. Masina-traktorijaamade võrgu operatiivne laiendamine seoses massilise kollektiviseerimisega ning traktorite, kombainide jt. põllumajanduslike masinate

sisseveo tunduv kasv vabariiki muutis nn. manufaktuurse perioodi Eesti NSV kolhooside arengus suhteliselt lühiajaliseks, kõigest 3 - 4 aastat kestvaks.

Kuid nende soodustavate asjaolude kõrval esines ka mõningaid negatiivseid faktoreid. Need tulenesid eelkõige sellest, et põllumajanduse kollektiviseerimine Eesti NSV-s toimus isikukultuse tingimustes, mil liigselt tsentraliseeritud juhtimine halvas kohapealset initsiatiivi, takistas loova suhtumise kujunemist kolhooside ühesehitustöö küsimuste lahendamisel ning mil mõningate majandamise leninlike printsiipide, eelkõige materiaalse huvitatuse printsiibi ignoreerimine põllumajanduse sfääris muutis olukorra NSV Liidu põllumajanduses tervikuna, eriti aga äsja kolhoositeele asunud noortes nõukogude vabariikides küllaltki raskeks.

Teatud spetsiifilisi raskusi tekitas kollektiivmajapidamise loomisel ka Eesti külas domineeriv üksiktalude süsteem. Noortel kolhoosidel puudusid esialgu majanduslikud keskused, need tulid alles rajada. See raskendas ühiskondliku töö organiseerimist, maa kasutamist, küla elektrifitseerimist jt. küsimuste lahendamist. Kuid üksiktalude süsteem ei olnud siiski ületamatuks takistuseks kollektiivse tootmise organiseerimisel vabariigi põllumajanduses.

Esialgsetest raskustest Eesti NSV noorte kolhooside töös saadi pärast NLKP Keskkomitee 1953. a. septembrileenuid, kui NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu rakendasid rea abinõusid põllumajandusliku tootmise arendamiseks, eriti põllumajandusliku tootmise materiaalse huvitatuse tõhustamiseks, edukalt üle, ning algas Eesti NSV kolhooside järjekindel majanduslik tõus.

Kaasajaks on kolhoosikord vabariigis läbi teinud silmapaistva ja saavutusterohke arengutee. Kolhoositootmise kõrged näitajad nii põllunduses kui loomakasvatuses, kolhoosnike sissetulekute järjekindel kasv kinnitavad veenvalt üle kahe aastakümne tagasi EKP poolt valitud tee õigsust ning näitab meie sotsialistliku põllumajanduse elujõudu.

**ETP TEGEVUS KULTUURIREVOLUTSIOONI
LÄBIVIIMISEL NÕUKOGUDE KESTIS**

(Ülevaade kirjandusest)

F. K i n k a r

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940.a. revolutsioonisündmuste tulemusena pani aluse sotsialismi ülesehitamisele vabariigis. 1940. - 41. aastal saavutasid Nõukogude Eesti töötajad tähelepanuväärseid tulemusi, mis väljendusid rahvamajanduse ja kultuurielu põhjalikus ümberkorraldamises sotsialistlikel alustel ning nende kiiretempolises arendamises. Fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule ning sellele järgnenud okupatsioon katkestasid ajutiselt sotsialistliku ülesehitustöö Nõukogude Eestis. Ühenduses vabariigi vabastamisega 1944.a. seadis kommunistlik partei ülesande - taastada ja arendada Eesti NSV rahvamajandus, jätkata sotsialismi ülesehitamist. 50. aastate alguses saavutati sotsialismi võit Nõukogude Eestis.

Sotsialismile ülemineku ajaloolise protsessi lahutamatuks osaks on sotsialistlik revolutsioon kultuuri ja ideoloogia alal. See on internatsionaalne seaduspärasus, üldine kõikidele sotsialismi teele asunud maadele ja rahvastele. Kultuurirevolutsiooni läbiviimisel arvestab kommunistlik partei antud maa rahvuslikke, ajaloolisi ja muid iseärasusi, millest sõltub selle probleemi lahendamise konkreetne vorm ja ajaline kestus. Eestimaa Kommunistlik

Partei, suunates 'sotsialistliku kultuuri arengut Nõukogude Eestis, lähtus leninlikust kultuurirevolutsiooni õpetusest, rakendas seda loovalt, konkreetseid tingimusi arvestades.

Käesoleva kirjutise ülesandeks on anda lühikäsitluse kirjutusest, milles käsitletakse EKP tegevust kultuurirevolutsiooni võidu kindlustamisel vabariigis.

EKP praktiline tegevus kultuurirevolutsiooni arendamisel lähtus marksistlik-leninlikust õpetusest, partei programmist seisukohtadest ja kultuuri ning ideoloogia arengut suunavatest otsustest. Vabariigi parteiorganisatsiooni tegevust kultuuri ning ideoloogilise kasvatustöö valdkonnas suunas pidevalt NLKP Keskkomitee (ÜK(b)P KK). 30. oktoobril 1944. võttis ÜK(b)P Keskkomitee vastu otsuse ENSV parteiorganisatsiooni poliitilise töö ülesannetest. Ideelis-poliitilise töö üheks keskmaks ülesandeks äsjavabastatud Nõukogude Eestis seati võitlus kodanliku natsionalismi ja selle kandjate vastu. EKP juhendus oma praktilises tegevuses ÜK(b)P Keskkomitee otsustest ideoloogia ning kultuuri valdkonnas, mis võeti vastu aastail 1946 - 1948. Nende otsuste ellurakendamine andis isikukultusest tulenevatele vigadele ja puudujääkidele vaatamata positiivseid tulemusi. Esmajoones väljendus see parteilisuse priütsiibi edasises tugevnemises kultuuri- ning kasvatustöös. Tähtsat osa vabariigi parteiorganisatsiooni töö edasises parandamisel, sealhulgas ka kultuurielu juhtimisel etendas ÜK(b)P Keskkomitee otsus "Puudustest ja vigadest EK(b)P Keskkomitee töös" ning selle arutelu EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumil 1950.a. märtsis.

Ka järgnenud aastail lähtus EKP tegevus kultuuri arengu suunamisel NLKP kongresside ning partei keskkomitee otsustest. Vabariigis toimunud kultuurirevolutsiooni hindamiseks annavad väärtuslikku materjali EKP kongresside dokumendid (aruandekõned, sõnavõtted, otsused). EKP IV kongressil (1941.a. veebruaris) tehti esimesi kokkuvõtteid sotsialistlikest ümberkorraldustest hariduse, kultuuri, teaduse, ideoloogilise kasvatustöö alal. Sagedasti on aru-

tatud kultuuriküsimusi EKP Keskkomitee pleenumitel. Näiteks ajavahemikul 1944 - 1948 arutati ideoloogilise töö ja kultuurilis-kasvatustliku tegevuse probleeme kokku 7 EK(b)P keskkomitee pleenumil. Sama tegevussuund ilmnis ka järgnenud aastail. Suure tähtsusega sündmuseks kujunes EKP Keskkomitee III pleenum (1956.a. oktoobris), kus arutati NLKP XX kongressil tõstatatud ideoloogilise töö ülesannete täitmise käiku vabariigis. Pleenumi otsuse ellurakendamine aitas mõjuvalt kaasa võitluse tugevnemisele kodanliku ideoloogia, sealhulgas kodanliku natsionalismi avalduste vastu vabariigi kultuurielus.

. . .

Eesti NSV-s toimunud kultuurirevolutsioonist on kirjutatud üsna rohkesti. Kirjutised, kokkuvõtted ja uurimused sel teemal on tinglikult jaotatavad (võttes arvesse autori eesmärke, üldistuste taset ning ulatust jm.) mitmesse rühma.

Kultuurirevolutsiooni ajaloo üldistamisse Eesti NSV-s on andnud tähtsa panuse vabariigi juhtivad partei- ja nõukogude töötajad. Nende kirjutised on kajastanud partei poliitikat, neis on tõstatatud kultuuri arengu aktuaalseid probleeme, esitatud rohkesti faktilist materjali, kokkuvõtteid ja hinnanguid.

Sõjajärgsetel aastatel esines toleleagne EK(b)P Keskkomitee esimene sekretär N.Karotamm sagedasti kirjutistega ja sõnavõttudega kultuurielu küsimustes. Neis on käsitletud kodanliku ühiskonna kultuuripärandisse suhtumise, nõukoguliku intelligentsi kasvatamise, ideoloogilise kasvatustöö, kirjanduse, kunsti, teaduse jt. probleeme. Tervikuna tuleb neid töid hinnata, vaatamata üksikutele ebatäpsustele. Põhiliselt on need materjalid koondatud kogumikkudesse "Uut elu ehitades" (1946), "Meie järjekordsed

ülesanded" (1947) ja "Sotsialistlikul teel" (1949). Neil aastail esinesid kirjutistega kultuuri- ja kasvatustöö teemadel ka teised vabariigi juhtivad töötajad (E.Päll, A.Raadik, J.Käbin, L.Lentsmann). Peasajalikult tehti seda ajakirjanduse vahendusel.

Suurt tähelepanu on vabariigi juhtivad partei- ja nõukogude töötajad pühendanud kultuuri arengu üldistamisele sotsialismi ehitamise lõpuleviimise ja kommunismi ülesehitamise tingimustes. Eriti 60. aastail on ilmunud sel alal küllalt ulatuslikke kokkuvõtteid. Nii ilmus 1965.aastal tolleaegse ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe A.Müürisepa raamat "Eesti NSV 25-aastane". Sellest 170-leheküljelisest raamatust pühendas autor ühe peatüki Nõukogude Eesti kultuuri saavutustele veerandsajandi vältel.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva puhul ilmus EKP Keskkomitee esimese sekretäri J.Käbini raamat "Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas". Selles teoses on samuti eripeatükk "Kultuurirevolutsioon", milles autor annab ülevaate kultuuri- ja hariduselu tormilisest arengust Eestis nõukogude võimu tingimustes. Sama küsimust käsitles lühidalt ka ENSV Ministrite Nõukogu esimees V.Klauson oma raamatus "Rahva hüvanguks" (1967). 1969. aastal ilmus trükist tolleaegse EKP Keskkomitee teise sekretäri A.Vaderi raamat "Eestimaa Kommunistlik Partei töörahva võitluse avangardis". Selles on ulatuslik peatükk, milles autor käsitleb aktuaalseid küsimusi ideoloogilise töö parteilise juhtimise valdkonnast.

Ajakirjas "Eesti Kommunist" on korduvalt esinenud vabariigi kultuuritöö juhid, sealhulgas Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja A.Green, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja A.Ansberg, vabariigi kultuuriminister A.Laus jt. Märkimist väärib siinkohal ka A.Ansbergi ja V.Parmisto brošüür "Eesti NSV . Majandus ja kultuur" (1960). Selles on antud ca 50-leheküljeline ülevaade Nõukogude Eesti hariduse, teaduse, kirjanduse jt. kultuuri-

alade arengust kahe aastakümne jooksul.

Eraldi rühma moodustavad teaduslike kollektiivide tööd, kus on antud üksikasjalikum käsitus kultuurirevolutsiooni arengule ning võidule Nõukogude Eestis ja põhimõtteline hinnang.

Siia kuulub ENSV Teaduste Akadeemia poolt välja antud teos "Eesti NSV Ajalugu", mille esimene trükk ilmus 1957.a.

Üks arvestatavamaid kokkuvõtteid vabariigi parteiorganisatsiooni tegevusest kultuuri- ja ideoloogilise töö juhtimisel on antud teoses "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo" III osas (venekeelne väljaanne 1970.a., eestikeelne 1971.a.). Selles esitatud kokkuvõtteid annavad tervikliku pildi eesti nõukogude kultuuri arengust aastail 1940 - 1958. Tehtud järeldused tuginevad rohkel allikmaterjalil, selle sügaval läbitöötamisel. Teose spetsiifikast lähtudes on siin argumenteeritult näidatud just EKP juhtivat osa kultuurirevolutsioonis.

Viimase aastakümne jooksul on mitmed vabariigi ajaloolased kirjutanud ja kaitsnud kandidaadidissertatsiooni kultuurirevolutsiooni probleemide valdkonnast. Nende hulgas on E.Schmidti dissertatsioon EKP tegevusest kesk- ja kõrgema haridusega spetsialistide ettevalmistamisel vabariigis, K.Halliku väitekirj eesti kultuuri internatsionaalsete sidemete tugevnemisest vennasrahvaste kultuuridega, I.Ševtsuki väitekirj rahvuskultuuri arengust kommunismi ehitamise tingimustes, F.Kinkari dissertatsioon kultuurharidustööst vabariigis pärast NLKP XX kongressi, L.Raidi uurimus EKP tegevusest ateistliku kasvatustöö arendamisel vabariigis jt.

Kahjuks on seni väga vähe avaldatud trükis ulatuslikumaid monograafilist laadi töid kultuurirevolutsiooni võidust Eesti NSV-s. Nimetagem siinkohal E.Schmidti tööd "Kesk- ja kõrgema haridusega kaadri ettevalmistamisest Nõukogude Eestis" (1959). 1970. aastal ilmus trükis filosoofide A.Luksi, V.Külaotsa ja O.Šteini brošüür "Eesti

sotsialistliku rahvuse kujunemisest". Suur osa sellest käsitletakse kultuurilis-ideoloogilist murrangut eesti rahvuse kujunemisel sotsialistlikuks rahvuseks.

Üsna rohkesti on Eesti NSV ajaloolastelt ilmunud teaduslikke artikleid ja muid publikatsioone, milles käsitletakse kultuurirevolutsiooni üldistavalt kui ka selle üksikküsimusi. Selliste tööde hulgast väärrib märkimist esmajoones akadeemik V.Maamäe artikkel "Kultuurirevolutsioon Eestis", mis ilmus ENSV Teaduste Akadeemia Toimetistes (32). Kirjutises iseloomustab autor kultuurirevolutsiooni põhiprobleeme Nõukogude Eestis, tuginedes seejuures statistilistele ja muudele allikmaterjalidele. V.Maamäe artikkel haarab Nõukogude Eesti kultuurielu arengut sotsialismi ülesehitamise ja sotsialistliku ühiskonna täiustamise etapil. Sama probleemi kommunistliku ülesehitustöö tingimustes on käsitletud F.Kinkari artiklis "Kultuurirevolutsiooni kaasaegsest etapist Nõukogude Eestis" (22).

Kultuurirevolutsiooni üksikküsimusi on käsitanud oma teaduslikes artiklites mitmed Eesti NSV ajaloolased. Neid on avaldatud EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi kogumikus "Töid EKP ajaloo alalt" I - IV (E.Schmidt - V.I. Lenini juhendite rakendamisest töös vana kooli teaduslik-pedagoogilise kaadriga", A.Panksejevi artikkel EKP tegevusest parteiharidustöö alal, L.Raidi kirjutised EKP ateistliku töö valdkonnast jt.).

Rohkesti EKP kultuuri- ja ideoloogilise töö kogemusi üldistavaid kirjutisi on ilmunud TRÜ NLKP ajaloo kateedri teaduslike tööde kogumikes (ilmunud seni 10 väljaannet). Kultuuri- ja kasvatustööst Nõukogude Eestis 1940 - 1941. aastal on neis kogumikes kirjutatud V.Ruus, F.Kinkar ja L.Raid, mitu artiklit kultuuri- ja ideoloogilisest tööst maal sõjajärgsetel aastatel on avaldanud F.Kinkar, artikleid üldharidusliku kooli arengust vabariigis pärineb S.Lepikult, parteiorganisatsiooni tegevusest vabariigi üliõpilaskonna kasvatamisel on kirjutatud J.Kalits ja

I.Obram jne.

Ka ajakiri "Eesti Kommunist" on avaldanud vabariigi teadlaste kirjutisi antud valdkonnast.

Lõpuks märkigem lühidalt, et konkreetsetel kultuuri-aladel toimunud kvalitatiivsetest muutuste hindamisel on teinud suurt tööd vabariigi kirjandus- ja kunstiteadlased, kooliajaloo uurijad jt. Selle ulatusliku tegevuse põguski kokkuvõtmine ei mahu käesoleva lühiülevaate raamesse.

* * *

Nagu märgitud, toimus Eesti NSV-s kultuurirevolutsioon sotsialismi ülesehitamise lahutamatu koostisosana. Revolutsiooni võiduks kultuuri- ja ideoloogia alal lõi poliitilised eeldused nõukogude võimu taaskehtestamine vabariigis, majandusliku - sotsialistliku majandussektori võidukäik.

Kultuurirevolutsiooni probleeme vabariigis käsitlenud autorid on korduvalt rõhutanud, et Nõukogude Eestis oli selles osas terve rida eeliseid. Nende hulgas rõhutatakse (32 jt.), et:

1) sotsialismi ülesehitamine Nõukogude Eestis toimus olukorras, kus sotsialism oli juba võitnud vanemates vennasvabariikides;

2) EKP-l oli võimalik kasutada teiste liiduvabariikide kogemusi ka kultuuri alal;

3) võimaldus otseselt kasutada vennasrahvaste saavutusi sotsialistliku kultuuri (kunsti, kirjanduse jt.) alal;

4) arvukas kultuuriala ja ideoloogiline kaader karastus Suure Isamaasõja aastail;

5) oli teatud üldhariduslik ja kultuuritase vabariigis nõukogude võimu taaskehtestamise ajaks.

Kultuurirevolutsiooni raskendanud asjaolude hulgas nimetatakse seaduspäraselt asjaolu, et eriti kodanliku diktatuuri ajal ning fašistliku okupatsiooni aastail oli

toimunud laialdane natsionalismi ideede levitamine Eestis. Selle tulemusena olid natsionalistlikud eelarvamused nõukogude võimu taaskehtestamise ajaks (ning 1944. aastaks) enam levinud kui Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil. Sotsialistliku ideoloogia võidukäik Nõukogude Eestis toimus teravas võitluses kodanliku ideoloogiaga, esmajoones kodanliku natsionalismi mõju vastu töötajate teadvusele.

Kultuuri- ja ideoloogia alal murrangu teostamist raskendas esialgu ka säilinud ekspuataatorliku klassi - kulakluse ning muu natsionalistliku elemendi aktiivne antisotsialistlik tegevus.

Kultuurirevolutsiooni võidu tähtsaks eelduseks Nõukogude Eestis oli Kommunistliku Partei juhtiv osa, mis tagas selle ideelise sihikindluse, laiade rahvahulkade kaasaahaaramise, organiseerituse.

Arvukates töödes (1, 29, 31, 32, 41 jt.) on analüüsitud EKP kooli- ja hariduspoliitikat kui kultuurirevolutsiooni üht komponenti.

Kodanluse võimutsemise ajal oli kogu haridussüsteem ehitatud sellise arvestusega, et see teeniks valitsevate klasside huve. Koolide ja õpilaste arv neis ilmutas languse tendentsi: 1922/23. õ.-a. oli kodanlikus Eestis 1346 algkooli 121 883 õpilasega, 1939/40. õ.-a. oli neid vastavalt 1193 ja 104 985; 1934.a. reaktsiooniline koolireform alandas koolikohustust 16. - 14. eluaastani ja kehtestas mitmeastmelise üldharidusliku kooli. (27). Ajavahemikul 1924/25 kuni 1938/39 õ.-a. lõpetas 6-kl. algkooli vaid 432 sisseastujat. Kodanliku võimu viimastel aastatel ei lõpetanud algkooli Petserimaal kuni 77 protsenti ja Võrumaal kuni 66 protsenti õpilastest. Kodanliku Eesti keskkoolidest lahkus enne õppekursuse lõpetamist üle 40 protsenti õpilastest (32).

EKP tegevus üldharidusliku kooli reorganiseerimisel 1940/41. õppeaastal taotles kooliõpetuse sisu täielikku ümberkujundamist marksistlik-leninliku ideoloogia ja nõu-

kogude pedagoogika printsiipide alusel. Koolidest kõrvaldati usuõpetus. Nõukogude võimu esimese poolaasta jooksul avati 10 uut algkooli, 2 keskkooli ja 2 õhtust tehnikumi. Õpilaste arv üldhariduslikes koolides suurenes 12 075 inimese võrra (32).

EKP IV kongressil (1941.a. veebruaris) tehti kokkuvõtteid murrangulistest saavutustest Nõukogude Eesti rahvahariduse alal. Ühteaegu rõhutati aga kongressi otsuses, et Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat töötab lubamatult aeglaselt rahvaharidussüsteemi ümberkorraldamise alal nõukogude koolikorra kohaselt ja seati ülesanne viia 1941/42. õppeaastal põhiliselt lõpule üldhariduse, samuti kutse- ja kõrgemate koolide üleminek nõukogude haridussüsteemile.

Suuri pingutusi tegi vabariigi parteiorganisatsioon 1940/41. õppeaasta eel ja ajal õpetajate kaadri valiku, paigutamise ja kasvatamise alal. 1940.a. juulis-augustis toimunud kursustest võtsid osa peaaegu kõik üldhariduslike koolide õpetajad. Kursustel pöörati erilist tähelepanu partei ajaloo, NSV Liidu Konstitutsiooni, Nõukogude Liidu ajaloo selgitamisele, õpetajatele korraldati ekskursioone Moskvasse ja Leningradi nõukogude kooli kogemustega tutvumiseks. Tehti ettevalmistusi õpetajate ettevalmistamise laiendamiseks (20). Nõukoguliku kooli arengu katkestas ajutiselt fašistliku Saksamaa kallaletung meie maale.

1944/45. õppeaastal seisis vabariigi partei- ja haridusorganite ees keerukas ülesanne jätkata üldharidusliku kooli sisulist ümberkujundamist, millele lisandus nüüd ka pakiline vajadus kõrvaldada sõjapurustused üldharidusliku kooli materiaalse baasi osas, lahendada õpetajate ning juhtiva pedagoogilise kaadri küsimus.

Sõjajärgne viisaastak (1946 - 50) kujunes Nõukogude Eesti koolielu kiire arengu perioodiks. Riik eraldas selleks olulisi materiaalseid vahendeid (1946.a. - 194 milj. rubl., 1950.a. 314 milj. rubl.). Õpetajate arv vabariigi üldhariduslikes koolides kasvas (1940/41.õ.-a. 121,1 tu-

handelt 156,5 tuhandeni (1950/51.õ.-a.). Erilist tähelepanu pöörati neil aastail koolivõrgu arendamisele maal (32).

50. aastail jätkus koolielu sisuline täiustamine ja haridussüsteemi kvantitatiivne areng vabariigis. Selle kohta on toodud andmeid mitmetes kirjutistes. Nii näiteks märgivad A.Ansberg ja V.Tarmisto (1), et 1958/59. õppeaastal oli Eesti NSV-s juba 209 keskkooli, neist 40 maal, õpilaste arv ulatus 172,7 tuhandeni. Eriti kiiresti kasvas õpilaste arv tehnikumides (2114 õpilaselt 1940. aastal 12 633 õpilaseni 1958. aastal).

Üldharidusliku kooli kvalitatiivset ja kvantitatiivset arengut aastail 1958 - 1965 on mitmest aspektist käsitletud S.Lepik. Autor toob esile, et 1964/65.õ.-a. oli üldhariduslike koolide õpilaste arv ENSV-s kasvanud 214 tuhandeni. 1959. - 1964.a. ehitati vabariigis 90 uut koolimaja. Uutes koolihoonetes oli kokku üle 47 tuhande õpilaskoha(29).

Nõukogude Eestis on kehtestatud kaheksaklassiline koolikohustus, kuid enamik õpilasi omandab täieliku keskhariduse. 1939/40.õ.-a. õppis Eesti gümnaasiumides 3700 inimest. 1966. aastal oli ENSV keskkoolide vanemates klassides aga peaaegu 10 korda rohkem õpilasi (36,1 tuhat), keskkooli lõpetas samal aastal 9900 inimest (1940. aastal vähem kui 1000) (28). 1971. aastal õppis Eesti NSV üldhariduslikes koolides 190,2 tuhat õpilast. 1970. aastal jätkas Eesti NSV-s 86,9% kaheksaklassilise kooli lõpetanute õppimist keskkooli vanemates klassides, tehnikumides või tehnikakeskkoolides. Käesoleval viisaastakul (1971/75) viiakse vabariigis lõpule üleminek üldisele keskharidusele.

Arvukates uurimustes ja kirjutistes toodud andmed annavad täieliku aluse järeldada, et Kommunistliku Partei juhtimisel saavutati Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli arengus põhjalik murrang sotsialismi ülesehitamise aastail. See on omakorda üldhariduse kiire arengu ja täiustamise peamisi eeldusi kaasajal, kommunistliku ülesehitustöö tingimustes.

Suurepäraseks kokkuvõtteks EKP tegevusest hariduspoliitika suunamisel vabariigis ja selle tulemustest on andmed vabariigi elanikkonna haridustaseme tõusu kohta, mis saadi 1970.a. rahvaloenduse tulemusena. Neist selgub, et 1939. aastal oli Eestis täieliku või mittetäieliku keskkaridusega inimesi 135,6 tuhat (s.o. 151 iga 1000 inimese kohta alates 10-aastastest), 1959.a. oli neid 364 tuhat (361) ja 1970. aastal juba 530,6 tuhat (459). Tähelepanuväärne on seegi, et üldarvust (530,6 tuh.) on täieliku keskkaridusega 234,6 tuhat inimest (5).

Kõrgema hariduse ümberkorraldamine Nõukogude Eestis algas samuti 1940/41. õppeaastal ja andis lühikese ajaga märkimisväärseid tulemusi. Lähemalt on peatunud sellel J.Kalits, uurides EKP tegevust Tartu Ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks 1940/41. õppeaastal (14). Autor toob andmeid selle kohta, kuidas kujundati ümber ülikooli struktuur, õppetöö, õppeväline kasvatus töö. Konkreetseid andmeid on toodud üliõpilaste sotsiaalse koosseisu muutumise kohta. Selgub, et 1940/41. õppeaasta I semestril oli Tartu Ülikoolis 40,9% töölisperekondadest pärinevaid noori, 14,4% pärinesid töötava talurahva ja 23,7% intelligentsi hulgast. Kirjutises on toodud andmeid partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonide tekest ning tegevusest Tartu Ülikoolis esimesel nõukogude aastal.

Kõige viljakamalt on kõrgema kooli sotsialistlikel alustel ümberkorraldamise küsimusega Eesti NSV tingimustes tegelenud E.Schmidt. 1959.aastal avaldas ta ulatusliku uurimuse "Kes- ja kõrgema haridusega spetsialistide ettevalmistamisest Nõukogude Eestis" (51). Andnud kriitilise ülevaate kodanliku võimu hariduspoliitikast, analüüsib autor põhjalikke ümberkujundusi kõrgema kooli alal 1940/41. aastal. Pearõhk on töös asetatud seaduspärasele sõnajärgsetele aastatele, mil põhiliselt teostus ja jõudis lõpule kõrgemate koolide töö reorganiseerimine sotsialistlikel alustel.

E.Schmidt vaatleb nimetatud töös vabariigi kõrgemate koolide pedagoogilise kaadri kujunemist sõjajärgsetel aastatel. Tegemist oli esialgu peamiselt vana kooli intelligentsi esindajatega, kellest üks osa aktiivselt nõukoguliku ülesehitustöösse lülitus, teine aga esialgu äraootavale seisukohale jäi. EKP tegi ära suure töö selleks, et ka intelligentsi "neutraalset" osa lülitada aktiivsesse töösse uue elu ehitamisel.

Veelgi üksikasjalikumalt käsitleb E.Schmidt sama probleemi oma artiklis "V.I.Lenini juhendite rakendamisest töös vana kooli teaduslik-pedagoogilise kaadriga", mis ilmus 1970. aastal EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi kogumikus "Töid EKP ajaloo alalt. IV". Nii märgib autor, et üsna märkimisväärne arv kõrgema kooli õppejõude (52 professorit ja dotsenti) võtsid vahetult osa võitlusest fašistlike anastajate vastu. Paljud vabariigi kõrgemate koolide pedagoogid töötasid või õppisid sõja ajal nõukogude tagalas.

Sõjajärgsetel aastatel toimus kõrgema kooli teaduslik-pedagoogilise kaadri edasine kujunemine Nõukogude Eesti. Nimetatud artiklis toob E.Schmidt materjale selle kinnituseks, et vabariigi parteiorganisatsioon kasvatas tähelepanelikult vana kaadrit, hoolitses uue kaadri ettevalmistamise eest.

Vajadus uue teadusliku ja teaduslik-pedagoogilise kaadri järele oli väga suur. Nii oli 1947. aastal vabariigis vaja ca 600 teadusliku kraadiga töötajat, tegelikult oli neid sel ajal ainult umbes 200 (51).

Kuue sõjajärgse aasta (1945 - 51) jooksul lõpetas aga TRÜ juures aspirantuuri ainult 19 inimest, neist kaitsesid kandidaaditöö vaid 7 teadlast. Oluline nihe uue teaduslik-pedagoogilise kaadri ettevalmistamise alal leidis aset 50,-ndatel aastatel. Aastail 1951-58 (incl.) lõpetas vabariigis aspirantuuri kokku 338 inimest. Paljud omandasid teadusliku kvalifikatsiooni ja kraadi vennasvabariiki-

de teaduslikes asutustes. Seega lahendati 50. aastatel kõrgema kooli sisulise reorganiseerimise peamisi eeldusi - teaduslik-pedagoogilise kaadri küsimus. Arusaadavalt jätkus töö selles valdkonnas järgnenudki perioodil.

Kõrgema hariduse arengust sõjajärgses Nõukogude Eestis annab tunnistust üliõpilaste arvu kiire kasv. 1950/51. õppeaastal oli vabariigis kokku 8813 üliõpilast, s.o. peaaegu kaks korda enam kui neid oli 1940.a. algul (4740). 1958. aastaks kasvas üliõpilaste arv Nõukogude Eestis veelgi, ületades 12 tuhande piiri (51). 1970/71. õppeaastal õppis vabariigi kõrgemates koolides üle 22 tuhande üliõpilase.

Rahvamajanduses töötavate kõrgema haridusega spetsialistide arv kasvas sõjajärgseil aastail kiiresti. 1939. aastal oli kodanlikus Eestis 8,7 tuhat kõrgema haridusega inimest, 1959.a. algul aga juba peaaegu 3 korda enam - 25,2 tuhat (34).

1970.a. rahvaloenduse andmeist selgub, et aastail 1959 - 1970 toimus Eesti NSV-s kõrgema haridusega inimeste arvu edasine kiire kasv. Võrreldes 1959 aastaga kasvas nende arv enam kui 2-kordseks, s.o. 54,9 tuhandeni. Neile lisandus veel 17,6 tuhat lõpetamata kõrgema haridusega isikut (5).

Kõrgema hariduse süsteemi ümberkorraldamine ja kvantitatiivse kasvu näitajad võimaldavad teha järelduse, et ka selles osas saavutati murrang 50. aastail. Sotsialistlikud ümberkorraldused kõrgema kooli alal on omakorda kõrgema haridusega spetsialistide ettevalmistamise kindlaks aluseks tänapäeval.

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni tähtsaks ülesandeks on teaduse arengu igakülgne kindlustamine. Sotsialismi ehitav ühiskond taotleb teaduse ja teadlaste vabastamist ekspluateerivate klasside egoistlikest kasumitaotlustest, teadusliku loomingu asetamist töötava rahva teenistusse. Sotsialistlik kultuurirevolutsioon toob kaasa teaduse metodoloogilise aluse põhjaliku ümberkujundamise marksistlik-leninliku teooria alusel. Sotsialistlik ühis-

kond tagab teaduse sihikindla, plaanipärase arengu.

1946.a. loodi ENSV Teaduste Akadeemia. Esialgu oli arusaadavalt raskusi selle komplekteerimisel vajaliku kaadriga. 1947.a. novembris oli ettenähtud 391 koosseisulisest kohast komplekteeritud 291, neist teadusliku kraadiga 106 inimest. Järgnenud aastad töid kaasa teaduslike töötajate arvu ja kvalifikatsiooni kasvu vabariigis tervikuna ning ka ENSV Teaduste Akadeemia süsteemis. Ajavanemikul 1946 - 1959 omistati vabariigis teaduste kandidaadi teaduslik kraad 513 inimesele. Üldse oli Eesti NSV-s 1948. aastal 57 teaduste doktorit ja 169 teaduste kandidaati. 1955.a. vastavalt 56 ja 410, 1959.a. - 55 ja 578. 1968.a. kasvasid need arvud vastavalt 98 ja 1239, teaduslike töötajate üldarv ca 4 tuhandeni (4).

1959. aastal kuulus ENSV TA koosseisu 11 teadusliku uurimise instituuti ning muid allüksusi. Vabariigi teadusliku töö peamise keskuse kollektiiv oli selleks ajaks põhiliselt välja kujunenud ning lahendas edukalt paljusid rahvamajandusele ning kultuuri arengule tähtsaid probleeme.

Sotsialistliku kirjanduse ja kunsti keerukat tekke- ja arenguteed Nõukogude Eestis on jälginud mitmed vabariigi ajaloolased. Reeglina on nad püüdnud näidata ka juhtivat osa, mida selles protsessis etendas kommunistlik partei.

V. Maamägi (31, 32), V. Ruus, (50), F. Kinkar (20) jt. ajaloolased on teinud kokkuvõtteid EKJ tegevusest kirjanduse ja kunsti arengu suunamisel 1940/41. aastal. Nende töödes on jõutud järeldusele, et esimesel nõukogude aastal tegi vabariigi parteiorganisatsioon ära suure töö selleks, et tagada enamuse kultuuritegelaste asumine nõukogude võimu poolele. Teatri, kujutava kunsti, kirjanduse jt. aladel saavutati tähelepanuväärseid, uue kvaliteediga tulemusi.

Suure panuse andsid Nõukogude Eesti kultuuriloomingusse 1940/41. aastal kirjanikud M. Raud, Joh. Vares-Barbarus, J. Käerner, D. Vaarandi, J. Sütiste, A. Jakobson, A. Hint jt. Aktiivselt töötasid kunstnikud A. Johani, L. Mikko, R. Uutmaa,

V.Mellik, A.Kaasik, M.Saka jt. Murranguliseks kujunes esimene nõukogude aasta ka teatrielus. Nõukogude Eesti teatrite repertuaaris etendasid suurt osa nõukogude vennasrahvaste lavateosed, lavastati ka uusi, originaalseid (62).

Fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule, järgnenud Suure Isamaasõja aastad tõid kaasa edasise diferentseerumise vabariigi kultuuritegelaste hulgas.

Sotsialistliku eesti kultuuri tekke ja arengu seisukohalt äärmiselt oluline oli asjaolu, et suur hulk Nõukogude Eesti kirjanikke, kunstnikke, teatri- ja muusikategelasi jätkasid nõukogude tagalas aktiivselt loomingulist tegevust. Nõukogude Eesti kultuurielule tõid need aastad kaasa edasise ideelise kindlustamise. Sõjaajal kerkis esile mitmeid noori kirjanikke, (J.Smuul, R.Parve jt.), kunstnikke, lavajõude. Nõukogude Eesti kultuurielu arengust aastail 1941 - 44 nõukogude tagalas on andnud hea ülevaate S.Purge (42). Nõukogude valitsuse otsusega (1941.a. detsembrist) loodi Eesti Riiklikud Kunstiansamblid (esialgu Tšeljabinskis, hiljem Jaroslavlis). Neisse koondusid enam kui kakssada eesti kunstnikku, kes moodustasid mitu loomingulist kollektiivi (draamarühm, sümfooniaorkester jt.). NSV Liidu tagalas ilmus rida luule- ja proosateoseid Nõukogude Eesti kirjanike sulest. 1943.a. aprillis, Jüriöö ülestõusu 600. aastapäevale pühendatud näitusel eksponeerisid oma töid 21 eesti kunstnikku.

Sõja ajal nõukogude tagalas viibinud kunsti- ja kirjandusteadlaste tagasipöördumine vabariiki andis võimaluse selle tuumiku ümber koondada ka ülejäänud osa loovintelligentsist. EK(b)P Keskkomitee võttis 1944.a. lõpul vastu rea otsuseid, milles määrati kindlaks kunsti ja kirjanduse arengu põhisuunad. 1945.a. toimus EK(b)P KK initsiatiivil Nõukogude Eesti intelligentsi I kongress, mis samuti omas suundarajavat tähtsust, seades eesmärgiks haritlaskonna laialdase kaasahaaramise rahvamajanduse taastamisse ja sotsialismi ülesehitamisse. Juba 1945.a. esimesel poolel ilmus trükist Joh.Vares-Barbaruse, M.Raua, M.Nurme, A.Kaa-

lu, R.Parve, A.Hindi, D.Vaarandi, J.Smuuli ja Fr.Tuglase loomingut. Kunstiloomingu juhtmõtteks sai üha enam rahvaste sõpruse, sotsialistliku internatsionalismi idee.

Ühteaegu kutsus partei üles lahendama ka vana ühiskonna kultuuripärandi kriitilise hindamise keerukat küsimust. Esimestel sõjajärgsetel aastatel tehti selles osas ära töhus töö, asuti üldiselt õigetel seisukohtadel mineviku kultuuri hindamisel.

Oluliseks etapiks Nõukogude Eesti kunsti- ja kirjanduse arengus, sotsialistliku ideoloogia kindlustamises neis kultuurielu valdkondades kujunesid aastad 1946 - 48. Sel ajavahemikul vastuvõetud ÜK(b)P Keskkomitee otsused ideoloogilise töö valdkonnas andsid ka Nõukogude Eesti kultuuri arengule kindla suuna võitluseks apoliitilisuse, parteilisuse printsibist kõrvalekaldumise vastu. Olulist osa võitluses natsionalismi ilmingute vastu kultuuri alal etendas EK(b)P Keskkomitee VIII pleenum 1950.a. märtsis.

Teose "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost" III osas on antud üsna üksikasjalik ülevaade EKP juhtivast osast kirjanduse ja kunsti arengus sõjajärgsetel aastatel. Viiekümnendate aastate alguseks oli põhiline osa meie kultuuritegelastest asunud kindlalt sotsialistliku realismi pinnale. Selleks ajaks oli Nõukogude Eesti kirjandus ja kunst saanud ka üleliidulise tunnustuse osaliseks. Nii lavastati A.Jakobsoni näidend "Elu tsitadellis" 60-s Nõukogude Liidu teatris. 1950.a. mais toimus ENSV kunsti ja kirjanduse dekaad Moskvas.

Sõjajärgsed aastad tõid kaasa viljakate kontaktide arengu Nõukogude Eesti ja vennasvabariikide kultuuritegelaste vahel ka teistes vormides. Vabariigis esinesid sagedasti Moskva, Leningradi, Kiievi jt. linnade kunstimeistrid, meie külalisteks olid paljud väljapaistvad nõukogude kirjanikud, heliloojad, kunstnikud. Kultuurirevolutsiooni seda tähtsat aspekti on käsitlenud oma kandidaadidissertatsioonis K.Hallik (7).

Nõukogude Eesti loominguliste töötajate saavutuste kõrgeks tunnustuseks oli paljudele neist riiklike (Stalini) preemiate määramine. Selle autasu vääriliseks arvati A. Jakobson näidendite "Võitlus rindejooneta" ja "Elu tsitadellis" eest, H. Leberecht jutustuse "Valgus Koordis" eest. Riikliku preemia laureaadiks said neil aastail heliloojad A. Kapp, E. Kapp, G. Ernesaks, ooperisolistid T. Kuusik, G. Ots, M. Kodanipõrk, M. Taras, O. Lund jt. Tuntud kunstimeistrite kõrvale asus neil aastail arvukalt noori talente.

50. aastatel kindlustus ja süvenes saavutatud ideelis-kunstiline murrang Nõukogude Eesti kunsti- ja kirjan-duse valdkonnas. Tähtsat osa selles etendas partei võitlus isikukultuse tagajärgede vastu. Kasvas kultuuritegelaste loominguline aktiivsus, asuti kõrvaldama mõningaid vigu mineviku kultuuripärandi hindamisel. Ühtlasi anti EKP Keskkomitee III pleenumil (1956. a. oktoobris) vastulöök mõningatele natsionalismi ilmingutele vabariigi kultuurielus.

Aastail 1954 - 58 ilmus vabariigis 313 originaalset ilukirjanduslikku teost. Kasvas ka tõlkekirjanduse avaldamine. Kokku anti ENSV-s aastail 1944 - 59 välja 816 nimetust vene ja vennasrahvaste ilukirjandust. Aastail 1945 - 57 anti 200 eesti kirjanike teost välja vene keelde tõlgituna vennasvabariikides.

EKP X kongress (1958. a. jaanuaris) tegi kokkuvõtteid kultuurielu arengust vabariigis ja märkis, et eesti nõukogude kirjandus ja kunst arenevad täielikult sotsialistliku realismi alusel.

Ajaloolastest on kõige põhjalikumalt uurinud EKP tegevust kunsti ja kirjanduse arendamisel 60. aastate esimesel poolel I. Ševtsuk (54, 55, 56, 57, 58).

Kultuurielu arengust Eesti NSV-s 60. aastate esimesel poolel on tehtud kokkuvõtteid ka F. Kinkari artiklis (22). Viimaste aastate peamised saavutused Nõukogude Eesti kultuuri arengus, partei innustav ja suunav osa selles on kokku võetud A. Vaderi poolt. (60)

Kultuurirevolutsiooni tähtsamaks aspektiks on murrangulaste rahvahulkade teadvuses. Võitlus kodanliku ideoloogia vastu, sotsialistliku ideoloogia kindlustamise eest on sihipärane tegevus, mida suunab ja organiseerib kommunistlik partei. EKP teotles sõjajärgsetel aastatel sotsialistliku ideoloogia levitamist kogu haridussüsteemi, kultuuriasutuste tegevuse ja kunstiloomingu kaudu. Suurt tähelepanu pöörati samal ajal massilise ideoloogilise kasvatustöö organiseerimisele. EKP kavandas selle tegevuse põhisuunad (võitlus kodanliku natsionalismi vastu, internatsionalismi printsiipide süvendamine töötajate teadvuses ja käitumises, elanikkonna laialdane kaasahaaramine sotsialistlikku üleshitustöösse jne.). Vabariigi parteiorganisatsioon andis endale aru raskustest, mis selles tegevuses paratamatult esile kerkisid, kuna tegemist oli kodanliku ja fašistliku ideoloogia olulise mõjuga elanikkonna ühe osa teadvuses.

Massilises ideelis-poliitilises kasvatustöös tugines EKP arvukale aktiivile, kiiresti kasvavatele partei ja komsomoliorganisatsioonidele, rakendas selleks vajalikke organisatsioonilisi vorme ja vahendeid.

Mitmetes teaduslikes töodes on leidnud käsitlemist parteilise hariduse korraldus, kvantitatiivne ja kvalitatiivne areng Nõukogude Eestis. F.Kinkar on andnud ülevaate parteiharidussüsteemi väljakujunemisest vabariigis aastail 1944 - 1948 (23). Tegemist oli väga suure ülesandega - luua täiesti uus parteilise hariduse süsteem. See lahendati edukalt - 1948/49. õppeaasta alguses õppis parteiharidusvõrgu mitmesugustes vormides peaaegu 30 tuhat kommunisti ja parteitut aktivisti. Õppetöö sisule on antud põhiliselt positiivne hinnang, kuigi tuuakse esile ka olulisi puudusi selles (vähene seos praktikaga, sageli ka mitteküllaldane teoreetiline tase jt.).

L.Kiik on uurinud parteiharidustöö olukorda vabariigis aastail 1953 - 1958 (18). Artiklis on näidatud, et pärast NLKP XX kongressi algas selles uus tõus. 1958/59.

õppeaastal õppis poliithariduse süsteemis 47,7 tuhat Eesti NSV töötajat. Süvendatult käsitleb parteihariduse kvantiteedi, eriti aga kvaliteedi kasvu pärast NLKP XX kongressi J. Jakobson oma brošüüris (11).

Parteiharidustööd aastail 1961 - 1965 on käsitletud H. Hartmann (8). 1967/68. õppeaastaks oli parteiharidustööst kaasa haaratud juba ligi 80 tuhat inimest, kellest 55 protsenti olid kommunistid (60). 1970/71. õppeaastal õppis poliithariduse mitmesugustes vormides üle 91 tuhande vabariigi töötaja (2).

Massilise agitatsioonitöö olukorda ja arengut sõjajärgsetel aastatel on samuti hinnatud mitme autori poolt. A. Panksejev (38, 39) annab ülevaate EKP sellest tööloigust aastail 1944 - 1945. F. Kinkar oma artiklites (21, 24) on rõhutanud, et ka massilise agitatsioonitöö osas pidi EKP 1944. - 45. a. alustama kõigeuuesti. Vaatamata raskustele loodi juba 1945. a. sügiseks Nõukogude Eestis kokku üle 500 agitkollektiivi kuhu kuulus 5,7 tuhat agitaatorit. NSVL Ülemnõukogu valimiste eel (1946. a. veebruaris) kasvas agitaatorite arv 20,1 tuhandeni, 1948. a. algul oli neid juba 30,4 tuhat. Agitatsioonitöö sisu ei suutnud küll selle tegevuse kvantiteedi kasvuga sammu pidada, kuid puudustele vaatamata aitas nimetatud kasvatustöö vorm kaasa vabariigi töötajate poliitilise teadvuse ja käitumise kujunemisele nii sõjajärgsetel kui ka järgnenud aastatel.

Raadio, ajakirjanduse, kultuur-hariduslike asutuste ja teiste massilise poliitilise kasvatustöö vahendite osast vabariigi kultuuri- ja ideoloogia revolutsioonis on kirjutatud seni suhteliselt vähem. Kokkuvõtteid sel teemal on teose "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost" III osas, samuti F. Kinkari artiklis (25).

Ajakirjanduse väljaandmine kasvas sõjajärgsetel aastatel jõudsalt. 1945. a. lõpuks oli ajakirjanduse väljaandmise sõjaeelne maht saavutatud - ilmus 23 ajalehte 372-tuhandelises tiraažis. 1950. aastal ilmus 34 ajalehte ühe-

kordse trükiarvuga 390 tuhat: 1959. aastal olid need arvud vastavalt 67 ja 587 tuhat. 1945. aastal ilmus Eesti NSV-s 16, 1950.a. - 28 ja 1958.a. - 107 ajakirja ja muud ajakirja tüüpi perioodilist väljaannet. Samal ajal tegi suure arengu läbi ka raadiolevi. Suurenes ka Eesti Raadio saate- maht, kasvas vastuvõtjate arv (1948.a. - 32,4 tuhat, 1951.a. - 55,6 tuhat, 1959.a. - 164,5 tuhat). Kuid veelgi olulisem oli nende kasvatustöö vahendite sisuline areng. Tugevnes ajakirjanike kaader, tihenesid sidemed lugejate- kuulajatega.

Suurt tähelepanu pööras EKP sõjajärgsetel aastatel kultuur-haridustöö arendamisele, seda enam, et tegemist on eesti rahvusliku kultuuri traditsioonilise vormiga. Kul- tuurhariduslikud asutused olid sõjas tugevasti kannatada saanud, raskusi oli kaadri valikuga. Sellest tulemas ka olulisi puudujääke kultuur-hariduslike asutuste ning orga- nisatsioonide tegevuses, nende osa üldides ideoloogilises töös ei vastanud esialgu nende ette seatud ülesannetele. Kuid ka siin oli edasimineku kaheldamatu. Loodi kultuur-ha- riduslike asutuste riiklik võrk. Kasvas kunstilise isete- gevuse ulatus ja ideeline küpsus. Alates 1947. aastast sai alguse Nõukogude Eesti laulupidude traditsioon. Kasvas lu- gejate arv rahvaraamatukogudes ning kinoküllastajate arv. Eriti suurt osa etendasid (ja etendavad) kultuur-haridus- likud asutused maaelanikkonna ideelises kasvatamises ja kultuurilise silmaringi avardamises.

Niisiis on mitmete autorite poolt tähelepanu pööratud EKP ideoloogilise töö põhivormide käsitlusele, antud hin- nang nende osale kultuurirevolutsiooni protsessis.

Selle kõrval on ka olulisi uurimusi üksikute ideo- loogilise töö probleemide osas. Tähelepanuväärse üksikasja- likkusega on uurinud EKP tegevust töötajate ateistliku kasvatamise alal 1940. - 1941.a., sõjajärgsel perioodil ja kaasajal L.Raid (44, 45, 46, 47, 48, 49).

Teadaolevalt langeb selle töö kiire tõusu algus küll alles 50. aastate II poolele.

Kahjuks puuduvad seni üksikasjalikumad uurimused EKP tegevusest internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvata-misel esimestel sõjajärgsetel aastatel. I.Obrami töödes (36, 37) on üldistatud vastavaid kogemusi hilisemast ajast (1956. - 61.a.). Mõnevõrra aitab seda lünka täita EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi poolt 1961. aastal välja antud kogumik "Vennalikus peres", samuti mitmed artiklid ajakirjas "Eesti Kommunist" jt.

Lühidaks kokkuvõtteks märkigem, et sotsialistlik revolutsioon kultuuri ja ideoloogia alal toimus Nõukogude Eestis lahutamatus seoses sotsialismi ehitamise ajaloolise protsessiga. Ületanud rohked takistused (poliitilised, sotsiaalsed, majanduslikud jne.), tagas kommunistlik partei kultuurirevolutsiooni põhilise teostamise juba 50. aastate algul.

Järgnenud aastate vältel (1952 - 58) leidis Nõukogude Eestis aset sotsialistliku ülesehitustöö lõpuleviimine. Need aastad olid ühtlasi ka sotsialistliku kultuurirevolutsiooni lõpuleviimise aeg vabariigis.

Tuginedes sotsialistliku kultuuri ja ideoloogia arendamisel saavutatud ajaloolistele võitudele, seab partei kaasajal eesmärgiks luua koos kommunistliku ühiskonna materiaalse tehnilise baasiga ka uue inimese kujundamiseks vajalikud kultuuriväärtused, tõsta kogu kasvatustöö uuele, kvalitatiivselt kõrgemale tasemele.

K i r j a n d u s

1. A.Anaberg, V.Tarmiato. Eesti NSV. Majandus ja kultuur. Tallinn, 1960.
2. Eesti NSV Kommunistliku Partei XVI kongress (17. - 19. veebr. 1971). Tallinn, 1971.
3. Eesti NSV ajalugu (Kõige vanemast ajast tänapäevani). Tallinn, 1962.
4. Eesti NSV rahvamajandus 1968 aastal. Statistiline kogumik. Tallinn, 1969.
5. Eesti NSV rahvastiku vanuseline struktuur, haridustase, rahvuslik koostis, keeled ja elatusallikad 1970. aasta 15. jaanuaril. Eesti NSV Ministrite Nõukogu j.a. Statistika Keskvalitsuse teadaanne. - "Rahva Hääl", 18. mai 1971.
6. A.Green. Eesti rahvusliku kultuuri tõeline õitseng. - "Eesti Kommunist" nr. 7, 1960.
7. K.Халлик. Сотрудничество Советской Эстонии с братскими республиками в развитии социалистической культуры /1945-62 гг./. Автореферат дисс. канд. М., 1965.
8. H.Hartmann. Eesti NSV Kommunistlik Partei NLKP XXII ja XXIII kongressi vahelisel perioodil. Tallinn, 1968.
9. Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Эстонская ССР. Москва, 1962.
10. И.Якобсон. Повышение уровня партийной пропаганды на основе решений XX съезда КПСС /по материалам КП Эстонии/. Автореферат дисс. канд. М., 1958.
11. J.Jakobson. Mõningaid propagandatöö küsimusi Nõukogude Eestis. Tallinn, 1958.

12. J. Jakobson. Ajakirjanduse esatähtsuse suuremine EKP ideoloogilises töös (1956 - 1958). - Tõid NLKP ajaloo alalt, V. Tartu, 1967.
13. И. Калита. Строительство советской высшей школы в Эстонской ССР и роль вузов в подготовке национальных кадров советской интеллигенции. Автореферат дисс. канд. М., 1953.
14. J. Kalita. EKP tegevus Tartu Ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940 - 1941). - Tõid NLKP ajaloo alalt, III. Tartu, 1965.
15. N. Karotamm. Uut elu ehitades. Tallinn, 1946.
16. N. Karotamm. Meie järjekordsed ülesanded. Tallinn, 1947.
17. N. Karotamm. Sotsialistlikul teel. Tallinn, 1949.
18. L. Kik. Vabariigi parteiharidusvõrgu tööst aastail 1953 - 1958. - Tõid NLKP ajaloo alalt, V. Tartu, 1967.
19. Ф. Кинкар. Повышение роли культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании трудящихся /1956-1961 гг./ /По материалам Коммунистической партии Эстонии/. Автореферат дисс. канд. М., 1962.
20. F. Kinkar. EKP võitlusest revolutsiooniliste ümberkorralduste eest kultuuri alal 1940. - 1941.a. - Tõid NLKP ajaloo alalt, III. Tartu, 1965.
21. F. Kinkar. EK(b)P Keskkomitee pleenumite ja büroo istungite protokollid Eesti NSV-s toimunud kultuurirevolutsiooni uurimise allikana. - Tõid NLKP ajaloo alalt, V. Tartu, 1967.
22. F. Kinkar. Kultuurirevolutsiooni kaasaegselt etapilt Nõukogude Eestis. - Tõid NLKP ajaloo alalt, IV. Tartu, 1968.
23. F. Kinkar. EKP tegevus parteiharidustöö organiseerimisel 1944. - 1948.a. - Tõid NLKP ajaloo alalt, VII. Tartu, 1969.
24. F. Kinkar. EKP tegevusest massilise poliitilise töö or-

gaiaaerimisel maal esimestel sõjajärgsetel aastatel. - Tõid NLRP ajaloo alalt, VIII. Tartu, 1970.

25. I. Kõrber. NKP ideellie-poliitiliseet kasvatustõõst tarurahva hulgas. - Tõid NLRP ajaloo alalt, IX. Tartu, 1971.
26. V. Klasson. Rahva hüvaaguke. Tallina, 1967.
27. A. Kõrber. Nõukogude Eesti üldhariduslike kooli areng. Dissertatsioon. Tartu, 1954.
28. J. Käbin. Okteobrirevolutsiooa ja eesti rahvas. Tallinn, 1967.
29. S. Lemik. NKP tegevus koolivõrgu väljaarendamisel vabariigis aastail 1958 - 1965. - Tõid NLRP ajaloo alalt, IV. Tartu, 1968.
30. A. Leke, V. Kõlaots, O. Stein. Eesti sotsialistliku rahvase kujunemisest. Tallinn, 1970.
31. V. Maanõgi. Kultuuriline üleshitustõõ Eesti NSV-s. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1955., nr. 2.
32. V. Maanõgi. Kultuurierevolutsioon Eestis. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 1960. nr. 2.
33. A. Mõõrisõõpp. Eesti NSV 25-aastane. Tallinn, 1965.
34. Nõukogude Eesti saavutused 20 aasta jooksul. Statistiline kogumik. Tallinn, 1960.
35. И. Обран. Деятельность Коммунистической партии Эстонии по интернациональному воспитанию населения республики /1956-1961 гг./. Автореферат дисс. канд. Таллин, 1969.
36. I. Obbran. NKP tegevus õõpõiva noorsõõ kasvatamisel rahvaste sõõpruse ja proletaarse internatsionaalsi vaimus (aastail 1956 - 1961). - Tõid NKP ajaloo alalt, II, Tallinn, 1966.
37. I. Obbran. NKP tegevus õõlõõpilaste kasvatamisel rahvaste sõõpruse vaimus (aastatel 1956 - 1961). - - Tõid NLRP ajaloo alalt, VIII. Tartu, 1970.

38. A.Panksejev. ЕКР võitlus töölisklassi ja talurahva liidu kihlustamise eest aastail 1944 - 1960. Tallinn, 1961.
39. A.Панксеев. В переломное время. Таллин, 1966.
40. M.Pesti. Nõukogude Eesti kõrgema kooli saavutused ja perspektiivid. - "Eesti Kommunist" nr. 7, 1965.
41. A.Pint. Rahvahariduse edusammud Nõukogude Eestis. Tallinn, 1953.
42. B.Purge. Karmidel aastatel. Tallinn, 1965.
43. E.Päll. Tõös ja võitluses. Tallinn, 1948.
44. Л.Райд. Борьба Коммунистической партии Эстонии против клерикализма и ее деятельность по атеистическому воспитанию масс /1920-1963 годы/. Автореферат дисс. канд. Таллин, 1968.
45. L.Raid. Olustikutraditsioon ja ateistlik kasvatustöö. - Tõid NLKP ajaloo alalt, V. Tartu, 1967.
46. L.Raid. Eestimaa Kommunistliku Partei ateistliku kasvatustöö kogemustest aastail 1940 - 1941. - Tõid NLKP ajaloo alalt, VI. Tartu, 1969.
47. L.Raid. Teaduslik-ateistliku propagandatöö arengujooni Eesti NSV-s sotsialismi ülesehitamise sõjajärgsetel aastatel (1945 - 1956). - Tõid NLKP ajaloo alalt, VII. Tartu, 1969.
48. L.Raid. V.I.Lenini juhendite rakendamisest Eestimaa Kommunistliku Partei teaduslik-ateistlikus tegevuses aastail 1957 - 1961. - Tõid ЕКР ajaloo alalt, IV. Tallinn, 1970.
49. L.Raid. ЕКР tegevusest rahvahulkade ateistlikul kasvatamisel aastail 1961 - 1963. - Tõid NLKP ajaloo alalt, VIII. Tartu, 1970.
50. V.Ruus. V.I.Lenin ja revolutsioonilised ümberkorraldused Eestis 1940 - 1941. - Tõid NLKP ajaloo alalt VII. Tartu, 1969.

51. E.Schmidt. Kesk- ja kõrgema haridusega kaadri ettevalmistamisest Nõukogude Eesti. Tallinn, 1959.
52. Э.Шмидт. Начало реорганизации образования и первые шаги в подготовке педагогических кадров в Советской Эстонии /1940-1941/. Труды Таллинского Политехнического Института. Серия Б, 1960, № 1.
53. E.Schmidt. V.I.Lenini juhendite rakendamisest töös vana kooli teaduslik-pedagoogilise kaadriga. - Tõid EKP ajaloo alalt IV. Tallinn, 1970.
54. И.О.Шевчук. Осуществление национальной программы партии в области культуры в 1961-1965 годах. /По материалам Коммунистической партии Эстонии/. Автореферат дисс. канд.Таллин, 1968.
55. I.Ševtsük. Eesti NSV teatrite osast sotsialistlike rahvaste lähendamisel aastail 1961 - 1964. - Tõid EKP ajaloo alalt, 44. Tartu, 1966.
56. I.Ševtsük. Eesti NSV Riiklik Filharmoonia ja tema parteiorganisatsioon (1960 - 1965). - Tõid NLKP ajaloo alalt, V. Tartu, 1967.
57. I.Ševtsük. EKP tegevusest rahvusliku filmikunsti arengu suunamisel ja juhtimisel aastail 1961 - 1965. - Tõid NLKP ajaloo alalt, IV. Tartu, 1968.
58. I.Ševtsük. EKP tegevusest loomingulise intelligentsi kasvatamisel aastail 1960 - 1965. - Tõid NLKP ajaloo alalt, VII. Tartu, 1969.
59. P.Uusman. Eesti rahva kultuuri õitseng. - "Eesti Kommunist", nr. 5, 1965.
60. A.Vader. Eestimaa Kommunistlik Partei töörahva võitluse avangardis. Tallinn, 1969.
61. Vennalikus peres. Artikleid rahvaste sõprusest. Tallinn, 1961.
62. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost III. Tallinn, 1971.

S i s u k o r d

1. K. Siilivask. Eesti bolševike organisatsioon
Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul 3
2. I. Ševtsuk. EKP võitlus sotsialistliku revo-
lutsiooni läbiviimise eest Bes-
tia 1940. aastal 21
3. V. Ruus. EKP ja Nõukogude valitsemise abi-
nõud leninliku sotsialismi ehit-
amise plaani elluviimiseks Bes-
tia 1940. - 1941. e. 45
4. E. Kivimaa. EKP tegevus vabariigi sotsialist-
likul industrialiseerimisel 98
5. B. Kivimaa. EKP tegevus vabariigi põllumajan-
duse kollektiviseerimisel 112
6. F. Kinkar. EKP tegevus kultuurirevolutsiooni
läbiviimisel Nõukogude Eestis ... 134

Trüki vigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
26	7. ülalt	demokraatia	demokraatia
27	12. alt	fašitslikele	fašistlikele
38	4. ülalt	ümberkujunduse	ümberkujundused
41	2. ülalt (viide)	M. Gedrilas	M. Gedvilas
42	1. ülalt (viide)	H. Saarniit.	H. Saarniit.
43	9. alt	üle 73 tuhande	ligi 80 tuhat
49	11. alt	tähtsueu	tähtsus
54	11. alt	Kohaliku	Kodanliku
56	8. ülalt	Eestia ellu	Eestis alles ellu
57	11. ülalt	Plaanikomisjonis.	Plaanikomiejonis,
64	10. ülalt	natsionaliseerimiseks	natsionaliseerimise
64	11. ülalt	komplekteeritud	komplitseeritud
64	7. alt	kaubandusettevõtte	kaubandusettevõtted
66	1. alt (viide)	-	Teosed. 33. kd.,
69	9. alt	võistlusest osa	võistlusest võttis osa
73	6. alt	RKN	EESV RKN
79	1. alt	ühendatud	ühendatud ...
80	7. alt	teravlija-	teravilja-
83	4. alt	proletariaadiga. ^{XX}	proletariaadiga. ^X
85	5. alt	Ülikooli	Ülikoolis
89	4. alt	jõuab esmakordselt nõukogude	jõuab nõukogude
141	8.-9. alt	vaid 432 sisseastujat	vaid 43 % sisseastu- nuist.
142	2. alt	Õpetajate	Õpilaste